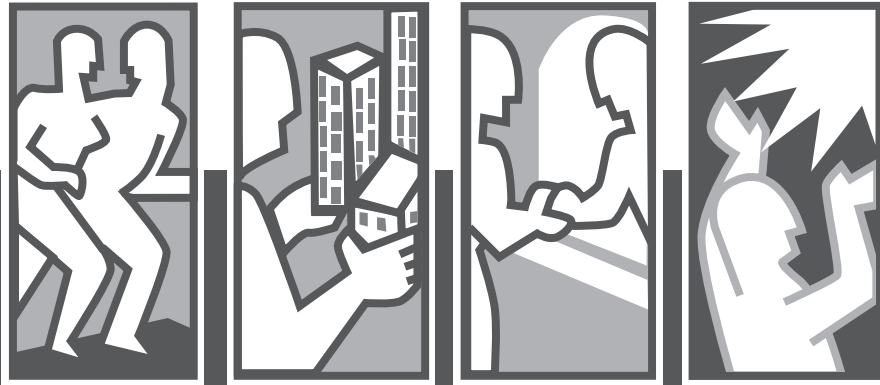

Eindverslag

Edouard Delruelle
Rik Torfs
Verslaggevers van de Commissie

Commissie voor Interculturele Dialoog

INTERCULTURELE
D I A L O O G

Inhoudstafel

Inleiding	5
Voorwoord	11
Samenstelling van de Commissie	13
Personen die de Commissie in de loop van haar werkzaamheden heeft ontmoet	15
Eindverslag	25
1. De dialoog van culturen in België	27
1.1. Pluralisme, cultuur en democratie	27
1.2. Gender-issues en gelijkheid tussen man en vrouw	31
1.3. De meervoudige identiteit van de migrantenjongeren	36
2. Integratiebeleid	41
2.1. De culturele minderheden	41
2.2. Het assimilatiemodel voorbij	43
2.3. Sociaal beleid en cultuurbeleid	45
3. Het staatsburgerschap samen delen	51
3.1. Staatsburgerschap, nationaliteit en universaliteit	51
3.2. De neutraliteit van de Staat en religieuze tekenen	56
4. Een beleid van positieve actie en de strijd tegen discriminatie	59
4.1. Strijd tegen racisme en discriminatie	59
4.2. Een beleid van positieve actie	63
4.2.1. Werkgelegenheid	65
4.2.2. Sociale huisvesting	68
4.2.3. Het openbaar ambt	70
4.3. Culturele statistieken	71

5. Cultuur en diversiteit	75
5.1. Herwaardering van het collectief geheugen, de talen, de kunsten	76
5.2. Feesten en feestdagen	79
5.3. Religies, overtuigingen en culturen	80
5.4. De media	83
6. Interculturaliteit op school	85
6.1. Sociologische aspecten van interculturaliteit op school	85
6.2. Pedagogische aspecten van interculturaliteit op school	90
Besluit	95
Burger zijn in België	95
Bijlagen bij het eindverslag	97
Bijlage 1 Overzicht van de evolutie van de beleidsvormen voor de integratie van migrantengroepen	97
A. De federale Staat	99
B. De Franse Gemeenschap	101
C. De Vlaamse Gemeenschap	104
Inburgeringsbeleid	104
Het minderhedenbeleid	105
De Vlaamse Gemeenschapscommissie	107
D. Het Waalse Gewest	107
E. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Franse Gemeenschapscommissie	109
Bijlage 2 “Burger zijn in België”	113
Bijlage 3 Neutraliteit en religieuze tekenen	115
1. Religieuze tekenen in het openbaar leven	117
2. Religieuze tekenen voor staatsambtenaren	117
3. Religieuze tekenen op school	119

Bijlage 4	129
De media	129
1. De openbare radio- en televisiezenders	129
2. Controleorganen en -instanties	132
3. De communautaire radiozenders	133
Getuigenissen	135
Overzicht van tweede deel: Getuigenissen	137
Voorwoord	139
1. Dialoog van de culturen in België	143
2. Het integratievraagstuk	167
3. Gedeeld burgerschap	201
4. Cultuur en diversiteit	215
5. De interculturele dialoog op school	231

Inleiding

Is de “botsing van beschavingen” onontkoombaar? Geloven dat de confrontatie van culturen enkel maar negatieve gevolgen kan sorteren, wortelt veelal in een onbewust gebrek aan vertrouwen in de democratie. De verschillen in cultuur, taal, godsdienst en traditie kunnen inderdaad wrijvingen veroorzaken, maar kunnen ook zeer verrijkend zijn voor elke samenleving die deze verschillen aanvaardt, erkent en ze naar waarde weet te schatten. Een samenleving uitbouwen met respect voor de culturele diversiteit en tegelijk duidelijk maken op welke beginselen en waarden ze stoelt: dat is de krachtlijn in dit eindverslag van de Commissie voor Interculturele Dialoog.

Deze dialoog past in het Regeerakkoord dat stelt dat *“België een open samenleving moet blijven waarbinnen mensen van verschillende culturen kunnen samenwerken in een sfeer van openheid, ontmoeting, verdraagzaamheid en wederzijds respect, een open samenleving die doordrongen is van uiteenlopende gevoeligheden, afkomsten en culturen, die permanent in ontwikkeling is en gehecht is aan de gemeenschappelijke, fundamentele waarden van de Grondwet en van de rechten van de mens.”*

In die geest heeft de Federale Regering in februari 2004 de Commissie voor Interculturele Dialoog opgericht (op initiatief van minister Marie Arena, wier bevoegdheid overgenomen werd door minister Christian Dupont). Dit initiatief ligt in het verlengde van een project dat werd opgezet door premier Guy Verhofstadt en vice-premier Laurette Onkelinx die al in september 2002 een Rondetafel hadden georganiseerd rond “Beter Samenleven”. Deze Rondetafel bracht vertegenwoordigers van religieuze en filosofische overheden, van het verenigingsleven en sociale partners bijeen en had tot doel een signaal van rust en bereidheid tot dialoog uit te sturen, na weken van hevige en felle debatten, en jammer genoeg ook van racistische en antisemitische gewelddaden.

Bij die gelegenheid werden de grondslagen van ons samenlevingsmodel in herinnering gebracht:

“België is een land waarvan het multiculturele karakter een rijkdom is. Onze maatschappij heeft de moeilijke weg van het gedeelde burgerschap gekozen. Dit model heeft tot doel elke vrouw en elke man ertoe te brengen samen te leven in gelijkheid van rechten en plichten. Dit is een ambitieuze en veeleisende keuze. Het spoort aan tot wederzijds respect en

het respect voor verscheidenheid, maar ook het respect voor iedereen onder het gezag van de staat en de sokkel van gemeenschappelijke waarden die de basis vormen van onze democratie."

Sindsdien raakte de actualiteit steeds meer in de ban van nog andere gebeurtenissen: in Nederland, de moord op Theo Van Gogh; in Frankrijk, de polemiek rond de wet op de religieuze tekenen; in België, de zaak Remmery, met de bedreigingen aan het adres van de heer Vannieuwenhuysse en werkneemster, Naïma Amzil. Dit is de context waarbinnen de Commissie voor Interculturele Dialoog een jaar lang heeft gewerkt, er zorg voor dragend niet in de ban te raken van de actualiteit maar tegelijk in voeling te blijven met de werkelijkheid.

Tijdens haar werkzaamheden heeft de Commissie de veiligheidskwesties aangesneden die verband houden met fundamentalistische, ja zelfs terroristische strekkingen die wel degelijk bestaan, ook al betreffen ze slechts een minderheid. De Commissie is echter van mening geweest dat een grondig behandelen van de veiligheidskwesties zowel haar mandaat als haar bekwaamheid te buiten zou gaan.

Bij haar werkzaamheden heeft de Commissie zich laten leiden door volgende principes.

De Commissie heeft willen luisteren naar zoveel mogelijk getuigen, veldwerkers en waarnemers die te maken hebben met interculturaliteit: verenigingen, openbare en para - openbare instellingen, scholen, maatschappelijk werkers, onderzoekers en deskundigen, politieke verantwoordelijken. Aldus heeft de Commissie kunnen putten uit de neerslag van honderden hoorzittingen, zoals ze heeft kunnen stoelen op de deskundigheid van de leden van het *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding*. Het boek van de hoorzittingen, dat dit verslag aanvult, is de tastbare getuige van deze werkwijze.

De Commissie heeft vervolgens de veelheid aan opvattingen en verscheidenheid van benaderingen van haar leden recht willen doen. Ze heeft gestreefd naar consensus, maar op sommige punten heeft ze er de voorkeur aan gegeven de uiteenlopende standpunten weer te geven eerder dan de meningsverschillen toe te dekken met een gebrekkig compromis.

Het begrip cultuur heeft steeds centraal gestaan in de reflectie van de Commissie. Deze reflectie gaat ervan uit dat cultuur niet zomaar een voortvloeiende is van de sociaal – economische realiteit, ook al is ze er onlosmakelijk mee verbonden. Cultuur als concept bezit een specificiteit die specifieke politieke oplossingen vergt.

De Commissie heeft tevens geoordeeld dat cultuur niet mag herleid worden tot godsdienst. Ze heeft er voortdurend voor gewaakt “intercultureel” niet te herleiden tot “interreligieus” (en, in het verlengde daarvan, om de religieuze kwestie niet te herleiden tot de islam, en de islam niet tot de kwestie van de hoofddoek, enz.). Ook met andere dimensies is rekening gehouden: de taal, het verleden, de geschiedenis, de kunsten, de meervoudige identiteit van migrantenjongeren.

De voorstellen van het eindverslag berusten op volgende fundamentele politieke optie: het aanvaarden van de aanwezigheid van de verschillende culturele groepen waaruit onze samenleving is gevormd, en dus hun erkenning, en in het bijzonder de aanvaarding van de aanwezigheid van culturele minderheden die waardig en met respect moeten worden behandeld.

Met het oog daarop meent de Commissie dat moet worden afgestapt van de eis tot assimilatie die impliciet vervat zit in bepaalde vormen van integratiebeleid, ten voordele van een model dat de eigenheid van de enkeling meer respecteert en hem of haar in staat stelt op voet van gelijkheid deel te nemen aan het maatschappelijk leven.

Hier past het te herinneren aan een fundamenteel verband. De erkenning van de culturele minderheden dient te kaderen binnen **een universalistische visie op menselijkheid en burgerschap**. Ook moet ze stelen op democratische beginselen die de Commissie nadrukkelijk in herinnering brengt: de gelijkheid van alle burgers – in waardigheid en rechtens - en in het bijzonder de gelijkheid van man en vrouw, het beginsel van non – discriminatie en de strijd tegen racisme, antisemitisme en xenofobie. Deze erkenning moet tevens een veelvoud aan rechten bevorderen, zoals het recht zich in te schrijven in een school naar keuze, het recht op huisvesting en op arbeid.

In feite kan en moet het pleidooi voor culturele diversiteit gepaard gaan met het afwijzen van “communautaristische” ondernemingen die ertoe strekken mensen radicaal op te sluiten in hun cultureel particularisme en ze te omkaderen

in totaal in zichzelf gekeerde groepen. Nooit mag uit het oog worden verloren dat de burgers in een democratie, over hun culturele en godsdienstige verschillen heen, met elkaar verbonden zijn door sociale belangen, politiek engagement en culturele feitelijkheden die hun respectieve culturele of religieuze oorsprong overstijgen.

Dit gezegd zijnde, krijgt elke democratie te maken met volgende verzuchting: een intercultureel beleid moet elk individu de keuze laten deel uit te maken van een welbepaalde groep. Elkeen moet vrij zijn om toe te treden tot een groep, maar evengoed om er weer uit te stappen. Aan deze verzuchting naar keuze en vrijheid wil dit Verslag tegemoetkomen met zijn voorstellen ten bate van de interculturaliteit.

In die geest beveelt de Commissie een beleid van positieve acties aan, ten bate van de leden van culturele minderheden, op het stuk van werkgelegenheid, sociale huisvesting en openbare diensten, evenals een diversiteitsbeleid, om bijvoorbeeld het aanleren van de taal en cultuur van oorsprong te bevorderen en om de dialoog tussen de verschillende culturen (en niet enkel de godsdiensten) die in onze samenleving aanwezig zijn, te bevorderen.

Op een aantal gebieden worden **concrete oplossingen** voorgesteld.

Sommige hebben een symbolische draagwijdte: de goedkeuring van een Handvest van het staatsburgerschap "Burger zijn in België"; meer soepelheid in de keuze van officiële feestdagen, naar gelang eenieders cultuur.

Andere betreffen nieuwe instrumenten die noodzakelijk worden geacht om een beleid van interculturaliteit te voeren: een Interuniversitair Observatorium voor de analyse van de migraties en van de culturele minderheden; een Museum van de Immigratie; een Belgisch Islaminstituut; een Centrum waarin de verschillende erediensten en filosofische overtuigingen de dialoog tussen de religieuze, vrijzinnige en andere tradities bevorderen.

Andere voorstellen tekenen denksporen uit om de conflicten te bedaren die in wijken, bedrijven of bijvoorbeeld nog scholen kunnen ontstaan. Ook herinnert de Commissie aan de noodzaak om nieuwkomers voldoende kansen te geven om de landstalen aan te leren.

De Commissie heeft ervoor gekozen met een positieve ingesteldheid en werkelijkheidszin te werken. Ze heeft zich ervoor gehoed bepaalde culturele identiteiten met een stigma te merken. Ze heeft ervoor gewaakt bepaalde sociale problemen die aangepakt moeten worden via een beleid dat sociale discriminaties bestrijdt, niet te verengen tot etnische problemen, maar evengoed heeft ze de culturele dimensie van de verzuchtingen van minderheden niet willen ontkennen.

Omstreeks het tijdstip dat de Commissie haar werkzaamheden afrondde, ontstond in België een grote steunbeweging ten gunste van mevrouw Naïma Amzil en haar werkgever die het slachtoffer zijn van racistische bedreigingen. Enerzijds leggen deze gebeurtenissen het extremisme en de xenofobe onverdraagzaamheid van sommigen pijnlijk bloot, maar tegelijkertijd hebben ze duidelijk gemaakt dat een ruime meerderheid van de Belgen diep gehecht blijven aan de idealen van verdraagzaamheid en eerbied voor de andere die de voedingsbodem vormen van onze democratie.

Wij willen hierbij onze dank betuigen aan de leden van de Commissie en aan de twee verslaggevers, **Edouard Delruelle** en **Rik Torfs**.

Edouard Delruelle danken we bijzonder voor de enorme inspanningen in het helpen redigeren van dit verslag en van de bijbehorende besluiten.

Eveneens willen we van harte het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, **Jozef De Witte** en **Eliane Deproost** bedanken, evenals **Fatine Daoudi** en **Henriette Herkes** voor hun kwaliteitsvolle ondersteuning.

Dit alles was zeker niet mogelijk geweest zonder **Séverine Janssen** die het boek van de hoorzittingen samenstelde en de medewerkers van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding die onze Commissie en haar werkgroepen ondersteunden:

Gert Backx, Didier Boone, Paolo De Francesco, Marie-Pierre Despret, Koen Dewulf, Marisa Fella, Zakia Khattabi, Ching Lin Pang, Carmen Simon, Michel Vanderkam en Marco Van Haegenborgh.

Wij wensen af te ronden met de volgende gedachte: dat de aandacht voor de interculturaliteit, die gedragen wordt door al wie aan de werkzaamheden van de Commissie

deelnam, zich verder moge ontwikkelen en zich even sterk mag ontplooiën in de hele politieke wereld.

Roger Lallemand en Annemie Neyts
covoorzitters van de Commissie

Voorwoord

De Commissie voor Interculturele Dialoog werd op 23 februari 2004 opgericht door de federale regering, onder impuls van de minister van Sociale Integratie, Gelijke Kansen en Interculturaliteit.

Sinds haar officiële instelling heeft de Commissie, buiten technische, staf- en bureauvergaderingen, drieëndertig plenaire zittingen gehouden.

Deze werk- en hoorzittingen werden door vier werkgroepen ondersteund:

1. *de fundamentele werkingsbeginselen van de openbare diensten (gelijkheid, non-discriminatie en neutraliteit), en hun concrete vormgeving in een interculturele context;*
2. *het burgerschap als remedie tegen de angst voor de andere en het in zichzelf gekeerd zijn;*
3. *de gelijkheid van mannen en vrouwen als emancipatorische waarde;*
4. *de plaats en de erkenning van de uiting van geloofsovertuigingen.*

Achtenzestig belangrijke deskundigen werden in plenaire zitting gehoord, vierentwintig vergaderingen van werkgroepen en rondetafels met meer dan negentig getuigen, en een dertigtal privé-gesprekken werden georganiseerd. Bovendien kregen we meer dan honderd memoranda toegestuurd en talloze oriëntatienota's over specifieke onderwerpen, die nader onderzoek vroegen. Een website, www.intercultureledialoog.be met een discussieforum, waarop burgers hun opvattingen kwijt kunnen, werd opgezet. Dit forum is nog steeds actief en wordt gebruikt in scholen.

Op 8 december 2004 werd een eerste syntheseverslag overhandigd aan de minister.

Het Rapport van de "Commissie der Wijzen", onder voorzitterschap van de heer Jacques Rifflet, werd op 16 december 2004 ingediend bij de Commissie voor Interculturele Dialoog. Vijf leden van deze Commissie der Wijzen hebben nadien deelgenomen aan de werkzaamheden van de Commissie tot deze werden afgerond.

De Commissie organiseerde ook een studiedag op 25 oktober 2004 over Europese "integratiemodellen". Hiervoor werden een aantal buitenlandse deskundigen uitgenodigd:

voor Nederland de heer Ed van Thijn, voor Frankrijk de heer Jean-Philippe Moinet, voor Groot-Brittannië Mevrouw Dorthe Nielsen en voor Berlijn de heer Andreas Germershausen. We kregen op deze dag heel wat nuttige informatie. Maar het was vooral een dag vol boeiende debatten. De Commissie maakte hier trouwens gebruik van om tot een heldere analyse van het beleid te komen, dat vaak - al te schematisch - wordt bestempeld als communautaristisch of assimilationistisch¹.

¹ De volledige samenvatting van deze studiedag is beschikbaar op de site van de Commissie voor Interculturele Dialoog, www.intercultureledialoog.be.

Samenstelling van de Commissie

Dhr. Roger Lallemand, Minister van Staat, Erevoorzitter van de Senaat, Voorzitter van de Commissie voor Interculturele Dialoog.

Mw. Annemie Neyts, Minister van Staat, Europarlementslid, Voorzitster van de Commissie voor Interculturele Dialoog.

Dhr. Eric Antonis, Ex-schepen voor Cultuur, Bibliotheekwezen en Erfgoed van de Stad Antwerpen.

Mw. Sultan Balli, Voorzitster van het Steunpunt allochtone meisjes en vrouwen.

Mw. Eva Brems, Juriste, Professor Mensenrechten aan de Universiteit van Gent.

Dhr. Eddy Caekelberghs, Journalist, Afgevaardigde van de Commissie voor Interculturele Dialoog.

Mw. Marie-Thérèse Coenen, Historica, Voorzitster van de Université des femmes.

Mw. Anne De Meulemeester, Algemeen Secretaris van de ACW (Algemeen christelijke werknemersorganisaties).

Dhr. Edouard Delruelle, Professor Moraalfilosofie aan de Universiteit van Luik, Verslaggever van de Commissie voor Interculturele Dialoog

Dhr. Hugues Dumont, Professor Constitutioneel Recht aan de Facultés universitaires Saint-Louis.

Dhr. Jacky Goris, Directeur-Generaal van Scholengroep Brussel.

Mw. Lise-Anne Hanse, Directeur-Generaal van het Verplicht Onderwijs voor de Franse Gemeenschap.

Mw. Yamila Idrissi, Ex-Gemeenteraadslid Brussel.

Dhr. Xavier Mabilie, Voorzitter van het CRISP (Centre de recherche et d'information socio-politiques).

Mw. Thérèse Mangot, Bestuurslid van het Mouvement contre le Racisme, l'Antisémitisme et la Xénophobie.

Mw. Hafida Mimoun El Kheir, Maatschappelijk werkster en oprichtster van het Vrouwenhuis in Molenbeek.

Dhr. Koen Raes, Filosoof, Professor Moraal en Filosofie van het Recht aan de Universiteit van Gent.

Dhr. Gabriel Ringlet, Pro-Rector van de Université Catholique de Louvain, Doctor in communicatiewetenschappen.

Dhr. Jacques Sojcher, Filosoof, Ere-Professor aan de Université Libre de Bruxelles.

Dhr. Rik Torfs, Professor Kerkelijk Recht aan de Katholieke Universiteit van Leuven, Verslaggever van de Commissie voor Interculturele Dialoog

Dhr. Jean-Luc Van Raes, Voorzitter van de Raad van de Vlaamse Gemeenschapscommissie, Voorzitter van het OCMW van Ukkel.

Dhr. Sami Zemni, Doctor in de Politieke en Sociale Wetenschappen, Professor aan de universiteit van Gent.

Vijf leden van de Commissie der Wijzen voegden zich vanaf januari 2005 bij de Commissie voor Interculturele Dialoog:

Dhr. Jacques Rifflet, Ere-Professor Recht, Internationale Politiek en Analyse van religieuze factoren (ISTI, UM-H, ISA-La Cambre) Directeur van het Studiecentrum voor de Europese relaties, verbonden aan het ISTI.

Mw. Nadia Fadil, Kandidate NFWO, departement sociologie van de KUL.

Mw. Firouzeh Nahavandi, Professor aan de ULB, Directeur van het Institut de Sociologie van de ULB.

Dhr. Etienne Vermeersch, Ere-vice-rector en Professor Emeritus van de Universiteit van Gent.

Dhr. Jan Walravens, Professor aan de Hogeschool Francisco Ferrer en aan het Vesalius College, VUB.

Het Vast Secretariaat van de Commissie voor Interculturele Dialoog

Mw. Fatine Daoudi, Vast Secretaris van de Commission du Dialogue Interculturel.

Mw. Henriette Herkes, Vast Secretaris van de Commissie voor Interculturele Dialoog.

Het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, waar het secretariaat van de Commissie was gevestigd en dat het werk van de Commissie inhoudelijk en logistiek ondersteunde

Dhr. Jozef De Witte, Directeur van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding.

Mw. Eliane Deproost, Adjunct-Directrice van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding.

Personen die de Commissie in de loop van haar werkzaamheden heeft ontmoet

Mevrouw Akimana, Vertegenwoordigster van “Synergies Africaines”.

Mevrouw Al Farissi, Lid van “Groupe sans nom”.

De Heer Aydinli, Coördinator van de Turkse Unie van België.

Mevrouw Babazia, Vertegenwoordigster van het Steunpunt Allochtone Meisjes en Vrouwen.

Mevrouw Bachir, Algemeen secretaris van “Vie Féminine”.

De Heer Bampunga, Medewerker van het Platform van de Afrikaanse Gemeenschappen.

Kanunnik Beauduin, Voorzitter van de Federatie van het Katholiek Basisonderwijs en Directeur-Generaal van het Algemeen Secretariaat van het Katholiek Onderwijs.

De Heer Belkiran, Medewerker van de Unie van Turkse verenigingen.

Mevrouw Ben Azouz, Adviseur van Randstad Interim.

Grootrabbijn Chalom Benizri, van de “Communauté Israëlité Sépharade de Bruxelles”.

De Heer Berger, Auteur en leraar Frans, Athénée Laeken II.

De Heer Beyens, Eerste Voorzitter van de Raad van moslims in België.

De Heer Boika, Algemeen secretaris van het Platform van de Afrikaanse Gemeenschappen.

De Heer Bouda, Voorzitter van Radio Al Manar.

De Heer Boujedan, Coördinator van het Onthaalbureau nieuwkomers in Antwerpen.

De Heer Boulif, gewezen Voorzitter van de Raad van moslims in België.

De Heer Bousetta, Onderzoeker NFWO, Universiteit van Luik.

Mevrouw Brajbart, Vertegenwoordigster van "Collectif Dialogue et Partage".

Mevrouw Brion, Criminologe, sociologe en professor aan de UCL.

De Heer Bultot, Directeur van de "Société de Logement Molenbeekois", Voorzitter van l'Association du Logement Social.

De Heer Callewaert, Projectleider inwerkingsbeleid, VDAB.

De Heer Cassen, Vertegenwoordiger van de Zionistische Jeugdbeweging, Antwerpen.

De Heer Cheref-Khan, Jurist en vertegenwoordiger van de "Conseil Humaniste Musulman".

Mevrouw Chikhi, Coördinator Dienst Interculturele bemiddeling in de gezondheidszorg. Vzw Foyer, Brussel.

De Heer Coremans, Gewezen voorzitter van het Vlaams Commissariaat voor de Media.

Mevrouw Cornet, Professor, verantwoordelijke van "Unité de recherche - EgiD" (Etudes sur le genre et la Diversité en gestion), Universiteit van Luik

De Heer Cossens, Lid van 'Collectif Dialogue et Partage'.

Mevrouw Costa-Lascoux, Lid van de 'Commission Stasi', lid van de 'Haut Conseil à l'Intégration'. Frankrijk.

De Heer Courtheoux, Directeur-Generaal van de ORBEM.

De Heer Cuypers, Vertegenwoordiger van het Provinciaal Integratiecentrum Limburg.

Mevrouw Dan, Directrice radioprogramma Judaïca.

Mevrouw De Graeve, Vertegenwoordigster van het Vrouwen Overleg Komitee.

Mevrouw De Spiegelare, Arts en wetenschappelijk directeur van het “Observatoire de la Santé”. Brussel

Mevrouw De Cnijf, Coördinator Onthaalbureau Midden-Brabant, MIKST vzw, Vilvoorde.

Mevrouw Degraef, Deskundige van de Europese Commissie - DG Research, UNIT C4 - Women and Science.

Mevrouw Degrauwe, Medewerkster van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, Dienst Integratie en Research, “Bevraging over de actieve publieke uiting van religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen”.

Mevrouw Deproost, Adjunct-Directrice van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding

De Heer Devos, Directeur van “SOS Jeunes”, opvoeder

Dertien directeuren van scholen, van verschillende onderwijsnetten, verspreid over heel België

Mevrouw Doeraene, Verpleegster en vertegenwoordigster van “Aquarelle” vzw. Brussel.

Mevrouw Dorchy, Gewezen coördinerend prefect van de Stad Brussel voor de scholen van de Franse Gemeenschap.

Mevrouw Doyen, Sociologe, onderzoeker bij het Instituut Voor de Arbeid, Leuven.

De Heer Dursun, Verantwoordelijke van “Service de Médiation Interculturelle et Sociale”, Charleroi Stad.

De Heer Einhorn, Lid van “Collectif Dialogue et Partage”.

Mevrouw El Fikri, Vertegenwoordigster van het Platform Allochtone Vrouwen.

Mevrouw Elmtahri, Directrice radioprogramma “Contact inter”.

De Heer Essoh, Voorzitter van de “Conseil Général des Africains de Belgique” (MOJA)

Mevrouw Fadil, Sociologe, Kandidate NFWO, departement sociologie, KU Leuven.

De Heer Fermont, Stafmedewerker Vlaams Minderheden Centrum.

De Heer Feyten, Coördinator Beeldvorming - stafmedewerker Cel Diversiteit 2004, VRT.

De Heer Fontaine, Adviseur "Fondation Roi Baudouin".

De Heer Gallucio, Kabinetschef van de schepen van openbaar onderwijs en van jeugd, Stad Brussel.

De Heer Germershausen, Beauftrachte des Senats von Berlin für Integration und Migration.

De Heer Goris, Directeur-Generaal van Scholengroep Brussel.

De Heer Graulich, Raadgever voor ethiek en diversiteit bij het FOREM.

De Heer Grignard, islamoloog en politicoloog, verbonden aan de ULB en de ULg. Specialist "antiterrorisme" bij de federale politie.

Mevrouw Hadj, Medewerkster bij theater "Dito-Dito".

Mevrouw Hadri, Vertegenwoordigster van het Actiecomitee Moslimvrouwen Vlaanderen.

Mevrouw Haelterman, Wetenschappelijk medewerkster bij het "Observatoire de la Santé".

Mevrouw Hellin, Psychologe, vormingswerkster "Seksuele en affectieve opvoeding".

De Heer Herzele, Politiecommissaris, Elsene.

De Heer Heuskin, Directeur van het Regionaal Integratiecentrum, Luik.

De Heer Inslegers, Vlaams Overleg Bewonersbelangen

De Heer Hollander, Vertegenwoordiger van de Zionistische Jeugdbeweging, Antwerpen.

De Heer Jacobs, Chargé de cours (hoofdaffiliatie), Institut de Sociologie - GERME - ULB en deeltijds docent KU Brussel.

De Heer Janssen, Directeur Vlaams Minderheden Centrum.

De Heer Kislali, covoorzitter van het “Centre pour la promotion de l’interculturalité”.

De Heer Klener, Professor, Voorzitter van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België.

De Heer Knops, Directeur Departement “Société civile” Koning Boudewijn Stichting.

Mevrouw Koeman, Dominee, coördinator Interculturele Ontmoetingen, VPKB (Verenigde Protestantse Kerk in België) - Antwerpen-Noord.

Mevrouw Leclerq, Directrice van de sociale huisvestingsmaatschappij “ATLAS”, Droixhe.

De Heer Lecocq, Vertegenwoordiger van het Gelijke Kansen Onderwijs.

De Heer Lembe, kerkleider, etno-linguïst, medewerker Platform van de Afrikaanse Gemeenschappen.

Mevrouw Lentzen, Voorzitster van de “Conseil Supérieur de l’Audiovisuel”.

Mevrouw Lepas, Vertegenwoordigster van de ‘Union des femmes africaines’.

Mevrouw Longman, Postdoctoraal Onderzoek, NFWO, Departement Comparative Sciences of Culture, Universiteit van Gent.

De Heer Loobuyck, Onderzoeker, Universiteit van Gent.

De Heer Luyten, Directeur van de Huisvestingsmaatschappij in Antwerpen.

Mevrouw Malanda, Vertegenwoordigster van de ‘Union des femmes africaines’.

De Heer Markievicz, Voorzitter van het Coördinatiecomité van joodse organisaties in België.

De Heer Martiniello, Leiding wetenschappelijk onderzoek, FNRS, Universiteit Luik.

De Heer Medhouné, Socioloog, Directeur en coördinator van het DSCU, ULB.

Mevrouw Medusera, Juridisch Medewerkster Vzw Foyer, Brussel.

Merhaba vzw.

De Heer Moinet, Algemeen secretaris van de “Haut Conseil à l’Intégration”, Frankrijk.

De Heer Mulumba, Vertegenwoordiger van “Air Du Sud”.

De Heer Muyle, Directeur van “Société Germinal”, Voorzitter van ‘Fésocolab’ (Stad Brussel).

De Heer Neudt, Coördinator van website van KIF/KIF.

Mevrouw Nielsen, Senior Policy Co-ordinator. London’s European Office, Brussels.

De Heer Nicolas, Directeur van het Cultuur Centrum in Berchem.

De Heer Patoma, Uitvoerend secretaris van de “Conseil Général des Africains de Belgique” (MOJA)

Mevrouw Perneel, Vertegenwoordigster van het Steunpunt Allochtone Meisjes en Vrouwen.

De Heer Philippot, Administrateur Général van de RTBF.

De Heer Pinxten, Antropoloog, Professor Universiteit van Gent.

Mevrouw Pissart, Directrice Departement “Justice sociale”, Fondation Roi Baudouin.

Mevrouw Poppe, Stafmedewerkster Nederlandstalige Vrouwenraad.

De Heer Preszow, Lid van “Groupe sans nom”.

De Heer Ravedovitz, Voorzitter van de “Union des Progressistes Juifs de Belgique”.

De Heer Rea, Professor en Directeur van “Groupe d’Etudes sur l’Ethnicité, le racisme, les Migrations et l’Exclusion” - GERME, ULB.

De Heer Ringer, Voorzitter van het Forum der Joodse Organisaties.

Mevrouw Rondeau, Directrice van het Regionaal Intergatiecentrum in La Louvière.

Mevrouw Ruhama, Vertegenwoordigster van “Synergies Africaines” vzw.

Mevrouw Saime, Vertegenwoordigster van het “Centre pour la promotion de l’interculturalité”.

De Heer Si M’hammed, Adjunct-Directeur CBA, “Centre Bruxellois d’Action Interculturelle”, Brussel.

De Heer Sorgeloos, Vertegenwoordiger Algemeen Onderwijs in de Vlaamse Gemeenschap.

De Heer Souga Jacob, Medewerker van “Plate-forme africaine”.

De Heer Spinneweyn, Arts “Kind en Gezin”, Onthaalcentrum Broechem.

De Heer Stassen, Diversiteitsadviseur van ACV.

De Heer Staszewski, Lid van het ‘Collectif des associations Opposées à l’Interdiction du Foulard à l’Ecole’ (COIFE)

De Heer Steendam, Directeur Wereldculturencentrum Gemeenschapscentrum “De Pianofabriek”, Sint-Gillis.

Mevrouw Szwarcburt, Voorzitter van het CCLJ, “Centre Communautaire Laïc Juif”.

De Heer Tayart de Borms, Afgevaardigd Bestuurder van Koning Boudewijn Stichting.

Mevrouw Thill, Vertegenwoordigster van de organisatie ‘Al Marifa’.

De Heer Thomas, Directeur theater Dito-Dito.

De Heer Timmermans, Projectcoördinator, Koning Boudewijn Stichting.

Mevrouw Tourtier, Verantwoordelijke Project “Sociale Cohesie” in de Maatschappijen voor Sociale Huisvesting, van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Mevrouw Van Alsenoy, Vertegenwoordigster Holebi Federatie.

Mevrouw Van Gelder, Huwelijksconsulente en Psychotherapeute, lid van de Raad van Bestuur van “Plan F” vzw.

Mevrouw Van Gool, Stafmedewerkster van de Nederlandse Vroedstrijd Vrouwenraad.

De Heer Van Leuven, Vertegenwoordiger van RISO-Antwerpen vzw.

Mevrouw Van Raemdonck, Arts, Medisch Opvangcentrum Broechem, Fedasil.

De Heer van Thijn, Professor, Senator, vroegere burgemeester van Amsterdam.

Mevrouw Vanraenenbroek, Vertegenwoordigster van 'Al Marifa'.

De Heer Vanderkam, Medewerker van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, Dienst Integratie en Research, “Bevraging over de actieve publieke uiting van religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen”.

De Heer Van de Voorde, Coördinator evenredige arbeidsdeelname en diversiteit. Beleidscel EAD - afdeling Werkgelegenheidsbeleid, Ministerie Vlaamse gemeenschap.

De Heer Vercheval, Voorzitter van “Culture et Démocratie” vzw.

Mevrouw Verhelst, Coördinator van “Culture et Démocratie” vzw.

De Heer Verraes, Vertegenwoordiger van het “Institut d’Egalité entre les Hommes et les Femmes”.

De Heer Vinikas, Adjunct-Commissaris van de Koninklijke Commissaris voor het Migrantenbeleid.

Vrouwenhuis 'De Cactus', Anderlecht

De Heer Wajnblum, gewezen Voorzitter van de "Union des Progressistes Juifs de Belgique".

Mevrouw Willame, Voorzitster van de "Conseil des Femmes Francophones de Belgique".

De Heer Yousfi, Verantwoordelijke van de "Médiation sociale communale", Sint-Gillis.

De Heer Zequendi, Lid van het "Collectif Dialogue et Partage".

Mevrouw Zibou, Vertegenwoordigster van de "Union des femmes libres pour l'égalité des droits".

De Heer Zoldberg, Directeur van het "Centre International de Migration, Ethnicité et Citoyenneté".

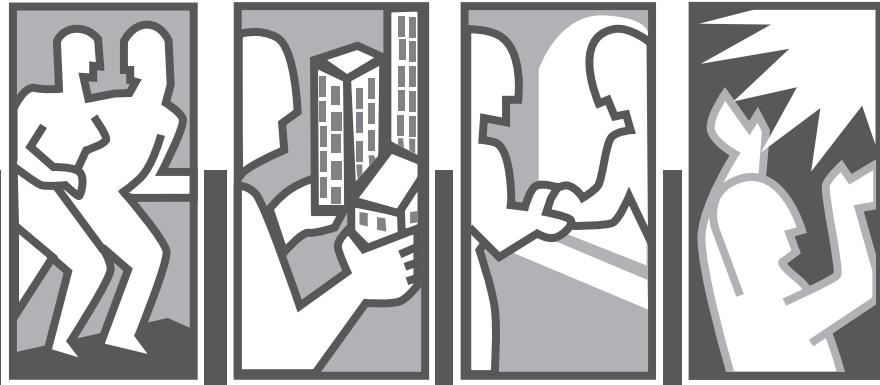
Mevrouw Zomersztajn, Directrice van het CCLJ, "Centre Communautaire Laïc Juif".

Ontmoeting met vrouwengroepen van de "Maisons Mosaïque" en andere groepen van "Vie Féminine":

- La Louvière
- Charleroi
- Sint-Gillis (Brussel)
- Elsene (Brussel)
- Laken (Brussel)

Eindverslag

Edouard Delruelle
Rik Torfs
Verslaggevers van de Commissie

Commissie voor Interculturele Dialoog

INTERCULTURELE
D I A L O O G

1. De dialoog van culturen in België

1.1. Pluralisme, cultuur en democratie

België is een democratie die op pluralisme gestoeld is. Pluralisme beperkt zich niet tot het naast elkaar bestaan van allerlei opinies en overtuigingen, maar betekent ook de opbouw van een gemeenschappelijke ruimte voor dialoog en emancipatie, waar de diversiteit het onderwerp is van gezamenlijke debatten en zich naar specifieke instellingen vertaalt.

Onze geschiedenis bracht op deze manier, na een hele reeks crisissen en spanningen, een drievoudig pluralisme tot stand:

- het politieke (en syndicale) pluralisme, dat meer bepaald leidde tot de emancipatie van de arbeidersklasse en de opbouw van een sociaal evenwicht, gebaseerd op overleg;
- het filosofische pluralisme, dat geleidelijk de officiële erkenning meebracht van diverse vormen van levensbeschouwing (katholiek, protestants, orthodox, israëlitisch, moslim, anglicaans en niet-confessioneel), en dat zijn hoogtepunt bereikte in het Schoolpact van 1958;
- het communautaire pluralisme, dat voortkwam uit de Vlaamse en de Waalse bewegingen, en leidde tot de federale Staat waarin we vandaag leven.

De instellingen die vorm hebben gegeven aan deze drie soorten van pluralisme kunnen als onvolmaakt en kwetsbaar beschouwd worden. Maar ze getuigen wel van het vermogen van ons land om verschillende groepen en individuen samen te laten leven.

Vandaag staat België echter voor een nieuwe uitdaging: slagen in een vierde vorm van pluralisme, het culturele pluralisme. Het betreft hier de actieve omzetting van de culturele diversiteit, als resultaat van de immigratiestromen, het uitdenken van een institutioneel, politiek kader, maar ook het creëren van een algemeen sociaal klimaat, om iedereen wiens oorspronkelijke cultuur vaak niet van Europese oorsprong is, de mogelijkheid te bieden om als volwaardig burger te leven, maar ook om de Belgen van Europese oorsprong in staat te stellen om anderen te begrijpen en als anders te aanvaarden.

De kwestie van de interculturaliteit is, de voorbije jaren, alsmear belangrijker geworden voor de burgers die te

maken krijgen met de voortdurende evolutie van hun levenskader, en soms in moeilijke concrete situaties verkeren.

Vandaag wordt erkend dat het integratievraagstuk niet alleen louter socio-economisch moet bekeken worden, maar dat de culturele dimensie ervan al even fundamenteel is. De Commissie, zo zal blijken, heeft uiteraard veel aandacht besteed aan de plaats van de islam in ons land. Ze beklemtoont echter dat de kwestie van de interculturele dialoog niet enkel tot deze realiteit beperkt mag blijven, verre van zelfs. In het Rapport zal ook sprake zijn van de landen van Zwart-Afrika, waarvan het potentieel (maar ook de moeilijkheden) soms genegeerd worden. Daarbij zou het fout zijn om enkel op de religieuze factor in te zoomen, ongeacht de geopolitieke context waarin we ons bevinden. De Commissie beveelt de politieke verantwoordelijken zodoende aan om terzake deze kwestie in een zo ruim en zo open mogelijk perspectief te plaatsen. Het is absoluut noodzakelijk om de begripsverwarring en beperkende visies die een bron van onbegrip en onverdraagzaamheid zijn, te bestrijden.

“Een mens is altijd een mozaïek, ik ben Oost-Vlaming, ik ben ook jood, ik ben Vlaming, ik ben Belg, ik heb geen dubbele nationaliteit, ik heb een loyaliteit die bestaat uit tien elementen naar gelang de plaats waar ik me bevind.”

Marc¹

Het belang van de cultuur in ieders bestaan is niet te onderschatten. De structuur van onze persoonlijkheid wordt sterk bepaald door de cultuur als een complex geheel van kennis, voorstellingen, beelden en waarden die mannen en vrouwen verwerven als lid van een maatschappij. De cultuur “fabriceert” de menselijke wezens die we zijn, want zonder het intellectueel, verbeeldend en normatief kader die ze ons biedt, kunnen we niet handelen, denken, dromen. Cultuur is dus geen oppervlakkig verschijnsel en evenmin een gewone afspiegeling van sociale en economische werkelijkheden die allesbepalend zouden zijn: ze geeft gestalte aan elke vorm van menszijn.

Cultuur bestaat echter alleen via *bijzondere* culturen, als evenveel bewegende en complexe realiteiten, die bijna ongrijpbaar zijn. Zo beperkt een cultuur zich nooit tot een enkel element, maar is ze altijd een combinatie van verschillende elementen: taal, grondgebied, godsdienst, geschiedenis, gewoonten, rechtspraak, kunst, kennis, enz. In het bijzonder, zoals we reeds opmerkten, mag het culturele niet tot de godsdienstbeleving of tot het religieuze beperkt worden. Zo wordt de Arabische cultuur vaak

¹ De citaten komen allemaal uit Deel 2 Getuigenissen

verward met de islamgodsdienst. De band is natuurlijk nauw (het Arabisch is de heilige taal van de islam), maar niet alle Arabieren zijn moslims (er zijn christenen, joden, niet-gelovigen), en een grote meerderheid moslims zijn geen Arabieren (Turken, Iraniërs, Afrikanen, enz.). Dat kan trouwens ook van het christendom en Europa gezegd worden.

Evenmin bestaan er duidelijke grenzen tussen culturen, zoals dat voor religies of naties het geval is. De culturele identiteiten worden in feite door geen enkele overheid bepaald (in tegenstelling tot, ook hier weer, de religieuze en de nationale identiteiten.) Alle combinaties en alle mengvormen zijn mogelijk, volgens ieders eigen geschiedenis. Laten we daaraan toevoegen dat een cultuur zelf ook veelzijdig kan zijn, binnen één cultuur ontstaat een veelheid aan culturen. Zo ontstond in het Europese christendom een rijke atheïstische en agnostische traditie. Vermenging en diversiteit behoren tot de essentie van cultuur. Veel van onze medeburgers hebben een 'meervoudige identiteit', waarvoor wij respect moeten opbrengen.

De filosoof Jacques Derrida, die onlangs overleed, schreef, *"de eigenheid van een cultuur is dat ze niet identiek is aan zichzelf"*. Het in zichzelf gekeerd zijn en het misprijzen van de ander beschermen een cultuur niet, maar verarmen ze.

Men denkt ten onrechte dat respect voor veelzijdigheid ten koste gaat van de cohesie in een samenleving. Diversiteit draagt bij tot eenheid. De democratische rechtsstaat op zich is hiervan het eerste bewijs.

De Grondwet en de internationale conventies ter bescherming van de mensenrechten waaraan België zich verbindt, omschrijven de fundamentele normen die inherent zijn aan de democratische rechtsstaat, te weten: de individuele waardigheid en vrijheid en gelijke rechten voor iedereen, ongeacht vermogen, afkomst, kleur, geslacht, seksuele geaardheid, taal, ideologische, religieuze of filosofische overtuiging, nationale, sociale of etnische afkomst, huidige of toekomstige gezondheidstoestand, handicap, burgerlijke staat, of enige andere reden voor discriminatie. Zij waarborgen ook het essentieel recht op bescherming van deze waardigheid en de collectieve uitoefening van de politieke autonomie.

De onaantastbaarheid van deze normen, kenmerkend voor elke democratische rechtsstaat die de mensenrechten

*"De wereld is
gemengd dus België
is gemengd."*
Kezban

respecteert, staat buiten kijf. Dat wil de Commissie met de grootste stelligheid benadrukken.

Artikel 17 van het Europees Verdrag voor de bescherming van de mensenrechten is duidelijk: niemand kan zich beroepen op de vrijheden van dit Verdrag om een regime aan te prijzen dat diezelfde vrijheden met voeten zou treden. Er is een grens aan het democratische pluralisme, een grens die wordt bepaald in naam van het democratische pluralisme zelf, en die strafrechtelijk kan worden gesanctioneerd. In een democratie is het debat over wettig en onwettig volstrekt open; maar de grenzen waarbinnen dit debat wordt gevoerd, met name de hierboven opgesomde fundamentele beginselen, kunnen niet in vraag gesteld worden.

Ook in de idee dat de democratie opinies moet afwijzen die het democratisch pluralisme van opvattingen verwerpen, schuilt geen tegenstelling. Er is geen autonomie zonder zelfbeperking. Men vergist zich als men de vrijheid van overtuiging, opvatting en gedrag beperkt tot de louter "individuele vrijheid" om eender wat te zeggen en te doen. We mogen verdraagzaamheid niet verwarren met een vorm van relativisme, volgens welke alle opinies en overtuigingen gelijkwaardig zouden zijn. Zo kan ons land niet de idealen verloochenen van gelijkheid tussen man en vrouw, tussen mensen van Europese en niet-Europese afkomst, tussen gelovigen en niet-gelovigen, enz., of van de vrijheid van meningsuiting of van levenswijze, of nog van vooruitgang door kennis en kritisch denken.

"Als twee mensen van verschillende culturen elkaar ontmoeten, kunnen ze geraakt worden op verschillende kwetsbare plekken."
Jacques, politiecommissaris

Door te herinneren aan de fundamentele normen, inherent aan elke democratische rechtsstaat, en aan de waarden die de dynamiek van onze samenleving bepalen, kan van meet af aan afstand worden genomen van culturele of andere gebruiken, die schadelijk zijn voor de menselijke waardigheid. Een gebruik wordt niet respectabel door het loutere feit dat het eigen is aan een welbepaalde groep.

Zonder het belang van juridische voorwaarden te ontkennen, volstaan deze op zich niet om een positief beleid van openheid en verdraagzaamheid uit te stippelen. Belangrijk is een stap verder te gaan dan het louter naast elkaar bestaan van diverse identiteiten en een proces op gang te brengen waarin individuen, met openheid voor de anderen, hun eigenheid kunnen bevestigen. Dit is een

vruchtbare paradox. Door te veranderen blijven we onszelf, onze identiteit wordt versterkt door het ervaren van het anderszijn.

De interculturele dialoog in België moet de diversiteit aanmoedigen, ontvankelijk zijn voor de meest uiteenlopende overtuigingen, opvattingen en gezindheden, en tegelijk met klem het onaantastbare karakter bevestigen van de waarden van gelijkheid en emancipatie, die deze dialoog mogelijk maken. Om positief aan deze feitelijke diversiteit te bouwen, moeten we onderstrepen wat ons verenigt en niet de verschillen beklemtonen.

Natuurlijk is het aan de overheid om wetgevend initiatief te nemen, en hierbij ook legaal afdwingbare richtlijnen uit te vaardigen. De Commissie vraagt aan de overheid om bij de uitwerking, waar mogelijk voorrang te geven aan stimulerende maatregelen, met oog voor overleg en onderhandeling. Aansluiting vinden bij veranderende bestaansvoorwaarden stelt het individu voor een positieve keuze, onverenigbaar met autoritaire maatregelen of een afgezwakt compromis.

De Commissie schonk bijzondere aandacht aan twee specifieke groepen die scherp met multiculturele problemen worden geconfronteerd: allochtone en migrantenvrouwen. Daarom zal dit Rapport, vooraleer het dieper ingaat op thema's zoals integratie, burgerschap, strijd tegen discriminatie en de diversiteit in het onderwijs, eerst de specifieke situatie en problemen van deze twee groepen behandelen.

1.2. Gender-issues en gelijkheid tussen man en vrouw

De analyse van de rol die de vrouwen als inzet en als actieve partner in het debat over interculturaliteit spelen, is fundamenteel. Het is onmogelijk om vragen rondom het "samenleven" helder in kaart te brengen, zonder rekening te houden met de mannen en vrouwen die er aan de grondslag van liggen en ze beleven.

"Dat is toch echt heel belangrijk, om goed te omlijnen wat de rollen zijn van de vrouw in het leven van alledag."
Marie-Claire

Op alle gebieden moet een 'gender'-denkschema worden gehanteerd op alle gebieden om zo de impact van alle politieke beslissingen op het gebied van gelijkheid tussen mannen en vrouwen te beoordelen. Er dient een onderscheid te worden gemaakt tussen de uiteenlopende invloeden op de verschillende migrantengroepen, en zulks op het terrein van het onthaalbeleid, de verbetering van het wettelijk statuut, de toekenning van het individuele verblijfsrecht, het recht op en de toegang tot werk, de opzet van centra voor de eerste opvang, volledige schoolplicht en het volgen van opleidingen voor meisjes, de deelname van de vrouwen aan de democratie, de alfabetisering, het gezondheidsbeleid, enz.

Het woord geven aan vrouwen en niet aan de zelfverklaarde woordvoerders van gemeenschappen is ook een middel om vrouwen de plaats van volwaardiger burger te geven.

"Ik vind het belangrijk dat we de problemen van vluchtelingen-vrouwen of van migrantenvrouwen niet isoleren van de problemen van de vrouw nu, alsof gelijke behandeling in België al verwezenlijkt is..."
Een animatrice van een werkgroep echtelijk geweld

Het overheidsbeleid voor gelijke behandeling van mannen en vrouwen is recent. Sinds het Verdrag van Rome in 1958 wordt de concrete realisatie van deze doelstelling in de Europese Ruimte door de lidstaten van de huidige Unie verwezenlijkt in een verschillend ritme. In België houdt de politieke wereld zich nog maar 25 jaar met deze problematiek bezig. De overheid stelt vast dat formele en juridische gelijkheid niet volstaat om feitelijke ongelijkheden ongedaan te maken en bevordert bijgevolg beleidsvormen van positieve acties. Voortaan wendt de regering hiervoor budgetten aan en voert actieplannen uit: uitbreiding van de participatieve democratie, gelijkheid van kansen op school, gelijke toegang tot de beroepen, strijd tegen het seksistische geweld in het beroepsleven of in de privé-sfeer...

In de inleiding van de uiteenzetting voor herziening van Grondwetsartikel 10 en artikel 11 bis wordt vastgesteld dat "[...] het geslacht een factor van ongelijkheid blijft. Mannen en vrouwen beschikken in België nog niet over dezelfde kansen en dit gebrek aan evenwicht laat zich op alle domeinen voelen ten koste van de vrouw: sociaal, cultureel, economisch en politiek [...]". Op basis hiervan schetst het nieuwe artikel 10 van de Grondwet een referentiekader voor het gelijkekansenbeleid, op alle overheidsniveaus.

Seksisme houdt in dat vrouwen, als één homogene groep, altijd gezien worden als een sociale categorie waarvan de maatschappelijke rol vaststaat en de identiteit voorgeschreven is. Seksisme vervormt de verschillen tussen man en vrouw tot stereotypen en ongelijkwaardigheid en leidt

tot discriminaties, onder de vorm van uitsluiting, minachting, onderwaardering, marginalisering en zelfs geweld op vrouwen, tot zelfs de ontkenning van elke menselijke waardigheid van een persoon van vrouwelijke kunne.

De Commissie wijst op op het bestaan van instrumenten ter bestrijding van seksistische uitspraken en handelingen. Zo is er de wet van 25 februari 2003 en de bevoegdheid van het Instituut voor de Gelijkheid van Mannen en Vrouwen om juridische stappen te ondernemen in geschillen hieromtrent (wet van 16 december 2002, artikel 4, 6^e). De Commissie steunt de sensibiliseringscampagnes, gericht op een mentaliteitsverandering en op het uit de wereld helpen van man-vrouwstereotypen door onderwijs en opvoeding.

Het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid wijdde in zijn tweede en derde verslag (1989-1990) reeds een hoofdstuk aan de migrantenvrouwen. Dit was het resultaat van een raadpleging onder migrantenverenigingen voor vrouwen en jonge meisjes. De vaststellingen van toen blijven tot op vandaag open vragen: het statuut van de migrantenvrouw, hun rechtspositie, hun huwelijkssituatie, hun opleiding en kwalificaties, hun beroepsleven, hun toegang tot cultuur en gezondheidszorg.

De werkgroep van de Commissie "Man-Vrouw Gelijkheid" organiseerde hoorzittingen en rondetafelgesprekken, en kwam hierbij telkens tot dezelfde vaststellingen. Vandaag staat de evaluatie van het hele gelijkekansenbeleid voor deze doelgroep aan de orde: hoe houden de plannen voor gelijke kansen in opleiding en op de arbeidsmarkt rekening met migrantenvrouwen, hoe helpen zij de situatie van deze vrouwen te verbeteren?

België onderschreef de actieplannen betreffende de gelijkheid tussen man en vrouw, ter bestrijding van geweld op vrouwen, ter bestrijding van armoede.

De strijd voor gelijke kansen voor allochtone vrouwen stelt naast « klassieke » punten ook speciale uitdagingen: zo stuiten vrouwen onder meer op rechtsconflicten tussen het buitenlandse familierecht, de internationale verdragen die België ondertekende en bepaalde fundamentele waarden van onze samenleving. Dit juridisch zwaktepunt wordt extra in de verf gezet door de onzekere situatie van sommige vrouwen: hoe kan zij haar rechten doen gelden

"Tegenwoordig is er een verandering voor de vrouwen."
Een interculturele en sociale bemiddelaar

als zij die niet kent, of als die rechten in haar culturele en sociale context worden genegeerd?

“Vroeger hadden ze een kritische ingesteldheid... er was solidariteit tussen de vrouwen, iets dat nu niet meer bestaat.”

Een vertegenwoordigster van een vrouwenbeweging

Het thema van de burgerrechten valt deels onder het internationaal privaatrecht. Dat laatste onderzoekt de toepassing of de gevolgen in België van het buitenlands familierecht dat het persoonlijk statuut van de vrouw reglementeert. De notie van “persoonlijk statuut”, uitgewerkt door het internationaal privaatrecht, is bedoeld om te voorkomen dat een persoon van statuut zou veranderen als zij van land verandert. De rechtszekerheid en de bescherming van het individu houden inderdaad in dat de bepalingen betreffende de Staat en het statuut van de persoon stabiel dienen te zijn en afhangen van de wet van het land van nationaliteit. Deze regel, ontworpen om de terugkeer naar het land van oorsprong te vergemakkelijken, wordt evenwel problematisch als hij wordt toegepast op personen die blijvend in het immigratieland gevestigd zijn, of zelfs al de nationaliteit ervan hebben verworven, ook al behouden sommigen de facto hun oorspronkelijke nationaliteit en willen ze niet terug naar hun land van herkomst.

Het geregeld persoonlijk statuut is bovendien in de moslimlanden compleet anders dan in het Belgisch recht. Wegens zijn religieuze inspiratie is het concept in moslimlanden veel ruimer dan bij ons, en omvat het ook de vermogensrechtelijke verhouding tussen echtgenoten, waarbij de gelijkheid tussen vrouwen en mannen nog ver af is.

Vrouwen die afkomstig zijn uit landen waar geen gelijkheid tussen man en vrouw bestaat, hebben het duidelijker moeilijker om te integreren. Overigens blijkt dat Turkse vrouwen, ook al heeft hun land een modern en egalitair burgerlijk recht, soms lijden onder de toepassing van bestaande gewoonten die zeer nefast zijn voor hun integratie.

Het eerste probleem waar migrantenvrouwen mee te maken krijgen, vloeit voort uit hun dubbele nationaliteit: als een vrouw de dubbele nationaliteit heeft, past een rechter de wet toe van het land waar zij zich op het ogenblik van de procedure bevindt. Zo is een Belgisch-Marokkaanse vrouw in Marokko een Marokkaanse en wordt derhalve de *Moudawana* toegepast. Belgische vrouwen van Maghrebijnse origine weten vaak niet dat ze de nationaliteit van hun vader behouden en dat ze in hun land van herkomst worden beschouwd als onderworpen aan de lokale wetgeving. Bovendien bevatten bilaterale overeen-

komsten, zoals tussen België en Marokko, bepalingen die het privilege van jurisdictie opheffen en die aldus vrouwen de mogelijkheid ontnemen om niet aan de wetgeving van het land van herkomst te worden onderworpen.

Een tweede probleem voor deze vrouwen draait rondom de gevolgen in België van situaties die in het buitenland zijn ontstaan. Verstoting, een huwelijk zonder instemming van de vrouw en polygamie zijn verboden op het Belgische grondgebied. Daartegenover staat dat de meeste situaties waarbij de rechten van de vrouw worden geschaad, in het buitenland ontstaan, tijdens een verblijf in het land van herkomst of zelfs zonder dat de vrouw erbij aanwezig is. Niettemin dient te worden erkend, ook al is de wetgeving in bepaalde landen van herkomst nadelig voor de vrouw, dat de recente hervormingen van de *moudawana* deze ongelijkheid indijken. Maar er is nog veel werk aan de winkel.

Een derde probleem ten slotte is het gebrek aan informatie bij deze vrouwen. Het gaat immers om een complexe en moeilijke materie, waarmee slechts enkele specialisten en bemiddelende instanties vertrouwd zijn. Zowel de betrokken vrouwen als de sociale diensten waarmee zij praten of die hen begeleiden, tasten vaak in het duister. Het is dus zaak om de opleiding van de beroepskrachten op het vlak van de rechten van de migrantenvrouwen beter te stofferen. Het is ook nodig om een inventaris op te maken van de concrete problemen in het dagelijkse leven van deze vrouwen, tegen de achtergrond van de juridische verschillen tussen de betrokken landen. De feiten zijn bekend, maar enkel door de betrokkenen en door de rechtsdeskundigen. En tot slot zou het ook nuttig zijn om na te gaan welke invloed de Code van het Internationaal Privaatrecht, in werking sinds 1 oktober 2004, heeft op uiteenlopende categorieën: mensen met één nationaliteit, met twee nationaliteiten, buitenlanders, enz. Hierbij moet rekening worden gehouden met de hervorming van de Marokkaanse familiewet en de gevolgen daarvan voor de Marokkaanse vrouw en de vrouwen van Marokkaanse afkomst in België.

“Zij zijn het die tenslotte altijd weer de last dragen.”
Salhia

De redactie en verspreiding van een “juridisch handboek betreffende het statuut en de rechten van personen”, naar het voorbeeld van wat al bestaat voor de rechten van jongeren, zou zeer nuttig zijn. De Commissie vestigt de aandacht van de regering op het feit dat de geringe kennis over haar rechten niet alleen geldt voor buitenlandse vrouwen.

Er moeten duidelijk beleidsvormen, opleidingen en informatiecampagnes komen om het gelijkheidsprincipe meer ingang te doen vinden bij de minst bedeelde sociale groepen en om dat principe op termijn ook daadwerkelijk te verwezenlijken.

1.3. De meervoudige identiteit van de migrantenjongeren

“Veel leerlingen van migrantenafkomst hebben een beschadigde identiteit.”

Een socioloog

Veel veldwerkers en experts wijzen op de specifieke situatie van jonge migranten ten gevolge van hun *meervoudige identiteit*. Met die realiteit moet wel degelijk rekening worden gehouden. Tegelijk stelt men bij vele jongeren, Belgische en van andere origine, vast dat zij niet beschikken over de nodige analytische en kritische zin om thema's aan te pakken zoals maatschappijopvatting, collectieve gedragsregels, individuele keuzes met betrekking tot traditie en het gewicht van culturen. Die beproevingen zetten een rem op hun volwaardige participatie aan een gemeenschappelijk project voor samenlevingsopbouw. Tegelijk vormen ze een belemmering voor hun eigen emancipatie.

Door stigmatisering worden jongeren van vreemde origine voortdurend teruggeworpen op hun verschillen, ondanks hun inspanningen om “te integreren”. Veel migrantenjongeren, die nochtans zelf Belg zijn, voelen zich niet geïntegreerd en worden ook niet als dusdanig gezien. Hoewel ze westers leven, de taal kennen, diploma's op zak hebben, worden ze telkens weer op hun anders-zijn gewezen. Daarom gaan ze finaal dat verschil claimen, maar weigeren ze om dit als minderwaardig te laten beschouwen.

“Integrisme is een gevolg van gemiste integratie.”

Een opvoeder

Ze kunnen zich niet ontdoen van dit verschil omdat ze het als een stigma opgedrongen krijgen, en dus gaan deze jongeren de betekenis ervan omdraaien. Omdat hun het recht ontzegd wordt om volwaardig Belg te zijn, terwijl ze daar voortdurend naar streven, kunnen deze jongeren van de volgende generaties niet anders dan hun verschil in de verf te zetten. Sommigen zullen zich wagen aan delinquentie, of stellen zich arrogant en provocerend op, anderen zoeken hun heil in een vernieuwde godsdienstige beleving. De twee wegen staan natuurlijk niet op gelijke voet: delinquentie duwt de jongeren in de marginaliteit en de haat, terwijl het opeisen van een moslimidentiteit het mogelijk maakt om een verschil dat hun hoe dan ook wordt opgedrongen, toch te valoriseren. In tegenstelling tot wat

veel “rasechte” Belgen denken, is dit een manier om ook Belg te kunnen zijn, maar dan een “moslim-Belg”.

Die stigmatisering wordt nog versterkt door een fenomeen van concentratie van migrantenjongeren in een bepaalde sociale omgeving (*jeugdhuizen, buurthuizen...*). Deze oververtegenwoordiging maakt elke vorm van vermenging en diversiteit onmogelijk. Hun omgeving is gestigmatiseerd, ontwaard, zij het nu objectief of subjectief, en is voor hen niet langer een plaats van erkenning en waardering. Er heerst daarentegen een gevoel van segregatie, uitsluiting en minderwaardigheid. De identiteit van deze jongeren is aldus beschadigd.

Uit tal van analyses blijkt dat deze religieuze identificatie mede te verklaren is door de internationale situatie (conflicten in het Midden-Oosten...), maar tegelijk een gevolg is van een reactieve identificatie (als reactie op de discriminatie op het werk en de ongelijkheid in het onderwijs).

Andere experts en veldwerkers stellen vast dat deze jongeren zich niet erkend voelen in hun bestaan, in hun manier van leven. Ze voelen zich niet vertegenwoordigd. Dat gevoel wordt nog versterkt door hun sociale en economische situatie. Opgesloten in bepaalde onderwijsrichtingen of minderwaardige banen, geïsoleerd in probleemwijken, beperkt tot precair werk en onderschat in hun mogelijkheden en capaciteiten, raken ze verbitterd over de Belgische samenleving.

Deze jongeren worden heen en weer geslingerd tussen twee culturen, twee maatschappelijke identiteiten, twee levenswijzen en twee referentiekaders. Dat zorgt voor interne spanningen wanneer ze bepaalde keuzes moeten maken of een bepaalde weg willen inslaan en de groep waartoe ze behoren, hun keuzes niet erkent. De Commissie heeft getuigenissen verzameld van jonge vrouwen en jonge mannen en jonge holebi's uit de moslimgemeenschap die dit bevestigen. Veel dergelijke jongeren worden voor tegenstrijdige keuzes geplaagd omdat er van hen wordt verwacht dat ze de moderniteit en de integratie belichamen, maar tegelijk ook de authenticiteit van en de trouw aan de traditie moeten verpersoonlijken.

De Commissie herinnert er echter aan dat dergelijke verscheurende keuzes niet eigen zijn aan één cultuur of één godsdienst. Ze komen voor in elk geloofs- en waarde-

“Bij jongeren ook bestaat dat probleem van verlies aan houvast.”

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse vereniging

systeem waarbinnen gesloten en starre stellingen of dictaten met betrekking tot verschillen gelden.

Op de achtergrond van zulke gevoelens en deze bevestiging van eigen identiteit, en van het religieuze model als “positieve identificatiesfeer”, heeft de Commissie tegelijk de moeilijkheden gezien, waarmee vooral maatschappelijk werkers, leerkrachten en andere beroepskrachten, betrokken bij de opvoeding in brede zin, te kampen hebben. Het is dikwijls een hele opgave om te communiceren en de dialoog aan te gaan.

Om de dialoog aan te knopen en te ontwikkelen moeten jongeren eerst ondersteund worden in de bevestiging van hun “meervoudige” identiteit.

“Veel problemen die op het eerste zicht cultureel lijken, zijn bij nader toezien identiteitsproblemen.”

Eric Sorgeloos

In dat opzicht zijn er minstens twee denksporen:

- enerzijds is het belangrijk dat zij zowel hun oorspronkelijke cultuur (tradities, religie, geschiedenis...) als hun gastcultuur leren kennen. Het blijkt namelijk dat bepaalde jongeren die hun cultuur en/of religie van herkomst niet goed kennen, foute of fundamentalistische interpretaties maken waardoor ze hun geloofsovertuiging als onverenigbaar zien met het sociaal milieu waarin ze leven ;
- anderzijds moet de overheid beseffen dat de problemen in verband met de interculturaliteit een specifieke deskundigheid en apart veldwerk vereisen, wat niet mag verward worden met de “klassieke” acties voor sociale inpassing (ook al zijn deze noodzakelijker dan ooit). De Commissie stelt in dat opzicht helaas vast dat de sector van het onderwijs, en ook de sector van het jeugdbeleid en jeugdzorg, die het meest met dergelijke problemen te maken hebben, te weinig financiële middelen en niet de nodige steun krijgen om op sociaal en educatief vlak voldoende kwaliteit te bieden.

Zoals verder in dit Rapport zal blijken, is de positieve erkenning en waardering van de “meervoudige” identiteit als wezenlijk gegeven van onze samenleving een krachtlijn in de werkzaamheden van de Commissie. De jongeren van de tweede en de derde generatie zijn geen “migranten” en ook geen “allochtonen” meer.

Het is dan ook noodzakelijk om de opleiding van socio-educatieve werkers met betrekking tot interculturaliteit en beheer van diversiteit te ondersteunen. Elke jongere moet de kans krijgen om door kennis tot emancipatie te komen. Tegelijk wijzen we nogmaals op de noodzaak van bijkomende inspanningen om sociale ongelijkheid weg te werken.

“Zij hebben het gevoel rond te dwalen op een planeet waar iedereen feestviert, behalve zij.”

Een opvoeder

2. Integratiebeleid

Sinds de jaren tachtig krijgen de meeste beleidsvormen die gericht zijn op immigrantengroepen en/of groepen die ontstonden uit immigratie in Europa, de naam “integratiebeleid”. De term is nu al zo sterk ingeburgerd dat het ongepast lijkt om hem in vraag te stellen. Nochtans wil de Commissie, zonder daarom voor te stellen om hem af te schaffen, de term toch opnieuw tegen het licht houden, en wel vanuit een zeer *kritische* invalshoek. Hij verbergt immers valkuilen en paradoxen die omzeild moeten worden, willen we dat ons land tot een waarachtig intercultureel beleid komt.

2.1. De culturele minderheden

De eerste valkuil betreft de “doelbevolking” van het integratiebeleid: de “immigranten”, de “allochtonen”. De term “immigrant”, die vooral een economische bijklank heeft, blijft overheersen in Wallonië en in Brussel; de term “allochtoon”, met een eerder culturele inslag, is nu gangbaar in Vlaanderen. Deze verschillende terminologie in het noorden en het zuiden van het land is zeker niet zonder betekenis. Maar op wie zijn deze woorden van toepassing? In eigenlijke zin zouden ze enkel moeten voorbehouden zijn voor de nieuwkomers. Want hun kinderen en kleinkinderen (van de zogenoemde “tweede, derde generatie”), die grotendeels in België geboren werden, zijn in de echte zin van het woord “autochtonen”; ze maken geen deel meer uit – althans niet rechtstreeks – van de wereld van de “migraties”. Het is niet vanzelfsprekend dit woord te gebruiken voor bevolkingsgroepen die in feite erg van elkaar verschillen (wettelijk, sociologisch en ook psychologisch.)

De Commissie herinnert er met kracht aan dat de Belgen van buitenlandse oorsprong (Marokkaanse, Turkse of Kongolese bijvoorbeeld), volwaardige burgers van ons land zijn en ze in de eigenlijke zin van het woord noch als “immigranten” noch als “allochtonen” kunnen bestempeld worden.

De moeilijkheden waar deze bevolkingsgroepen mee kampen, zijn niet te wijten aan een gebrek aan integratie van hun kant, maar aan hun heikele socio-economische situatie en aan het gebrek aan culturele erkenning die ze in de Belgische maatschappij ervaren. Daarom is het wellicht meer aangewezen om voor deze bevolkingsgroepen de

“Waarin integreren en volgens welk model?”

Een deskundige in Gender Mainstreaming

uitdrukking “**culturele minderheden**” voor te behouden. Deze uitdrukking slaat tegelijk op een specifieke culturele realiteit en op een situatie van ongelijkheid ten opzichte van het overheersende culturele model¹. Het is niet de bedoeling om de individuen op te sluiten in in zichzelf gekeerde identiteiten (er werd in het vorige hoofdstuk voldoende de klemtoon gelegd op het verschijnsel van de meervoudige identiteiten), maar integendeel om ze de complexiteit en de rijkdom van de situatie waarin ze verkeren, te doen inzien.

De Commissie pleit voor een zorgvuldig onderscheid tussen de drie specifieke niveaus in het zogeheten “integratiebeleid”:

- de beleidslijnen inzake opvang en **inschakeling** van de nieuwkomers;
- de beleidslijnen inzake **strijd tegen discriminatie**;
- het beleid van gelijke kansen en culturele diversiteit (de “**positieve acties**” inbegrepen) ten bate van de culturele minderheden.

Met de term “culturele minderheid”, wil de Commissie uiteraard geen stelling nemen in deze of gene zin, in de controverse of het voor België al of niet opportuun is om de Raamovereenkomst voor de bescherming van de nationale minderheden van 1 februari 1995 te ratificeren. Ze herinnert er in dat opzicht aan dat de genoemde Raamovereenkomst niet bepaalt wat onder “nationale minderheid” moet verstaan worden en de ondertekende Staten dus toelaat om hun eigen definitie te geven in interpreterende verklaringen (onder supervisie van de toezichhoudende instanties van de Overeenkomst.) Een grote meerderheid van de Staten die de Overeenkomst al ratificeerden, menen dat zij enkel de minderheden beschermt waarvan de leden een eigen nationaliteit bezitten. In de voorstellen die volgen, doelt de Commissie op de leden van de culturele minderheden mét én zonder de Belgische nationaliteit.

Het vraagstuk van de culturele minderheden zoals het hier wordt omlijnd, krijgt ook geen antwoord in het “Cultuurpact” dat ontstond uit de staatshervorming. Het Cultuurpact verzekert de deelname van alle organisaties en strekkingen aan de uitwerking en de invoering van het

¹ De hantering van de uitdrukking “*etnische* minderheden” is af te raden. Ondanks de etymologische betekenis (*ethnos* in het Grieks = het *volk*, *de natie*), heeft deze uitdrukking een negatieve raciale bijklank gekregen.

cultuurbeleid. Het bekrachtigt het principe van non-discriminatie van ideologische en filosofische minderheden. Maar het Cultuurpact werd opgebouwd rond de drie historische ideologische en communautaire pijlers van België. De culturele minderheden van niet-Europese oorsprong kunnen, in de huidige stand van zaken, dit instrument dus niet benutten om zich te doen erkennen.

2.2. Het assimilatiemodel voorbij

De tweede valkuil in de debatten over het integratiebeleid vloeit voort uit de aantrekkingskracht die uitgaat van het assimilatiemodel. Oorspronkelijk werd de term “integratie” bedacht in tegenstelling tot het idee van assimilatie. In de jaren tachtig en negentig (met name in België, bij de oprichting van het *Commissariaat voor het immigrantenbeleid* in 1989), was het respect voor de culturele diversiteit het uitgesproken doel. Nu stellen wij echter vast dat de beleidslijnen die sindsdien gehanteerd werden, in werkelijkheid, vooral op eenvormigheid waren gericht. Het lag niet enkel in de bedoeling van deze beleidslijnen om de culturele minderheden aan te zetten om de regels van openbare orde na te leven, of één van de landstalen onder de knie te krijgen, maar ook om zoveel mogelijk aan te sluiten op de Noord-Europese waarden en gedragslijnen. Ter herinnering: tot voor kort (2001), werden kandidaten voor naturalisatie onderworpen aan controles van hun gewoonten en gebruiken op vestimentair en culinair gebied, inzake hun vrijetijdsbesteding, hun kennis van de Belgische “cultuur”, enz.

Ook vandaag wordt van personen, behorend tot culturele minderheden nog verwacht, of zelfs vereist, dat ze zich gewoonweg de normen van de overheersende culturele groep eigen maken, dat ze alle kentekenen van hun eigen cultuur, traditie, taal, godsdienst, enz. kennen, dat ze om zo te zeggen cultureel “onzichtbaar” worden.

Het wordt meteen duidelijk dat de debatten over integratie vaak steriel zijn, zoals bijvoorbeeld wanneer stellig beweerd wordt dat “het integratiebeleid mislukt is”. Een dergelijke uitlating is nu een gemeenplaats geworden in het politieke debat. Ze slaat nochtans nergens op, maar zorgt er wel voor dat de verwarring tussen integratie en assimilatie in stand wordt gehouden. Als we inderdaad vertrekken van de idee dat de gehechtheid aan de eigen oorsprong – de eigen godsdienst, taal, gewoonten – wijst op abnormaal gedrag of achterstand, zijn inderdaad veel van

“Als iemand zegt “integratie”, dan bedoelt de ene assimilatie, de andere bedoelt dat iedereen Nederlands moet spreken en niet meer dan dat.”

Professor Ed van Thijn

“Wat denken jullie van de integratie? Wij denken daar niets over.”

Anysa

onze medeburgers niet “geïntegreerd”, en zullen dat waarschijnlijk ook nooit zijn, want de pogingen om de culturele minderheden de wereld uit te helpen (zoals bijvoorbeeld aan de hand van de ideologie van assimilatie) zijn tevergeefs op politiek vlak, en bovendien ook moreel aanvechtbaar. Ze doen de spanningen eerder toenemen dan afnemen. Poneren dat “het integratiebeleid is mislukt” is de zekerste manier om het integratiebeleid voor eens en altijd te doen mislukken.

“Ik hou erg veel van mijn land, en als ik de kans krijg, ga ik er weer naartoe, maar ik zou daar niet kunnen leven want mijn land dat is hier.”

Kalie

Maar gelukkig kunnen we kiezen voor een ander, positief perspectief, waarin we met respect omgaan met de diversiteit aan culturele minderheden, die in ons land voorgoed aanwezig zijn. Laten wij het als legitiem beschouwen dat elk individu de vrijheid heeft om de eigen culturele identiteit te bepalen en om, desgevallend, zijn oorspronkelijke cultuur te handhaven. Dan merken we dat, ondanks allerlei moeilijkheden, de meeste mensen die behoren tot een culturele minderheid zich uiteindelijk zeer goed aanpassen aan onze maatschappij en dat hun levensomstandigheden er geleidelijk aan op vooruitgaan. En bovenal zullen we vaststellen dat hun aanwezigheid verrijkend en niet belastend is voor België. Het probleem ligt niet in de veelheid van culturele groepen (Europese, Afrikaanse, Marokkaanse, Turkse, Aziatische, enz.) in ons land. Maar het is moeilijk om *elkaar te ontmoeten* en *met elkaar te praten*. Het is ook moeilijk voor de dominante (“Noord-Europese”) groep om toe te geven dat hij voortaan niet meer de enige is, en dat andere levensstijlen en een ander gedachtegoed mogelijk en legitiem zijn, en dat allerlei mengvormen eveneens bestaansrecht hebben. Maar als we hiertoe komen zien we dat overal waar interculturele ontmoetingen plaatsvinden (vaak lokaal, in de wijken, de scholen, de verenigingen, enz.) en de dialoog wordt aangemoedigd en gestimuleerd, het integratiebeleid hoegenaamd niet is mislukt, integendeel zeer geslaagd is te noemen. Als we afstappen van het assimilatiemodel, is de culturele diversiteit niet langer een bron van ontwrichting, maar van individuele en collectieve ontplooiing.

Om tot een werkelijk positief en concreet integratiebeleid te komen, moeten de doelstellingen opnieuw gedefinieerd worden. Het gaat dan niet langer om de bevordering van de assimilatie aan een overheersend cultuurmodel, maar om de toename van kansen voor iedereen tot gelijkwaardige participatie aan het maatschappelijk leven, in wederzijds respect. Enkel zo kan eenieder de eigen levensvervulling vinden.

Om hiertoe te komen moeten de culturele minderheden natuurlijk nog aanvaard en erkend worden. De wegen om tot deze erkenning te komen, dienen verder te worden geconcretiseerd. Erkenning is immers een complex verschijnsel, dat tegelijk politiek, juridisch en symbolisch van aard is. Het is in ieder geval niet verboden om ervan uit te gaan dat het dubbele principe van pluralisme en respect voor minderheden, dat op dit ogenblik in België geldt in de politieke, de levensbeschouwelijke en de communautaire wereld, kan worden overgeheveld naar de cultuur zoals boven beschreven. Zonder verder in te gaan op de complexe beleidslijnen van de overheidsfinanciering van culturele verenigingen, pleit de Commissie er in ieder geval voor dat wettelijke erkenning en financiële steun verenigingen niet a priori zou worden ontzegd, enkel en alleen omdat ze "monocultureel" zouden zijn. Het blijkt inderdaad dat, in tegenstelling tot de geldende opvatting, deze verenigingen vaak de integratie van hun leden bevorderen omdat ze dienen als "springplank" naar andere vormen van sociale omgang, die dan weer meervoudig en "gemengd" zijn. Een voorbeeld van erkenning in België is het "Forum van organisaties van etnisch-culturele minderheden" dat beantwoordt aan de vraag van de georganiseerde culturele groepen naar een instrument om hun belangen te verdedigen en dat een gesprekspartner is voor de Vlaamse overheid.

2.3. Sociaal beleid en cultuurbeleid

De derde moeilijkheid die verband houdt met de integratiebeleidsvormen is dat ze moeilijk te onderscheiden zijn van de beleidslijnen voor sociale actie die zich op de kansarme bevolkingsgroepen richten. Het is bekend dat problemen zoals werkloosheid, tekort aan huisvesting en aan opleiding vaak te zoeken zijn bij bevolkingsgroepen die tot culturele minderheden behoren (gewoonweg omdat deze bevolkingsgroepen vaak voortkomen uit economische migratie). Er worden al tientallen jaren allerlei soorten "algemene" sociale acties gevoerd om de maatschappelijke situatie van deze bevolkingsgroepen die minder bedeed zijn op het stuk van werkgelegenheid, onderwijs, sociale huisvesting, enz. te verbeteren. Dergelijke beleidslijnen zijn nu noodzakelijker dan ooit. Sommigen menen zelfs dat ze ook nu nog zeer ontoereikend zijn.

"En wij, die van de eerste generatie zijn, wij hebben zagezegd nog een pacifistische houding, maar onze jonge broeders, onze kinderen ..."

Een vertegenwoordiger van een internationale organisatie van personen, afkomstig uit Zwart-Afrikaanse landen

"Velen hebben dat al gezegd, als je wil weten waar je naartoe gaat, moet je erachter zien te komen waar je vandaan komt."

Oscar

Er bestaan trouwens wijken met een sterke concentratie van buitenlanders (vaak en helaas “gettowijken”¹ genoemd), wat niet, zoals sommigen beweren, te wijten is aan een houding van terugtrekking of “in zichzelf gekeerd zijn” bij de culturele minderheden, maar gewoon aan de opstapeling van socio-economische problemen die hoe dan ook tot spanningen leiden. Daarom zijn lokale beleidslijnen voor sociale actie noodzakelijker dan ooit. De Commissie wijst er nogmaals op dat deze in geen geval in vraag mogen gesteld worden, onder het voorwendsel van een zogezegde “mislukking van het integratiebeleid”.

Maar deze socio-economisch gerichte algemene acties moeten onderscheiden worden van de eigenlijke culturele beleidslijnen die specifiek bedoeld zijn om de culturele eigenheden van bepaalde minderheidsgroepen te doen erkennen, en van de strijd tegen discriminatie ten opzichte van dergelijke groepen. Het is inderdaad gebleken dat een Belgische Marokkaan of Belgische Afrikaan met eenzelfde opleidingsniveau en professionele competentie minder kans maakt om aan een woning of een baan te komen dan een Belgische Europeaan. Dit toont duidelijk aan dat er discriminatie bestaat die niet socio-economisch maar cultureel (en zelfs soms raciaal) van aard is.

“Wij menen dat we hen eerst moeten verzoenen met hun oorspronkelijke cultuur...”

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse organisatie

Een cultureel beleid op dit terrein bestaat wel, maar blijft onvoldoende en vooral aarzelend. Ze ondervindt volop de zware druk van het betoog van onverdraagzaamheid en angst voor de ander dat van extreem-rechtse partijen uitgaat. Maar onder invloed van de ideologie van de assimilatie vrezten velen dat op erkenning gerichte beleidslijnen leiden tot “communautarisme” (volgens een term die momenteel erg in is in de debatten in Frankrijk), dit wil zeggen tot een model waarbij elke culturele groep zich op zichzelf terugplooit (en waarbij elk individu zich terugtrekt in zijn “cultureel getto”). Dat is ongetwijfeld de reden waarom de overheid aarzelt om beleidslijnen te hanteren die inzoomen op de culturele minderheden zelf.

¹ Christian Kesteloot en Henk Meert, “One could therefore also describe the neighbourhood as an ethnic enclave, where the concerned group concentrates because of the local advantages. However, the neighbourhood, like all others in Brussels, remains essentially pluricultural. (...) Moreover, their concentration is not a result of choice for the local advantages, but of the interaction between the labour market position and the socio-spatial structure of the housing market.”, *The Geograph of Informal Economic Activities in Brussels*, in het *International Journal of Urban and Regional Research*, vol.23, nr. 2, 1999.

De Commissie is echter van mening dat het terugtrekken in de eigen "identiteit" wordt veroorzaakt door het gebrek aan erkenning van deze culturele groepen.

Omdat de culturele diversiteit niet erkend wordt, ontstaan strategieën van terugplooiën op de eigen identiteit. Daarom spoort de Commissie de overheid aan om er niet aan te twijfelen en er vertrouwen in te hebben dat mensen die behoren tot de culturele minderheden, des te beter geïntegreerd zullen zijn in onze samenleving en des te opener zullen staan tegenover elkaar naarmate zij als minderheid beter ondersteund en erkend worden in hun eigenheid.

De Commissie betwist dat dergelijke beleidslijnen een omgekeerd effect zouden hebben en de leden van deze groepen zouden stigmatiseren. Dat negatieve stigma krijgen ze vandaag, als de logica van de assimilatie de overhand blijft houden. We moeten deze logica dus terzijde schuiven, om iedereen in staat te stellen respect te krijgen voor de eigen identiteit die hij zelf kiest. We wijzen er nogmaals op dat het proces waarbij ieder een eigen identiteit opbouwt een meervoudig proces kan zijn en dat het beleid dat in dit Rapport wordt verdedigd, beoogt de culturele diversiteit aan te moedigen.

Het is dus duidelijk dat de koers die de Commissie vaart, vooral bedoeld is om de culturele minderheden sterker in beeld te brengen in de openbare sfeer. Een interculturele dialoog is pas mogelijk als er in ons land een grotere toegankelijkheid wordt gecreëerd voor de diverse culturele groepen. De Commissie kiest dus uitgesproken voor een integratiebeleid dat zich inzet voor een proces van erkenning van deze culturele minderheden:

a) Verdergaand dan de huidige maatregelen voor discriminatiebestrijding, moet gedacht worden aan maatregelen van "positieve actie" ten voordele van culturele minderheden. Dergelijke maatregelen bestaan trouwens al ten voordele van bijvoorbeeld vrouwen en gehandicapten. De Commissie pleit voor een reëel beleid van culturele diversiteit op het gebied van huisvesting, werkgelegenheid en openbare diensten. Dit punt wordt uitgediept in **punt 4.2 "Een beleid van positieve actie"**.

b) De overheid moet openbare en particuliere initiatieven, gericht op het leren van de taal, de tradities en de cultuur van minderheidsgroepen, aanmoedigen. We herhalen het,

"Denk maar niet dat je blank blank blank zal worden door hier lang te blijven. Blijf zwart zoals je bent, maar Belg, dat is goed."

Een opvoeder

"Dan, op een gegeven moment ben ik gaan beseffen dat we veel meer bruggen moesten slaan in plaats van opgesloten te blijven binnen z'n eigen gemeenschap."

Een veldwerker

de vrees voor de vorming van “culturele getto’s” is onterecht; integendeel, een dergelijke erkenning zal de sociale cohesie bevorderen, vooral als voorrang wordt gegeven aan projecten die dialoog en openheid centraal stellen. Dit punt wordt verder uitgewerkt in **hoofdstuk 5 “Cultuur en diversiteit”**.

De Commissie weet uiteraard dat een verschillend integratiebeleid wordt gevoerd in Vlaanderen, in Brussel en in Wallonië. Zowel het beleid voor de opvang van de nieuwkomers als voor “positieve actie” ten bate van culturele minderheden valt vandaag onder de bevoegdheid van de Gewesten en de Gemeenschappen. Een beschrijvend en historisch overzicht van deze beleidslijnen is te vinden in bijlage 1 van dit Eindverslag.

“Het discours over de inburgering geeft een simplistisch beeld van de individuele inspanningen die nieuwkomers leveren.”

Een vertegenwoordiger van een integratiecentrum

We starten hier geen debat over de respectieve waarde van de verschillende beleidslijnen. Het is inderdaad onmogelijk om hun complexiteit terug te brengen tot enkele hoofdlijnen die afbraak zouden doen aan het geheel. Het zou karikaturaal zijn om het integratiebeleid in Vlaanderen uitsluitend terug te brengen tot het *inburgeringsmodel*, dat enkel de nieuwkomers betreft (opvangbeleid). Dit model wordt overigens in werkelijkheid niet volledig toegepast, bij gebrek aan financiële middelen. Evenzeer is het moeilijk om het specifieke beleid voor interculturaliteit in Brussel en Wallonië af te bakenen, gezien dit zelden institutioneel losgekoppeld kan worden van het algemeen beleid voor sociale integratie (zie bijlage 1.)

De enige aanbeveling die de Commissie hieromtrent kan maken, is dat alle beleidslijnen (federaal, gewestelijk en communautair) opnieuw onder de loep worden genomen, elk in hun eigen institutioneel kader, vanuit de logica van de erkenning van de culturele minderheden zoals hier voorgesteld. Als er al een raakpunt is in de beleidslijnen die de verschillende Gewesten en Gemeenschappen momenteel hanteren, ligt die, we herhalen het, in de aarzeling om de identiteit van de culturele minderheidsgroepen als dusdanig op te waarderen en om deze kwestie als specifiek te beschouwen. Daar ligt de echte uitdaging en de echte keuze die dient te worden gemaakt.

Men dient te vermijden het probleem van de interculturaliteit te spiegelen aan externe modellen - onder meer de zogenoemde “republikeinse” en “Angelsaksische” modellen. Modellen zijn trouwens steeds abstracties van de werkelijkheid. De tegenstelling tussen een individuele logica “op zijn Frans” en een communautaire logica “op zijn Engels” doorstaat een grondige analyse nauwelijks. Ook al is het nuttig om op de hoogte te zijn van het beleid in de buurlanden¹, toch mag nooit uit het oog worden verloren dat dit beleid telkens beantwoordt aan een welbepaalde geo-politieke, institutionele en sociologische situatie die eigen is aan dat land en verschilt van de situatie in België. Ons land is aan zet om een eigen beleid van interculturaliteit en integratie uit te stippelen, op basis van specifieke en reële gegevens.

¹ De Commissie organiseerde op 25 oktober 2004 een volledige studiedag over dit thema.

3. Het staatsburgerschap samen delen

3.1. Staatsburgerschap, nationaliteit en universaliteit

In ruime zin slaat het staatsburgerschap op het genot van alle fundamentele rechten van de mens, onder voorbehoud, in voorkomend geval, van de politieke rechten. In beperkte zin slaat het enkel op het genot van de politieke rechten, dit wil zeggen de rechten die het burgers mogelijk maken om deel te hebben aan het beheer van de Staat: het stemrecht en het recht om verkozen te worden, het recht op toegang tot het openbaar ambt en het “recht” om belasting te betalen.

Lange tijd werd ervan uitgegaan dat de verschillen in behandeling tussen staatsburgers en vreemdelingen op het gebied van burgerrechten, sociale en culturele rechten a priori geen onwettige discriminatie was. De bewoording van het artikel 191 van de Belgische Grondwet, die dateert van 1831, is veelzeggend in dat opzicht. Terwijl Titel II luidt: “Over de Belgen en hun rechten” bepaalt het artikel 191, dat te vinden is in een titel VII over de “Algemene Bepalingen”: “Iedere vreemdeling die zich op het grondgebied van België bevindt, geniet de bescherming verleend aan personen en aan goederen, behoudens de bij de wet gestelde uitzonderingen”. Tot voor kort werd aanvaard dat de wetgever over een discretionaire bevoegdheid beschikte om af te wijken van de uitoefening van het principe van gelijkstelling van vreemdelingen aan Belgen op het vlak van rechten. De wetten die een dergelijke afwijking instelden, ontsnapten a priori aan elke verdenking van discriminatie.

Dit verschillend juridisch statuut voor vreemdelingen, met name op het gebied van arbeidsrecht en sociale zekerheid, was algemeen verspreid in heel Europa tot het einde van de Tweede Wereldoorlog. De eerste maatregelen tot sociale bescherming waren voorbehouden aan de staatsburgers. Het statuut werd trouwens slechts met mondjesmaat gelijkgesteld met dat van de staatsburgers.

In het Belgisch Recht werd een belangrijke stap gezet met het arrest van het Arbitragehof van 14 juli 1994 dat stelt dat de geldigheid van de wetten die bepaalde verschillen tussen staatsburgers en vreemdelingen in stand houden op het gebied van burgerrechten, economische en sociale rechten afgewogen moet worden tegen de artikels 10 en 11 die de non-discriminatiebeginselen vertolken. De

rechten die gewaarborgd zijn door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en het Internationaal Verdrag over de burgerlijke en politieke rechten, komen zowel de vreemdelingen als de staatsburgers ten goede, als ze onder de rechtspraak vallen van een van de Staten die deze internationale instrumenten hebben geïntegreerd.

Zo zijn de meeste discriminaties ten opzichte van vreemdelingen op het gebied van genot van deze rechten verdwenen. Natuurlijk rest er nog een grote dubbele beperking in de wetgeving van alle Staten: het gaat daarbij om de toelating tot het grondgebied en om het verblijf van de vreemdelingen, evenals om de uitoefening van beroepsbezigheden. De toelating tot het verblijf blijft een soevereine bevoegdheid van de Staten. Maar deze beduidende beperking daargelaten, blijkt dat de rechten van de burger alsmaar nauwer aanleunen bij de rechten van de mens.

“In feite zouden we het eerst en vooral over één zaak eens moeten zijn: wat is de definitie van een ‘Belg’?”

Een directrice van een sociale woningmaatschappij

De veralgemening van het staatsburgerschap, die een buitengewone vooruitgang betekent voor de mensheid, wordt helaas nog niet goed begrepen, en bijgevolg niet altijd aanvaard – maar werd er wel voldoende toelichting verstrekt? – door alle burgers van de staten waar deze ingang vond. De diepere zin van de geschetste evolutie moet nog veel grondiger uiteengezet worden in de scholen en in de media. Drie factoren dragen bij tot de verklaring en de verantwoording van de verminderde verschillen in statuut tussen staatsburgers en vreemdelingen en van de vervanging van het recht van de vroegere “nationale voorkeuren”: de vrij grote omvang van de transnationale migraties na de Tweede Wereldoorlog, die dan zelf weer te verklaren zijn door de enorme verschillen in de economische ontwikkeling van de verschillende regio’s in de wereld; de aanzienlijke internationale ontwikkeling van de rechten van de mensen die voerde tot het denationaliseren van deze rechten en tot de alsmaar sterkere beperking van een toelaatbaar onderscheid gebaseerd op nationaliteit; tot slot en vooral, het legitieme karakter van een gelijke behandeling voor personen die dezelfde belastingen betalen als de staatsburgers.

De gelijkheid van de burgerlijke, economische en sociale rechten berust op een fundamentele gedachte die de hedendaagse democratische maatschappijen tot eer strekt, namelijk dat, door of voorbij de rechten van de burger die ontstaan uit zijn deelname aan een welbepaalde politieke collectiviteit, er rechten van de mens als mens bestaan. De rechten van de vreemdeling als mens respecteren, is een zekere manier om de waarden waarop de moderne democratieën opgebouwd zijn, te herbevestigen.

Deze veralgemening van het staatsburgerschap stuit echter op de grens van de politieke rechten. Het staatsburgerschap *sensu stricto*, dat is beperkt tot de politieke rechten, blijft onderscheidend en is aan voorwaarden gebonden. Het is in principe enkel voor de nationale burgers voorbehouden, behalve dan het “recht” om belastingen te betalen. Toegegeven, op dit voorbehoud van het staatsburgerschap in beperkte zin bestaan nog andere uitzonderingen. Zoals bekend ontkoppelde het Europese staatsburgerschap deels het staatsburgerschap en de nationaliteit, gezien vreemdelingen die de nationaliteit hebben van een lidstaat van de Europese Unie het recht hebben om te stemmen en zich verkiesbaar te stellen voor de lokale en de Europese verkiezingen. In België, zoals ook al in enkele andere Staten gebeurde, werd onlangs voor de gemeenteraadsverkiezingen het stemrecht toegekend, maar niet het recht op verkiesbaarheid aan vreemdelingen die niet de nationaliteit hebben van een lidstaat die tot de Europese Unie behoort. Hierin kan een aanzet tot veralgemening van het staatsburgerschap in beperkte zin gezien worden, maar, in tegenstelling tot wat we konden vaststellen inzake de veralgemening van het burgerschap in ruime zin, blijft het voorbehoud van de baten van het staatsburgerschap in beperkte zin ten gunste van de nationale inwoners het principe.

We blijven dus nog vrij ver verwijderd van een idee dat sommigen verdedigen, namelijk het “burgerschap door verblijf” dat het burgerschap in beperkte zin toekent aan individuen die, bijvoorbeeld sinds vijf jaar, op het nationaal grondgebied verblijven, ongeacht hun nationaliteit en zonder enige andere voorwaarde. Tot nu toe aanvaardt geen enkel land het principe van een algemeen staatsburgerschap in beperkte zin.

De bewoordingen van artikel 8, lid 2, van de Belgische Grondwet is dienaangaande ook veelzeggend: “De Grondwet en de overige wetten op de politieke rechten

“Ons woord is niet meer “integratie” maar wel “deelname als burgers.”

Een vertegenwoordiger van een organisatie van personen, afkomstig uit Zwart-Afrika

bepalen welke de vereisten zijn waaraan men moet voldoen, benevens de staat van Belg, om die rechten te kunnen uitoefenen.”. De eigenschap van Belg-zijn blijft dus in principe vereist, zelfs al bieden de volgende twee alinea’s de aangehaalde uitzonderingen. Hier moet aan toegevoegd dat er nog andere uitzonderingen kunnen bij komen, naast deze die op de nationaliteit gebaseerd is. Burgerschap in beperkte zin is in het bijzonder aan twee bijkomende voorwaarden ondergeschikt: de leeftijd en de afwezigheid van bepaald onwaardig gedrag.

Het is in deze beperkte betekenis dat wij de notie van burgerschap hier zullen gebruiken. De Commissie beseft de limieten van deze benadering. Het staatsburgerschap, beperkt tot de politieke dimensie komt niet volledig tegemoet aan het ideaal van sociale integratie dat ze wil uitdragen. Het staatsburgerschap wordt vandaag gezien als een ingewikkeld, meerdimensionaal verschijnsel. De daadwerkelijke en concrete handhaving van de samenhang van het staatsburgerschap vereist de uitbreiding naar nieuwe rechten, nieuwe beleidsvormen en ook nieuwe verantwoordelijkheden op burgerlijk, economisch, sociaal en cultureel gebied. Onderhavig rapport gaat verder nog concreet in op een aantal van deze punten.

Op basis van deze open en dynamische kijk op het staatsburgerschap, werkte de Commissie enkel voorstellen uit:

“Als men de taal leert van het gastland, heeft men zich al voor 50 procent geïntegreerd.”
Een intercultureel bemiddelaar

1) De Commissie meent dat mensen, die geen van de drie landstalen spreken en de taal willen leren, ook dienen aangemoedigd te worden om taallessen te volgen, evenals een kennismakingscursus over de Belgische instellingen. De organisatie van dergelijke vorming is een zaak van de Gemeenschappen. Het volgen van de lessen moet gratis zijn en verenigbaar met de uitoefening van een beroep. Zelfs als er geen wettelijke vereiste bestaat, stellen we vast dat de vraag naar dergelijke lessen groot is, terwijl het aanbod vaak niet kan voldoen aan deze vraag door een gebrek aan financiële middelen in de sector. De Commissie pleit voor een voldoende overheidsfinanciering om in te gaan op de gewettigde vraag van de sector.

2) De Commissie is voorstander van de uitbreiding van het gemeentelijk burgerschap tot het recht tot verkiesbaarheid voor vreemdelingen van buiten de Europese Unie, om een einde te maken aan een moeilijk te rechtvaardigen discriminatie.

3) De Commissie vindt de verplichting om een eed van grondwettelijke trouw af te leggen, die aan één enkele categorie van vreemdelingen wordt opgelegd, aanvechtbaar. Alle mannen en vrouwen die langdurig gevestigd zijn in België, zonder onderscheid van nationaliteit, moeten in staat gesteld worden om hun rechten en plichten te kennen. Aan de andere kant raadt de Commissie aan dat de toekenning van de nationaliteit zou gebeuren tijdens een plechtigheid die de gebeurtenis een symbolische meerwaarde kan geven, wat verder gaat dan de eenvoudige overhandiging van een administratief document.

4) De Commissie stelt voor om een tekst te verspreiden "Burger zijn in België", die ieder op zijn rechten en plichten zou wijzen. Het is de bedoeling de grote lijnen aan te geven van de Rechtsstaat, van de Rechten van de Mens en van de Burger, en van de Democratie, hierbij rekening houdend met de eigenheden van het Belgisch staatsmodel (sociaal overleg, ideologisch en filosofisch pluralisme, federalisme). Tevens zou het de veralgemening van het staatsburgerschap in de ruime zin moeten uitleggen en verantwoorden. Het dient hier dus wel degelijk te gaan om een pedagogisch instrument, dat uiterst nuttig kan zijn.

Zonder dat het normatieve waarde in de juridische zin van de term heeft, zou een dergelijke tekst uitgehangen kunnen worden in de officiële gebouwen, op openbare plaatsen en in onderwijsinstellingen, en zou het gelijktijdig de vorm van een handleiding kunnen aannemen die bij verschillende gelegenheden overhandigd en besproken wordt: het begin van het schooljaar in het secundair onderwijs, de verkiezingen, bij de introductie van ambtenaren van openbare diensten, bij de opvang van migranten en het verwerven van de nationaliteit, enz.

De Commissie bepleit een wijde verspreiding van deze gids op openbare plaatsen, zowel naar vreemdelingen als naar Belgen toe. Het zou aan de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten toekomen om een samenwerkingsakkoord te sluiten om de inhoud vast te leggen en de verdeling te regelen. De Commissie dringt erop aan dat de plaatselijke onthaaldiensten aandacht schenken aan de doelgroep van vrouwelijke nieuwkomers.

Naar aanleiding van dit voorstel dat reeds in het Eerste syntheseverslag werd vermeld, heeft minister Christian Dupont aan de Commissie een werknota gevraagd, met daarin de inhoud en de doelstellingen van een dergelijke

"Bijvoorbeeld mensen die niet naar verenigingen gaan, die nergens bij horen, hoe kunnen we die bereiken?"

Een gemeentelijk sociaal bemiddelaar

tekst (zie bijlage 2.) Het voorstel van inhoud is opgenomen bij wijze van besluit voor dit Eindverslag.

“Burgerschapsvorming, iedereen zou dat moeten krijgen.”
Jean-Michel Heuskin

Het staatsburgerschap is dus een actieve oefening die vraagt dat de wetten worden nageleefd, maar die er ook naar streeft op de hoogte te blijven van wat zich in de samenleving afspeelt, zich in te zetten voor deze samenleving, ook met kritische zin, en meer bepaald voor interculturele solidariteit, en die ten slotte ook het algemeen belang boven de persoonlijke belangen stelt.

De Vlaamse, de Franse en de Duitstalige Gemeenschap van België moedigen dit actieve staatsburgerschap al aan met tal van instrumenten via de media, in het onderwijs en door permanente vorming. De Commissie vindt het onontbeerlijk om de bestaande instrumenten te versterken.

3.2. De neutraliteit van de Staat en religieuze tekenen

De Belgische Grondwet garandeert de godsdienstvrijheid en het recht voor iedereen om zijn of haar overtuiging in het openbaar te uiten. Bijgevolg is de openbare beleving van de godsdienst en de vrijheid om over alles zijn/haar mening te uiten gewaarborgd. (Art. 19.) Bovendien bepaalt artikel 9, par. 2 van de Europese Grondwet tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden: “De vrijheid van godsdienst of overtuiging te belijden kan aan geen andere beperkingen zijn onderworpen dan die welke bij de wet zijn voorzien, en die in een democratische samenleving nodig zijn voor de openbare orde, gezondheid of zedelijkheid of de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.”

“De burger is nooit neutraal.”
Een deskundige in multiculturaliteit

Aan de andere kant is het terecht dat de staatsambtenaren onderworpen zijn aan de plicht tot neutraliteit in hun houding ten opzichte van het publiek. De Commissie is eensgezind van mening dat de neutraliteit een basiswaarde is van een democratische rechtsstaat. De hele kwestie is uit te maken wat onder neutraliteit wordt verstaan en welke de eventuele verplichtingen zijn die deze effectief maken, met name op religieus en cultureel vlak. Is het bijvoorbeeld toelaatbaar dat staatsambtenaren uiterlijke religieuze tekenen dragen? Wat dit laatste betreft, tekenden zich in de Commissie drie standpunten af. (Ze worden uitgediept in bijlage 3 “Neutraliteit en religieuze tekenen”.)

1. Een eerste standpunt is gebaseerd op de godsdienstvrijheid en de inclusieve neutraliteit. Het pleit voor de afwezigheid van beperkingen in het dragen van religieuze kentekenen door overheidsambtenaren.

Volgens de voorstanders van dit standpunt moet de noodzakelijke neutraliteit van ambtenaren, in een multiculturele maatschappij als de onze, geen verband houden met hun voorkomen (vestimentair of ander) maar met de *daden* die ze als ambtenaar stellen. Dit standpunt ondersteunt trouwens de gedachte dat meer zichtbaarheid van de culturele en religieuze diversiteit in het openbaar ambt symbolisch en educatief een gunstig effect zou hebben. Het is dus de idee van een "inclusieve" neutraliteit die hier naar voren wordt geschoven. Juist door van de diversiteit een alledaags en normaal gegeven te maken, zullen we komen tot een dergelijke inclusieve neutraliteit, dit in tegenstelling tot de momenteel overheersende opvatting van neutraliteit. Deze laatste kan worden beschouwd als exclusief in de mate waarin ze in feite die tekenen uitsluit, die simpelweg niet behoren tot de Noord-Europese traditie.

2. Het tweede standpunt is gebaseerd op het principe van de neutraliteit van de Staat, met daarbij de opvatting dat deze een zekere terughoudendheid van de ambtenaren vereist. Het houdt een verbod in op elke vorm van uitdrukking van religieuze overtuiging vanwege ambtenaren van de eerste lijn, die in een gezagsrelatie staan ten opzichte van het publiek of op een of andere manier macht kunnen uitoefenen over datzelfde publiek.

Enkel bij wijze van voorbeeld vermelden we hier: magistraten, politieagenten, sociaal assistenten van OCMW's ... Voor andere ambtenaren daarentegen zou dit verbod niet gelden. Dit standpunt heeft betrekking op de federale administraties, de administraties van Gewesten en Gemeenschappen, de provinciale en gemeentelijke administraties, alsook de parastatalen en overheidsbedrijven. Nu al een preciese classificatie opstellen van ambtenaren, waarvoor de plicht tot terughoudendheid zou gelden, is niet meteen nodig. Onderhandeling en de 'jurisprudentie' van de administraties zelf zullen dit geleidelijk aan uitklaren. Onderhandeling en de "jurisprudentie" van de administraties zullen deze geleidelijk vastleggen.

"Ik heb liever een gekleurde samenleving dan een grijze."

Een schooldirecteur

"Het verschil tussen een leraar en een leerling is dat de deontologie voor de leraar veel strenger moet zijn, want hij bekleedt een machtspositie."

Een vertegenwoordigster van een comité tegen het verbod op de hoofddoek

“Nooit heb ik eisen gekregen. Gewoon omdat iedereen het reglement kent en dit niet in vraag gesteld wordt.”

Een schooldirecteur

3) Het derde standpunt berust op hetzelfde principe van neutraliteit van de Staat, waarbij hier wordt gepleit voor de afwezigheid van alle religieuze tekenen voor alle overheidsambtenaren in naam van deze neutraliteit.

Geen enkele afwijking wordt toegestaan, ook niet voor ambtenaren die geen enkel contact – zelfs niet visueel – met het publiek hebben. Dit standpunt stelt het belang van de openbare neutraliteit, zonder uitzonderingen, boven dat van de individuele godsdienstvrijheid. Het biedt interne coherentie en voorkomt verwarring.

Volgens de aanhangers van de laatste twee standpunten heeft de neutraliteit van de ambtenaren niet alleen te maken met hoe men zich gedraagt, maar ook met hoe men eruitziet, in de zin dat de manier waarop men zich aan het publiek presenteert, mede bepalend is voor het uit te oefenen gezag.

Het moge duidelijk zijn dat de uiteenlopende standpunten geen verband houden met het principe van de neutraliteit zelf. Dit principe wordt door iedereen aanvaard. Het gaat uitsluitend om de manier waarop we deze neutraliteit laten gelden – ofwel door de inclusie van de verschillen, ofwel door hen te neutraliseren. De Commissie bevestigt ook eensgezind de plicht tot non-discriminatie op basis van geslacht, zagezegd ras, huidskleur, afkomst, nationale of etnische oorsprong, seksuele geaardheid, burgerlijke staat, geboorte, vermogen, leeftijd, religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging, huidige of toekomstige gezondheids-toestand, handicap of lichamelijke kenmerken...

Verder wenst de Commissie dat zou worden gemeten wat de mogelijke effecten van verbod op het dragen van religieuze tekenen zouden zijn, meer bepaald op de tewerkstelling van vrouwen in de openbare diensten.

4. Een beleid van positieve actie en de strijd tegen discriminatie

4.1. Strijd tegen racisme en discriminatie

Aan de wettelijke strijd tegen racisme ging een langdurige beweging vooraf. Deze strijd werd pas werkelijk ingezet in de jaren tachtig-negentig. De instrumenten die bruikbaar zijn in de strijd tegen racisme zijn enerzijds een groot aantal wetten en anderzijds de oprichting van een “officiële instelling”, het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, dat nauwgezet toekijkt op de toepassing ervan. Er is nog een hele weg af te leggen om alle vormen van racisme en discriminatie uit te roeien, dankzij onder meer preventieve acties en de ontwikkeling van een positief imago van groepen van buitenlandse oorsprong.

Racisme kan omschreven worden als een ideologie die de meerderwaardigheid van een groep ten opzichte van een andere predikt. Vroeger benadrukte deze ideologie hoofdzakelijk biologische verschillen. Vandaag stelt ze ook culturen tegenover elkaar. De “moderne” racisten menen dat het beter is om culturen niet te mengen en dat alles in het werk moet worden gesteld om de eigen cultuur te beschermen. Ze beweren niet openlijk dat de personen die deel uitmaken van een andere cultuur “minderwaardig” zijn, maar noemen ze “anders”. De hantering van deze notie, en ook van de argumenten die ze inhoudt, zetten hetzelfde mechanisme in werking als de “rassentheorie”, namelijk dat er barrières zijn tussen “zij en wij”, wat de ongelijkheid in rechten en kansen rechtvaardigt.

Naast de notie “racisme”, is er ook sprake van xenofobie, antisemitisme en discriminatie. Algemeen is discriminatie een vooroordeel dat voortvloeit uit het verschil dat gemaakt wordt ten opzichte van het individu of van groepen op basis van kenmerken die geen aanvaardbaar motief vormen in deze context. In de praktijk behoren slachtoffers van discriminatie vooral tot minderheids-groepen: buitenlanders, homoseksuelen, mindervaliden, ouderen, enz.

Veelal wordt alleen discriminatie op basis van huidskleur, nationaliteit of culturele afkomst racisme genoemd. De gevolgen van een racistische ideologie werden overduidelijk tijdens een van de donkerste periodes van onze geschiedenis: de stelselmatige uitroeiing door de nazi's van miljoenen joden en zigeuners tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na deze

tragedie werkte de internationale gemeenschap belangrijke wettelijke instrumenten uit. In 1966 vaardigde de UNO het *Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van vormen van rassendiscriminatie uit*, dat in België van kracht is. In België duurde het nog meer dan twintig jaar voor de *wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden* (wet tegen het racisme) werd goedgekeurd. Deze wet bestraft twee soorten van gedrag: aanzetten tot rassenhaat (artikel 1) en rassendiscriminatie (artikel 2.) Bovendien veroordeelt deze wet het lidmaatschap van een groep of een vereniging die herhaaldelijk discriminatie bedrijft (artikel 3) en bestraft ze ambtenaren nog strenger (artikel 4.)

Tot de andere wettelijke instrumenten in de strijd tegen een meer specifieke vorm van racisme, namelijk antisemitisme, dient de wet van 23 maart 1995 te worden aangehaald, die een rem wil zetten op de afwijzing, de minimalisering, de rechtvaardiging of de goedkeuring van de genocide door het Duits nationaal-socialistisch regime tijdens de Tweede Wereldoorlog (wet tegen het negationisme.)

“Er waren wel onderlinge verschillen. België heeft altijd heel hoog op die lijst gestaan.”

Professor Ed van Thijn

Tussen 1981 en 1993 klasseerde het parket ongeveer 95% van de klachten op basis van de antiracismewet zonder gevolg. Sinds de wet van 21 februari 1993 die een Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding in het leven riep, krijgt de toepassing van deze wet alsmaar concreter vorm. Het Centrum kan nu immers zelf in rechte optreden, op basis van artikel 5 van de antiracismewet, en zich burgerlijke partij stellen of rechtstreeks dagvaarden.

Tussen 1994 en 2004 behandelde het Centrum meer dan 11.000 klachten wegens racisme. Er werden 161 burgerlijke partijstellingen ingediend, wat neerkomt op ongeveer 20 per jaar. De acties van het Centrum mondden uit in meer gerechtelijke beslissingen dan in de vorige tien jaren, toen de meeste klachten zonder gevolg geklasseerd werden. De gerechtelijke beslissingen hebben grotendeels betrekking op inbreuken op artikel 1 van de antiracismewet inzake de aanzet tot rassenhaat en georganiseerd racisme. Door de sensibilisering van alle partners, zoals naar aanleiding van de opleiding van magistraten of bij doelgerichte acties, was het ook mogelijk om heel wat gerechtelijke successen te boeken, in verband met de toegang tot of de weigering van de toegang tot ontspanningslokalen (dancings, discotheken) of tot de huur van een woning (artikel 2.) De recente beslissing van het Hof van Beroep van Gent (21.04.04) tegen drie vzw's, in het kielzog van de politieke partij, het

Vlaams Blok (klacht op basis van artikel 3), verschaft de antiracismewet van 1982 een fundamenteel jurisprudentieel element.

Recenter versterkte de wet van 25 februari 2003 ter bestrijding van discriminatie de bepalingen tegen rassendiscriminatie met de instelling van “verzwarende omstandigheden” voor door racisme ingegeven handelingen, door er een burgerlijk luik aan toe te voegen. De toepassingen van deze recente wetgeving op het gebied van de strijd tegen racisme zijn nog schaars. Tot nu toe werden slechts twee vonnissen uitgesproken op basis van verzwarende omstandigheden voor door racisme ingegeven daden.

Neemt het racisme in België toe? Uit de jaarverslagen van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding valt moeilijk op te maken of het racisme, in de voorbije tien jaar, toenam of afnam. De feiten waarvan het Centrum kennis heeft, geven geen algemeen beeld van de situatie in België. Daarbij kan een toename van het aantal klachten verwacht worden, naarmate de activiteiten van het Centrum beter gekend raken bij de slachtoffers of getuigen van racistische daden. Het staat in ieder geval als een paal boven water dat de verslechtering van het Israëliisch-Palestijns conflict, de aanslagen van 11 september 2001, en ook de opkomst van extreem-rechts, een nieuw keerpunt vormen in de opkomst van de xenofobie, het antisemitisme, de islamofobie en de discriminatie.

De Commissie gaat ervan uit dat een algemene en integrale aanpak van het racisme noodzakelijk is. Het is belangrijk dat er acties worden opgezet op verschillende gebieden, soms repressief, soms preventief.

Op repressief gebied

Er zou meer systematisch een beroep moeten worden gedaan op de wetten, die door racisme en xenofobie ingegeven daden bestraffen en discriminatie bestrijden. De toepassing van die wetten zou ook meer stelselmatig moeten gebeuren, waarbij in de meeste gevallen voorrang wordt gegeven aan verzoening en ontmoeting, alvorens er ook maar van enige strafrechtelijke procedure sprake kan zijn. Bij zeer zware inbreuken op de wetgeving tegen het racisme beveelt de Commissie de gerechtelijke overheden aan om een duidelijk signaal te geven aan de publieke opinie door de bestaande normen snel en krachtig toe te passen.

“De Belgische samenleving is niet poreus genoeg.”
Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse organisatie

“In de scholen, in plaats van “vuile klootzak” zeggen ze nu: “Vuile jood”. Vroeger was dat “Vuile Vlaming”...”
Een vertegenwoordiger van een joodse organisatie

“Wij kunnen ons niet echt veilig voelen en terzelfder tijd een davidster dragen.”

Een vertegenwoordigster van een joods cultureel centrum

De volgende punten moeten een prioritaire behandeling krijgen:

1. De discriminaties in de wetgeving en in de instellingen moeten worden opgespoord en weggewerkt;
2. Alle vormen van discriminatie in het dagelijkse leven verdienen een krachtvolle aanpak: de toegang tot de arbeidsmarkt en de discriminatie op de werkplek, discriminaties in de toegang tot privé- en sociale huisvesting en ook in het onderwijs, toegang tot dancings en dergelijke;
3. Een krachtvol optreden tegen de aanzet tot rassenhaat of xenofobie via de media, in het politieke discours en via internet. Alle fysieke en verbale racistisch ingegeven agressie dient streng te worden veroordeeld.

Tot slot wenst de Commissie dat het federaal actieplan tegen racisme, dat de regering op 14 juli 2004 lanceerde, een vertaling vindt in concrete acties.

Op preventief gebied

Eén ding is zeker: wetten en gespecialiseerde instellingen zullen nooit volstaan om racisme definitief een halt toe te roepen. In de strijd tegen racisme en tegen xenofobie zijn preventieve acties onontbeerlijk. We moeten werken aan een positief beeld van de “ander”, om zo vooroordelen en stereotypen de wereld uit te helpen, en ontmoeting tussen de gemeenschappen bevorderen om echte interculturele dialoog op gang te brengen.

Om te slagen in de sociale en lokale verankering van de strijd tegen racisme, moeten er vooreerst programma's en campagnes opgezet worden die duidelijke en pragmatische antwoorden bieden. Er moeten informatie- en sensibiliseringscampagnes komen en ontmoetingen en uitwisselingen dienen te worden aangemoedigd. Daartoe moet er ook meer erkenning komen, en subsidiëring en steun, voor verenigingen, voor media-initiatief of evenementen die bijdragen tot een reëel intercultureel samenleven.

De instellingen en verenigingen die belast zijn met racismebestrijding moeten versterkt worden. En instellingen en organisaties, waarbinnen men te maken krijgt met xenofobie en discriminerend gedrag dienen bij de strijd tegen het racisme betrokken te worden. Ook lokale samenwerkingsakkoorden komen de aanpak van de strijd tegen racisme ten goede. We denken hierbij aan bedrijven en vakbondsorganisaties, opleidings- en oriëntatiecentra voor werklozen, huurders- en eigenaarsverenigingen, sociale huisvestingsmaatschappijen, jeugdhuisen en de hele educatieve sector. Samenwerkingsakkoorden kunnen bijvoorbeeld concreet betrekking hebben op het beheer van klachten (het Centrum sloot een dergelijk akkoord af met het Comité P, en ook met enkele vakbonden.) Deze sociale en lokale verankering van de strijd tegen racisme staat borg voor een snelle, flexibele en efficiënte aanpak. Ze maakt het in elk geval mogelijk om te vermijden dat problemen escaleren en zorgt ervoor dat verzoening plausibeler wordt.

Elke culturele groep, ook al wordt die zelf gediscrimineerd, loopt het risico om zich op zijn beurt racistisch te gedragen ten opzichte van andere groepen. Elke cultuurgemeenschap, elke religie, elk individu heeft een licht- en een schaduwzijde en elke identiteit draagt in zich de dreiging om te verworden tot "moordende identiteit" (zoals de schrijver Amin Malouf het uitdrukt.)

Onze maatschappij moet racisme, antisemitisme en xenofobie bestrijden op basis van wederzijds respect. Ze moet zich tegelijk ook krachtadig verzetten tegen seksisme en homofobie. Dit alles geldt niet alleen voor migranten, maar slaat wel degelijk, op allerlei manieren, op de samenleving in haar geheel.

4.2. Een beleid van positieve actie

De politieke verantwoordelijken weten al lang dat het niet volstaat om te verkondigen dat alle burgers gelijk zijn, maar dat het tevens nodig is om een specifiek beleid te ontwikkelen voor groepen die onder collectieve uitsluiting en discriminatie hebben geleden. Om deze beleidsvormen aan te duiden worden de uitdrukkingen "positieve actie" of "positieve discriminatie", of zelfs de "originele" Engelse term "affirmative action" gebruikt. Het doel van deze beleidsvormen van "positieve actie" (de term die de voorkeur van de Commissie kreeg) is de leden van bepaalde minderheidsgroepen een aantal instrumenten te

"De Belgen van Noord-Afrikaanse afkomst bijvoorbeeld, die een cursus informatica volgen en Nederlands leren, solliciteren intensief maar ze worden nooit uitgenodigd voor een gesprek."
Een vertegenwoordigster van een onderzoekscentrum

verschaffen die hen uit hun ongunstige situatie helpen bevrijden op diverse domeinen: werkgelegenheid, huisvesting, opvoeding en politieke vertegenwoordiging.

We stellen vast dat positieve actie in België meestal als volkomen legitiem wordt beschouwd, zowel door politieke verantwoordelijken als door de burgers, tenminste zolang het gaat om vrouwen, jongeren (Rosetta-plan), of mindervaliden, maar dat ze plotseling meer betwistbaar wordt wanneer het gaat om personen die behoren tot culturele minderheden en/of groepen uit de immigratie. De Commissie is een resoluut voorstander van positieve actie ten opzichte van deze bevolkingsgroepen.

Een beleid van positieve actie wordt meestal gekoppeld aan de idee van strenge quota betreffende arbeidsplaatsen voor mensen uit deze minderheidsgroepen. In werkelijkheid zijn de maatregelen soepeler en diverser: ze kunnen zich vertalen in stimuli (bijvoorbeeld fiscale of financiële voordelen voor bedrijven of instellingen die aan diversiteit doen) of ook door de bepaling van te halen doelstellingen en/of de implementatie van instrumenten om een bepaalde evolutie te analyseren. Daarbij worden deze beleidsvormen niet altijd "verticaal" rechtstreeks door de wetgever bepaald; ze kunnen ook ontstaan uit overleg tussen betrokken partners (vakbonden, representatieve verenigingen, enz.) De Commissie bewandelt beide paden, ze stimuleert zowel aansporing als overleg.

"We werken op de kwaliteit in de hoop dat die de kwantiteit zal beïnvloeden, maar inderdaad het gaat zeer traag...tegenover een ernstige realiteit."

Een diversiteitsadviseur

De beleidsvormen voor positieve actie ten gunste van de culturele minderheden leiden meestal tot vier soorten bezwaren: 1) het gaat om vormen van terugwerkende discriminatie (die kunnen indruisen tegen de grondwettelijke regels en tegen de Internationale Conventies op het vlak van gelijkheid en non-discriminatie); 2) de maatregelen bevorderen de versnippering van de maatschappij en zetten aan tot concurrentie tussen groepen om bepaalde voordelen en voorkeursbehandelingen te krijgen; 3) positieve actie werkt averechts (de begunstigen van die beleidsvorm vormen soms een "alibi" om de bestaande ongelijkheid in stand te houden); 4) de regelgeving veronderstelt dat de bevolking wordt ingedeeld volgens "etnische criteria", wat moeilijk te verzoenen is met de principes van de rechtsstaat.

De Commissie meent dat deze bezwaren te voorkomen zijn, op voorwaarde dat de beleidsvormen voor positieve actie omzichtig en soepel worden uitgewerkt, met de

bekommernis om zo dicht mogelijk op het terrein aan te sluiten. Daarom koos de Commissie (hier, net zoals op andere terreinen) voor een heldere afbakening van werkterreinen en wezenlijke doelstellingen, zonder de plaats in te nemen van andere betrokken partners en van de verschillende machtsgeledingen in het federale België. Deze werkterreinen zijn: werkgelegenheid, sociale huisvesting en openbare diensten, evenals de kwestie van de “culturele statistieken”.

4.2.1. Werkgelegenheid

De verschillende behandeling van mensen op basis van hun afkomst treft niet alleen buitenlanders, maar ook en vooral Belgen van buitenlandse herkomst die in ons land geboren zijn, geïntegreerd zijn en schoolliepen. Jarenlang werd deze situatie genegeerd onder het voorwendsel dat migranten niet over alle vereiste beroepsbekwaamheden en vaardigheden beschikten. Maar intussen is duidelijk gebleken welke schadelijke discriminatoire processen zich op de arbeidsmarkt afspeelden.

Een universitaire studie uit 1997 liet toe dit verschijnsel objectief en wetenschappelijk te benaderen door aan te tonen (op basis van een hypothese die stelde dat de Belgen van Marokkaanse of Zwart-Afrikaanse oorsprong met dezelfde kwalificaties geen gelijke professionele kansen kregen als oorspronkelijke Belgen, omwille van hun afkomst), dat gemiddeld 30% van de werkzoekenden van buitenlandse origine het slachtoffer zijn van discriminatie.

Niet alleen door het Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding wordt deze discriminatie vastgesteld. Ook door arbeidsbemiddelaars (plaatsingsdiensten en/of privé- of openbare opleidingscentra), door organisaties voor socio-professionele herinschakeling, in het beroeps- onderwijs en de instellingen voor alternerend leren wordt hierop gewezen.

De moeilijkheden die migranten op de arbeidsmarkt ondervinden, zijn niet enkel toe te schrijven aan een gebrek aan opleiding, professionele bekwaamheid of kennis van de landstalen. Ook in het bezit van alle vereiste bekwaamheden en vaardigheden voor de arbeidsmarkt kunnen mensen bij het solliciteren omwille van hun afkomst op moeilijkheden stuiten. De verwerving van de Belgische nationaliteit of het feit als Belg geboren te zijn (ofschoon van allochtone origine) verandert daar niets aan.

“(Discriminatie) een begrip, als dusdanig niet aanvaard. Men dacht altijd dat het voornaamste paradigma van werkloosheid bij migranten hun gebrek aan kwalificaties was of het feit dat ze niet aangepast waren aan de arbeidsmarkt. Maar wat er aan de oppervlakte kwam, was het feit dat er discriminatie was, (...) de verantwoordelijkheid van de werkgevers en hun aanwervingspraktijken.”

Een socioloog

“Het gaat hier om een plan om de ondernemingen ervan te overtuigen dat diversiteit een meerwaarde betekent. Het gaat er hier niet over om hen te verplichten, maar om hen te steunen.”

Een ambtenaar van de cel tewerkstelling bij het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap

“Hoewel goede bedoelingen een constante waren, kan men moeilijk spreken van een echt beleid om de positie van de burgers van vreemde afkomst op de arbeidsmarkt radicaal te verbeteren.”

Een socioloog

Inzake aanwervingen moet een onderscheid worden gemaakt tussen problemen die bepaalde laaggeschoolden of werkzoekenden die niet beantwoorden aan de vereisten van de arbeidsmarkt, ondervinden enerzijds, en anderzijds discriminatie, gebaseerd op afkomst of nationaliteit.

Deze verduidelijking is belangrijk omdat voorzieningen en maatregelen duidelijk verschillen, alnaargelang het de bedoeling is om discriminatie te bestrijden of om de beroepsinschakeling te bevorderen van groepen die oververtegenwoordigd zijn in de werkloosheidscijfers.

Het moet van meet af aan duidelijk zijn dat de discriminatie vele vormen kan aannemen. Naast openlijk discriminerend gedrag zijn er ook meer verdoken handelwijzen die, soms niet eens opzettelijk, discriminerend zijn:

- geen aanwerving omwille van afkomst, met als motief dat een bedrijf dit ziet als een bijkomende “risicofactor”, die het niet wil nemen en/of die door de directie als voorwendsel wordt gebruikt, vooruitlopend op vooronderstelde negatieve reacties van klanten;
- loonverschillen en functieongelijkheid, het missen van een promotie of weigering van een contract van onbepaalde duur;
- culturele elementen in de selectieproeven, zonder verband met de vereiste kennis en vaardigheden, waardoor personen van buitenlandse herkomst niet meer in aanmerking komen.

Elke gedegen strijd tegen deze discriminaties houdt dus, naast de toepassing van de wetgeving, een verandering van mentaliteit en van cultuur in, een consequente medewerking van alle economische, politieke, culturele en sociale actoren, en ten slotte ook een realistisch en vastberaden beleid van positieve actie.

De noodzakelijke mentaliteitsverandering blijft niet beperkt tot het human-resourcesbeleid in bedrijven. Het heeft ook te maken met de hele logica achter de aanwerving van werknemers, met de gehanteerde selectietechnieken, weerstanden bij het personeel tegen de omgang met vreemdelingen, het beeld dat het bedrijf uitdraagt of wil uitdragen naar zijn klanten toe. Het is dus de bedrijfs-cultuur zelf die ten aanzien van discriminaties anders moet worden.

Daarom is er niet alleen een coherente wetgeving nodig, maar moeten informatie- en sensibiliseringsacties uitgewerkt en opgezet worden, samen met Gewesten en Gemeenschappen en sociale partners. Vooral met de sociale partners moeten pistes worden uitgetekend om discriminatie afdoende te bestrijden.

Een preventieve aanpak en aanvullende repressieve acties zijn erg belangrijk. De socio-demografische evolutie in ons land is immers, zoals trouwens in de meeste Europese landen, van dien aard dat vragen rondom diversiteit en aanvaarden van deze diversiteit alsmear belangrijker zullen worden.

Naast preventie en sensibilisering, beveelt de Commissie aan op dit terrein ook een beleid te voeren dat "positieve actie" aanmoedigt, binnen duidelijk bepaalde grenzen, om de tewerkstelling van bepaalde culturele groepen te bevorderen. Aanwervingsquota voor bedrijven raden wij niet aan, maar wel fiscale of andere aanmoedigingsmaatregelen voor hen die "diversiteitsplannen" wensen uit te voeren. De Commissie spoort alle partners aan om gezamenlijk een beleid van positieve actie uit te werken: overheden, sociale partners en middenveld.

Deze acties moeten erover waken dat de migrantenbevolking of mensen die uit de migratie afkomstig zijn, niet uitsluitend op ondergeschikte banen moeten terugvallen.

Op het vlak van de sociale rechten ondersteunt de Commissie het belangrijke werk dat reeds werd verricht door de diensten voor jobbegeleiding en tewerkstelling inzake de erkenning van de interculturaliteit. Ze dringt aan op respect voor rechten en plichten, zowel door steuntrekkers als dienstverleners.

"Op de dag dat er in Molenbeek geen 5000 werklozen meer zullen zijn, zullen we misschien automatisch het probleem van het fundamentalisme opgelost hebben."

Een schooldirecteur

4.2.2. Sociale huisvesting

“De meerderheid van mensen, die in een sociale woning terechtkomen, is van vreemde origine, ze zijn over het algemeen uitgesloten van de privé-woningmarkt.”

Een directeur van een maatschappij voor sociale huisvesting

Dat stadswijken soms een hoge concentratie vertonen van personen die behoren tot culturele minderheden (in de volksmond, onterecht, gettowijken genoemd), heeft noodzakelijk met culturele factoren te maken. Het is eerder het resultaat van armoede en uitsluiting, factoren die een vrije toegang tot de huurmarkt voor deze bevolkingsgroepen verhinderen. Deze mensen hebben het niet gemakkelijk: boven op de hoge kostprijs van de huisvesting is er de discriminatie op de private huurmarkt. In wijken waar de spanningen het hoogst zijn, bestaat meestal een aaneenrijging van problemen, eigen aan dergelijke buurten en aan de bevolkingsgroepen die er wonen.

Wonen in de marge van de samenleving leidt tot een terugplooiën op zichzelf, tot een overbeklemtoning van de eigenheid van de gemeenschap, tot een gevoel van onmacht, tot angst voor de toekomst, tot wantrouwen tegenover de andere en vreemdelingenangst, tot een gevoel van verlatenheid en tot scepticisme, tot zelfs vijandigheid ten opzichte van elk sociaal of cultureel initiatief. De ruimtelijke concentratie van kansarme bevolkingsgroepen, enerzijds vaak ouderen van Europese oorsprong, anderzijds bewoners van niet-Europese oorsprong, met onder hen veel jongeren, leidt tot spanningen.

“De jongeren komen 's avonds samen aan de ingang van het gebouw om te discussiëren en dat geeft een gevoel van onveiligheid, maar ze doen niets dat niet mag, wat moeten we dan doen?”

Een directeur van een maatschappij voor sociale huisvesting.

Voor welzijnswerkers in deze sector zijn de gevolgen direct voelbaar. Ze krijgen het alsmaar moeilijker om sociale relaties tussen huurders en contacten tussen huurders en huisvestingsmaatschappijen in goede banen te leiden. Vertegenwoordigers van sociale woningmaatschappijen benadrukken dat hun rol inmiddels almaar uitbreidt. Naast de toewijzing van een woning dienen zij ook om te gaan met gezondheidsproblemen, vergrijzing, familiale problemen, ontspanning, vandalisme, verloedering van de woningen, financiële moeilijkheden, let wel, zonder dat het *per definitie* om bevolkingsgroepen van buitenlandse oorsprong gaat.

Het centrale beleidsprincipe is altijd het recht op huisvesting, dat in België in de Grondwet is verankerd. Het recht voor elk individu, voor elk gezin op degelijke huisvesting, ongeacht zijn situatie, afkomst, nationaliteit, talenkennis of cultuur is zowel ethisch als juridisch onaantastbaar. Concreet dient elke maatregel te worden vermeden waarbij het gevaar bestaat dat bijkomende voorwaarden worden opgelegd aan kansarme personen, die hun precaire situatie nog kunnen bemoeilijken.

Daarom maakt de Commissie zich zorgen over plannen om van kandidaat-huurders van sociale woningen de kennis van de taal van de regio te eisen. De kennis van die taal is natuurlijk een krachtige factor voor integratie. Maar deze kennis opleggen als een voorwaarde voor huisvesting is praktisch contraproductief en moreel aanvechtbaar.

Een beleid van sociale huisvesting moet gericht zijn op sociale en etnische vermenging en diversiteit. Het gaat uit van een noodzakelijk nieuwe dynamiek in achtergestelde wijken, waaraan een culturele en economische dimensie is verbonden. Het is dus niet de bedoeling om een kunstmatig heterogene bevolking te creëren, maar om een culturele en sociale vermenging in deze buurten in de hand te werken.

Deze diversiteit is meer dan een vrome wens: vele initiatieven om verschillende culturele en sociale groepen met elkaar in contact te brengen (ook in de zogenoemd moeilijke wijken) werden met succes bekroond. Zo iets kan alleen maar als er binnen de sociale wooncomplexen ontmoetingsruimte worden voorzien en dat initiatiefnemers voor dergelijke ontmoetingen de noodzakelijke steun krijgen.

Met het oog op een reële sociale en etnische vermenging, is het zaak om:

- 1) het aanbod van aangepaste sociale woningen te vergroten en de bestaande huurwoningen te renoveren, dit alles in het raam van een evenwichtig stedenbouwkundig beleid;

“Als er een Turk komt, zegt men: “Tiens, er is een woningcomplex waar Turken wonen.” en paf, men stuurt die Turk naar die cité.”

Een intercultureel en sociaal bemiddelaar

- 2) een sterk beleid te ontwikkelen tegen zowel discriminatie als de alsmaar hogere huurprijzen, onder meer door eigenaars en huurders te informeren over hun rechten en plichten ; en in die zin opleidings- en sensibiliseringsprogramma's uit te werken voor personeelsleden van sociale huisvestingsmaatschappijen;
- 3) een solidariteitssysteem uit te bouwen tussen de huisvestingsmaatschappijen, om het doorschuiven van aanvragen van mensen met een buitenlandse nationaliteit of van personen, die behoren tot culturele minderheden, te voorkomen. Dit kan bijvoorbeeld door het centraliseren van kandidaturen, zodat de concurrentie tussen de verschillende huisvestingsmaatschappijen vermindert. In bepaalde regio's bestaat deze politiek reeds.

4.2.3. Het openbaar ambt

De Staat draagt uiteraard een grote verantwoordelijkheid in de opbouw van een interculturele samenleving, vooreerst omdat hij een voorbeeldfunctie vervult, vervolgens omdat hij zowel sociaal als economisch een belangrijke speler is. Het is dus onontbeerlijk dat het openbaar ambt, op alle overheidsniveaus (federaal, regionaal, communautair, provinciaal en gemeentelijk) openstaat voor het verwezenlijken van waarachtige culturele diversiteit.

*“Voor wanneer een
kleurling als eerste
minister?”*

Claude

De Commissie spoort de overheid er uiteraard toe aan om de inspanningen verder te zetten ter bestrijding van discriminatie (zowel bij aanwervingen als bij de uitvoering van de job.) Maar zoals reeds werd gesteld voor andere gebieden, zijn ook maatregelen van een ander type noodzakelijk:

- 1) informatie- en sensibiliseringscampagnes
- 2) positieve acties, bij voorkeur stimulerend, om te komen tot grotere culturele diversiteit, niet enkel door de aanwerving van ambtenaren van buitenlandse nationaliteit of oorsprong, maar ook door een betere inschakeling van personen, behorend tot culturele minderheden.

Daartoe acht de Commissie het noodzakelijk om functies met betrekking tot de “uitoefening van de openbare macht”, enkel voor Belgen voorbehouden, goed af te bakenen, om op die manier een verkeerde interpretatie van het artikel 39 §4 van het Verdrag van de Europese Gemeenschap te vermijden. Ze stelt ook voor om een grondwetsherziening te overwegen, gericht op de gelijke behandeling van Europeanen en niet-Europeanen die in België verblijven.

- 3) initiatieven die het elke ambtenaar mogelijk maken om zijn eigen cultuur, zijn religie (op het vlak van feestdagen en eetgewoonten bijvoorbeeld) te beleven, met respect voor de taak van de Overheid en het neutraliteitsprincipe (de gevoelige kwestie van de veruitwending van de religie wordt behandeld in bijlage 3.)

De Commissie moedigt de opmaak en de goedkeuring aan van “diversiteitsplannen” op alle niveaus van het openbaar ambt en ondersteunt initiatieven in die zin.

Het spreekt vanzelf dat staatsambtenaren van hun kant een absolute verplichting hebben tot non-discriminatie tegenover het publiek. De Staat moet de overtuiging, identiteit en culturele praktijken van elke burger respecteren.

In de marge van deze drie aandachtspunten voor positieve actie wil de Commissie de overheid ook opmerkzaam maken op het specifieke van de gezondheidsproblematiek. Ze heeft een aantal actoren van de eerste lijn in deze sector gehoord. Ze heeft zich gebogen over de problematiek van de toegankelijkheid tot medische zorgen en over de spanningen die rijzen als gevolg van de confrontatie met bepaalde culturele waarden en praktijken in verband met ziek zijn of seksualiteit.

4.3. Culturele statistieken

Op federaal en gewestelijk niveau worden al langer instrumenten en projecten ontwikkeld, hetzij voor de identificatie van discriminaties en van de strijd hiertegen, hetzij voor de uitwerking van “diversiteitsplannen”, die een betere inschakeling moeten verzekeren van personen van vreemde nationaliteit of afkomst op de arbeidsmarkt en in de overheidsdiensten.

Bij deze initiatieven duikt geregeld het probleem op van de identificatie van personen op basis van hun origine. Deze identificatie kan nuttig zijn om het doelpubliek beter te

“Zonder statistieken is er geen beleid te voeren.”

Professor Ed van Thijn

omlijnen, om de aan- of afwezigheid van bepaalde categorieën in een sector vast te stellen, om de relevantie van de genomen maatregelen te evalueren, enz. In de wetenschappelijke literatuur wordt in dat verband de term “etnische” statistieken gehanteerd. Voor de cohesie van het Rapport hebben wij het hier over “culturele statistieken”.

Het vraagstuk van de culturele identificatie verdeelt wetenschappers, veldwerkers en overheidsinstanties.

“Wij benoemen om te kunnen handelen en aan de andere kant handelen we zonder de dingen bij naam te noemen.”

Onderzoekers van de ULg, de ULB en de KUL

De critici van culturele statistieken zien in de registratie van de culturele identiteit meteen de moeilijkheid om personen van vreemde origine te definiëren. Culturele minderheden bestaan immers uit mensen van vreemde afkomst, doch niet noodzakelijk. Om wie gaat het? Hoeveel generaties moeten we teruggaan om hen niet langer het etiket “van vreemde afkomst” op te plakken? Wat doen we met personen die weigeren op die manier gecatalogeerd te worden? Hoe moet het met kinderen uit gemengde relaties? Wat met de communautaire vervreemding of het politiek gebruik dat een dergelijke benadering tot gevolg kan hebben?

Voor de verdedigers is de registratie van de culturele identiteit noodzakelijk om de juiste acties te bepalen, om tot een betere kennis van en een objectieve kijk op discriminatie te komen, en om de overheid betere middelen te verschaffen bij het uitwerken, beoordelen en eventueel bijstellen van maatregelen. Een identificatie van de doelgroep fungeert dus als springplank om tot goede compenserende maatregelen te komen.

“Het is tegenwoordig moeilijk om te spreken over etno-culturele verschillen, men is daar in de loop van de geschiedenis van afgestapt omdat het niet ter zake zou doen, ja zelfs gevaarlijk zou zijn.”

Een tussengroep, die rekening houdt met de bezwaren van de eerste groep en met de argumentatie van de tweede, ziet meer in een vrijwillige en subjectieve telling, in een identificatie door de leden van de betrokken culturele groepen zelf. In dat geval wordt de afkomst van het individu niet langer geïdentificeerd door een derde, maar door het individu zelf. Zo'n procedure schept ook problemen, waarvan sociologen zich maar al te goed bewust zijn: strookt de subjectieve perceptie van de situatie met de objectieve werkelijkheid? Een Belg van buitenlandse afkomst kan zichzelf dan wel identificeren als Belg, hij zal

niettemin een potentieel slachtoffer van discriminatie blijven (op basis van zijn familienaam of zijn huidskleur bijvoorbeeld). Het is misschien nodig om de statistieken gebaseerd op zelfidentificatie te toetsen aan schema's die tot discriminatie leiden (bijvoorbeeld op basis van de familienaam), om een efficiëntere bestrijding ervan mogelijk te maken.

De Commissie beveelt aan om culturele statistieken op te stellen, maar wel met de grootste omzichtigheid. In ieder geval dienen dergelijke statistieken onder de verantwoordelijkheid te vallen van wetenschappelijke (universitaire en andere) instellingen, verantwoordelijkheid te vallen van wetenschappelijke (universitaire en andere) instellingen, onafhankelijk van de politieke, administratieve en gerechtelijke overheid.

De Commissie stelt dan ook voor:

- om vooreerst een wetenschappelijk debat te organiseren over het vraagstuk van de culturele statistieken; niet alleen over de relevantie ervan, maar ook over haar methodologische beperkingen en over de noodzakelijke voorzorgsmaatregelen bij de toepassing ervan;
- om vervolgens de resultaten van het wetenschappelijk debat op het politieke en openbare forum te brengen met het oog op een democratisch debat over dit gevoelig vraagstuk.

De Commissie is eveneens voor de uitbouw van een "Observatorium": een interuniversitair observatiecentrum voor de analyse van de migratiestromen en van de culturele minderheden. De wetenschappelijke onderzoekers, waarmee de Commissie heeft gesproken, hebben overhelder aangevoeld dat voor deze thematiek de werktuigen ontbreken om statistisch materiaal te verzamelen en te analyseren (en dat terwijl meerdere Europese landen hiermee sedert lang bezig zijn.) Als België een echt gecoördineerd beleid van positieve actie wil voeren op het gebied van tewerkstelling, huisvesting, openbaar ambt en opvoeding - waar de Commissie op aandringt - dan is een dergelijk Observatorium niets te veel. Bovendien zou daarmee ook de bestrijding van het racisme veel effectiever kunnen worden aangepakt.

Er bestaat geen systematische inspanning om de positie van etnische minderheden te evalueren."

Onderzoekers van de ULg, de ULB en de KUL

5. Cultuur en diversiteit

Om te leven heeft iedereen nood aan erkenning van zijn eigenheid en aan de behoefte om zelf te kiezen om zijn geschiedenis en verleden te behoeden en aan toekomstige generaties door te geven, of om er integendeel afstand van te nemen. Hij moet de mogelijkheid hebben om van cultureel erfgoed te veranderen, om er verscheidene tegelijk te kiezen, om zich slechts in een deel ervan te herkennen of om zich een nieuw patrimonium eigen te maken. De identiteit van elk individu is tegelijk ook gegrond op andere elementen zoals geslacht, sociale klasse, ideologie en de generatie. Verder worden alle politieke of culturele gemeenschappen ook doorkruisd door hun eigen tegenstellingen en verschillen: vooruitstrevend en behoudsgezind, gelovig en atheïstisch, arm en welstellend, man en vrouw, jong en oud.

Het gastland moet de eigen culturele kenmerken van nieuwkomers erkennen, hen helpen om die indien gewenst aan hun kinderen door te geven en om hun nieuwe omgeving te informeren over deze kenmerken. Het is een legitiem en elementair recht voor de burgers om hun oorspronkelijke cultuur ook tot leven te brengen binnen de culturele sfeer van ons land. Tegelijk is het ook een verrijking voor ons land.

De erkenning van de culturele rechten van individuen mag er niet toe leiden hen op te sluiten binnen de muren van hun particularisme of hen het behoren tot een bepaalde groep op te leggen tegen hun wil. De erkenning betekent integendeel dat iedereen, op basis van zijn eigenheid, relaties kan opbouwen met anderen en mogelijkheden tot contact en wisselwerking kan vergroten.

In dit perspectief doet de Commissie een aantal voorstellen met betrekking tot het culturele leven in België (in het besef dat zij haar werkzaamheden ontplooit in een federaal kader.)

5.1. Herwaardering van het collectief geheugen, de talen, de kunsten

a) Het zou goed zijn om de geschiedenis te erkennen zowel van de migratiestromen van de bevolkingsgroepen die zich in ons land vestigden, als van de landen en streken waar ze vandaan komen. Het initiatief voor een "Museum van de Immigratie" is in dit kader belangrijk en verdient ondersteuning.

"Ze vragen dat men rekening zou houden met hun verleden."

Een vertegenwoordigster van een vereniging van Belgo-Afrikaanse families

De Commissie heeft kennisgenomen van het verslag (verschenen in maart 2003) van het wetenschappelijk comité dat dit "museum" voorbereidt. Het moet tegelijk de geschiedenis van de immigratie in België schetsen alsook de socio-economische en politieke context ervan belichten. Het museum dient aandacht te besteden aan de collectieve migratiestromen en de individuele verhalen met een klemtoon op rijkdom, zowel economisch als cultureel, die de inbreng van buitenlandse bevolkingsgroepen betekent. Zonder daarom een "museum van etnische volkeren" of "van gemeenschappen" te zijn, kan dit museum de schijnwerpers richten op de evoluties die onze samenlevingen doormaakten door de inbreng van groepen van allerlei oorsprong, en dit zowel in de kunst als in de keuken, voor de ambachten, de taal of het uitzicht van onze steden... Het museum moet interactief zijn: een levend trefpunt, open voor individuen, verenigingen, scholen en onderzoekers, en tegelijk ook een centrum voor duiding en debat.

b) De taal is een belangrijk element bij het bepalen van de identiteit van culturele gemeenschappen. Zeker, het is mogelijk om de symboliek van de eigen groep en van haar geschiedenis uit te drukken in een andere taal dan de moedertaal. Meer nog, het Rapport wees reeds op het belang van de kennis van de landstalen voor het hele integratieproces.

Er schuilt geen tegenspraak in het aanmoedigen van het leren van zowel de gasttaal als de taal van het land van oorsprong. Integendeel, deze inspanningen vullen elkaar aan en leiden tot integratie in diversiteit.

We moeten toelaten dat talen van de cultuurgemeenschappen circuleren in het openbaar leven en op school (zonder afbreuk te doen aan de taal van het onderwijs.). "In en door zijn taal laat een volk zich kennen", zegt de uitdrukking. Om elkaar echt te leren begrijpen is het goed ook elkaars taal te leren aanvoelen. Dialoog wordt rijker als

we ook de charmes van het taaleigen van anderstalige minderheden aanvoelen, de zinnebeeldige betekenis van woorden, als we hun geestigheden kunnen vatten en de liefdesverklaringen, als we ook de zegswijzen en spreekwoorden leren waarderen. In de muziekwereld zijn we er allang aan gewoon dat allerlei vreemde talen gebruikt worden, soms door elkaar in één liedje, wat een mooi voorbeeld van interculturele verweving is.

Aanmoediging en steun aan initiatieven voor het aanleren van de taal van origine is belangrijk.

Openbare bibliotheken kunnen zorgen voor een aankoopbeleid met meer aandacht voor boeken in vreemde talen en voor boeken van oude en hedendaagse auteurs uit de landen van oorsprong van de culturele minderheden. De Gemeenschappen zouden ook kunnen zorgen voor de vertaling, publicatie en verspreiding van buitenlandse verhalen en van geschiedschrijving van vreemde culturen.

c) Het erfgoed vormt een band tussen heden en verleden. De waardering voor het traditioneel en hedendaags artistiek erfgoed van de landen van herkomst van migranten, en ook de gemengde kunstexpressie van creatieve jongeren, wijzen zowel op continuïteit als op een breuk tussen hen die migreerden en hun nakomelingen.

De Gemeenschappen zouden initiatieven kunnen opzetten die het cultureel erfgoed van groepen van diverse origine beter tot zijn recht laten komen. Zij zouden meer ondersteuning kunnen bieden aan de programmering van culturele centra die de hedendaagse culturen, eigen aan die groepen, voorstellen en uitwisseling stimuleren. Zo ook verdienen netwerken voor onderlinge hulp en ontmoeting in en tussen groepen aanmoediging. Ze zijn immers een krachtige motor in het smeden van sociale banden.

d) Kunst kan een kernrol spelen bij een geslaagde integratie op vreedzame wijze, omdat zij vorm krijgt in een proces van wederzijdse vrijwillige instemming en aanvaarding.

*“Wij dragen het
leven in ons...”*
Isabelle

“In Amerika bijvoorbeeld, daar kleden ze zich zoals ze willen. Niemand bekijkt hen.”
Moslimvrouwen

Ons land dient ontvankelijk te zijn voor buitenlandse artistieke cultuurproductie. De gemeenschappen, mét elk hun cultuureigen, dienen van hun kant zich ook in te schakelen in deze processen van wederzijds verrijkende ontmoeting. Iedereen moet de kans krijgen esthetisch gevoel te ontwikkelen doorheen “vreemde” creaties en vormen.

Echte ontmoeting veronderstelt dat aan beide kanten een stuk weg wordt afgelegd. In dat perspectief dienen samenwerkingsverbanden uitgebouwd te worden tussen onderwijs (op alle niveaus), culturele verenigingen en artistieke instellingen.

Creatieve denkers, artiesten, die dikwijls een onafhankelijk discours ontwikkelen zowel tegenover het gastland als tegenover hun land van herkomst, moeten veel meer aan bod komen in media, onderwijs en cultuur.

e) Een interculturele samenleving zorgt voor volstrekt nieuwe situaties en onbegrip in het dagelijkse leven. Verenigingen bevorderen de interculturele dialoog door de organisatie van burenccontact in wijken, door opleiding van multiculturele animatoren, door de organisatie van multiculturele feesten en artistieke evenementen.

Interculturele bemiddeling en initiatief leidend tot wederzijds begrip verdienen de steun van de Gemeenschappen, in het kader van het cultuurbeleid.

“In de moderne maatschappij heeft de mens tradities nodig die emotionele veiligheid bieden.”

Een vertegenwoordiger van het Coördinatiecomité van joodse verenigingen van België

De overheid zou verenigingen sterker moeten ondersteunen die projectmatig werken met meisjes en jongens, geconfronteerd met de “meervoudige” identiteit en de dubbele loyaliteit (tussen traditie en modern, tussen de morele normen van de religie en deze van het gewone leven).

De Commissie dringt hier, zoals in het eerste hoofdstuk (1.3. De meervoudige identiteit van migrantenjongeren), aan op meer subsidies aan verenigingen in de sectoren jeugd en jeugdzorg. Meer subsidies zijn ook nodig in de sector permanente vorming voor verenigingen, die de gelegenheid creëren voor uitwisseling en debat rond deze thema’s, aan de centra voor gezinsplanning, de centra voor geestelijke gezondheid en sociopsychologisch advies, die een band hebben met het onderwijs, de jeugdwerking en de jeugdzorg, voor concrete sensibiliseringscampagnes en begeleiding van jongeren.

De Commissie maakt zich met name ongerust over de situatie van de jongeren uit landen van Zwart-Afrika, die vaak minder aandacht krijgen dan de Marokkaanse of Turkse groepen. Deze jongeren hebben vaak een gekwetste identiteit. Velen spiegelen zich aan de cultuur en het voorbeeld van de Amerikaanse zwarten, omdat ze zich niet herkennen in het beeld dat men van hen heeft in Europa. Ze moeten hulp krijgen om zich te verzoenen met hun oorspronkelijke cultuur en een beter zelfbeeld te ontwikkelen.

De Commissie vestigt in het algemeen de aandacht op een belangrijk hedendaags gegeven, namelijk de aanwezigheid in België van de minderheden uit de landen van Zwart Afrika. Deze mogen trouwens niet al te snel het etiket van "Afrikaanse gemeenschap" opgeplakt krijgen. We hebben hier te maken met een grote diversiteit aan talen, tradities en migratietrajecten. De verenigingen van Zwart-Afrikaanse gemeenschappen klagen over een gebrek aan erkenning en aan financiële steun. Zij zijn vragende partij voor meer samenwerking met Belgische verenigingen.

"De Afrikaanse gemeenschap heeft het moeilijk om hier in België als groep een plaats te vinden."

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse organisatie

5.2. Feesten en feestdagen

Elke cultuur leeft op het ritme van feesten. Zij hebben een groot symbolisch en psychologisch belang. Het is voor vele individuen en gezinnen pijnlijk niet te kunnen deelnemen aan de grote symbolische feesten van hun eigen cultuur.

De Commissie beschouwt de mogelijkheid voor elk individu om van de in zijn ogen belangrijkste feestdagen te kunnen genieten, als een elementair recht. Ze beveelt de overheid aan om mogelijkheden voor de vrije keuze van bepaalde vakantiedagen te onderzoeken.

De wet van 4 januari 1974 en het Koninklijk Besluit van 18 april 1974 erkent 10 feestdagen. Veel van die dagen zijn uit traditie gebaseerd op de rooms-katholieke kalender. Ze vallen samen met de religieuze feesten, die op zichzelf wat van hun pertinentie verloren, maar waarvan de sociale en economische draagwijdte voor iedereen een grote waarde heeft. In haar beleidsverklaring van juli 2003 verbond de regering er zich toe om de kalender van de feestdagen te herbekijken. De Gewesten en de Gemeenschappen vragen om de lijst van de feestdagen aan te passen om er hun communautair of gewestelijk feest in op te nemen. Er zijn

"De gebeden, die kunnen ook na het werk gebeuren. Er bestaat daarin heel wat soepelheid, die sommigen ontkennen."

Ridwan

trouwens nog andere desiderata, zoals de vraag om 8 maart, de internationale vrouwendag, en 27 januari, de herdenking van de bevrijding van de concentratiekampen, als wettelijke feestdag te erkennen. Het is niet meer dan terecht dat culturele groepen ook meer soepelheid eisen om de eigen religieuze of andere feesten in de kalender op te nemen.

In bepaalde bedrijven, sectoren, Gewesten, is een aantal wettelijke dagen vervangen door gewestelijke of sectoriële dagen. Er zijn ook extra legale feestdagen. Zonder zich te willen mengen in de herziening van de kalender van deze verplichte rustdagen die vandaag bij een collectief beheer van de vrije tijd horen, en zonder in te gaan op de wenselijkheid om het aantal wettelijke feestdagen uit te breiden, pleit de Commissie er niettemin voor om, waar mogelijk, bij de organisatie van de jaaragenda (op school of op het werk) rekening te houden met de feestdagen van andere dan Noord-Europese culturele groepen.

5.3. Religies, overtuigingen en culturen

“Als u het heeft over “Arabier” dan hoeft u daar echt niet elke keer de godsdienst bij te vermelden. Je zegt toch ook niet de christelijke Belgen of “Belgo-christen” of zoiets.”

Havva

De dialoog tussen de culturen beperkt zich niet tot de dialoog tussen religies (en nog minder tussen de religieuze hoogwaardigheidsbekleders.)

Allereerst omdat er andere overtuigingen bestaan (over de zin van het leven of van de geschiedenis, over de fundamentele waarden, enz.) dan de religieuze overtuigingen. In ons land maakt een sterke vrijzinnige traditie (“humanistisch”, “atheïstisch”, “agnostisch”) aanspraak op een heel eigen positie. Deze traditie bestaat trouwens ook in de niet-Europese culturen (Noord-Afrikaanse of Turkse bijvoorbeeld.) Vervolgens omdat, zoals reeds werd beklemtoond, een cultuur buiten religie heel wat andere elementen bevat: taal, geschiedenis, kunst, gewoonten, ideologie ... Daarom meent de Commissie dat vragen in verband met de organisatie van de erediensten (zoals de discussie omtrent de Moslimexecutieve van België, of de verdeling van de financiële middelen tussen de erediensten en de levensbeschouwelijke groeperingen) niet tot haar bevoegdheid horen.

Desalniettemin zijn de religies (evenals het vrijzinnig humanisme) een belangrijk bestanddeel van het culturele veld in ons land. Buiten rituele en dogmatische aspecten, ontwikkelen religies tal van andere activiteiten (tentoonstellingen, lezingen, ontmoetingen, reizen, cursussen), die het culturele leven van talrijke medeburgers voeden. Daarom zou het goed zijn om de coördinatiestructuren van allochtone organisaties, die vorm krijgen buiten de strikte sfeer van de religie, te ondersteunen. In ditzelfde perspectief zouden we pistes kunnen onderzoeken om op het terrein van religie en levensbeschouwing ruimte te creëren voor diversiteit en dialoog.

a) De groeiende aanwezigheid van een moslimgemeenschap vergt initiatieven om haar een eigen plaats te geven in al haar diversiteit en complexiteit.

De islam is inderdaad niet monolithisch. Hij bestaat uit verschillende stromingen die enerzijds elkaar moeten kunnen ontmoeten en zich anderzijds voor de buitenwereld moeten kunnen openstellen. Om fundamentalisme en integrisme tegen te gaan, bestaat een behoefte aan instrumenten die diversiteit, openheid en erkenning bevorderen, eerder dan dat er nood is aan maatregelen die tot controle en uitsluiting leiden.

De Commissie wil de oprichting bepleiten van een *Belgisch Islaminstituut*

Een dergelijk Instituut zou een tweeledige opdracht kunnen hebben:

- Het moet een centrum voor onderzoek en onderwijs zijn, waar enerzijds de methoden en de regels van de islamitische jurisprudentie bestudeerd (*ijtihad*, *usul al fiqh*) en de religieuze bronnen uitgelegd worden (*Quran en Sunnah*) en anderzijds de socio-historische dimensies van dit juridisch en theologisch erfgoed aan bod komen. Dit centrum kan een wetenschappelijke en een pedagogische benadering combineren;
- Het dient tegelijk een socio-cultureel centrum type te zijn, een plaats voor ontmoeting, conferenties, tentoonstellingen, open voor een groot publiek van zowel moslims als niet-moslims.

“Ze zeggen mij voortdurend: “Je bent jood, maar jij hebt geen krullertjes...”

Simon

“De islam is niet alleen meer een overgeplante godsdienst.”

Onderzoekers van de ULg en de UCL

“We zijn mensen in om 't even welke godsdienst.”

Een veldwerker

b) Pluralisme van religies en levensbeschouwingen is in ons land al heel lang erkend en georganiseerd. Niettemin dienen we erover te waken dat dit pluralisme niet enkel bestaat uit een naast elkaar plaatsen van tradities, maar uit een authentieke dialoog. In dat licht beveelt de Commissie de Gemeenschappen aan om een “Interlevensbeschouwelijk” Instituut op te richten.

Een “Interlevensbeschouwelijk” Instituut, opgevat als een interuniversitair en interdisciplinair centrum, dat academici en theologen bij elkaar brengt en de opdracht heeft om seminaries en opleidingscycli te organiseren betreffende religieuze of levensbeschouwelijke opvattingen. Het publiek zou niet enkel bestaan uit studenten, maar ook uit leerkrachten, ambtenaren, veldwerkers, predikanten en andere religieuze of culturele verantwoordelijken. Het zou mooi zijn als dit Instituut een ontmoetingsplaats wordt voor toekomstige leraars godsdienst en zedenleer. Bestuurders en docenten van onze universitaire instellingen zouden er kunnen instaan voor het onderricht.

De Commissie vestigt de aandacht op twee bijkomende religieuze ontwikkelingen:

- 1) De groei en de diversifiëring van de orthodoxe gemeenschap: de immigratie uit Oost-Europese landen (Rusland, Roemenië...) zal wellicht verder gaan. Dit zal leiden tot een nieuw evenwicht in de orthodoxe gemeenschap (de meeste orthodoxen in België zijn nu nog van Griekse herkomst), en tot specifieke culturele vragen die in rekening moeten worden gebracht;
- 2) De zeer snelle opkomst van evangelische Kerken en de pinksterkerken, vooral in kringen van Zwart-Afrikaanse minderheden. Deze kerken oefenen een zeer grote invloed uit op personen uit de betrokken bevolkingsgroepen, met name op vrouwen, en jongeren kunnen erdoor worden gesterkt in hun zoektocht naar morele waarden. De rol van deze kerken is positief in de mate dat hun betoog moreel houvast kan bieden. Maar de soms “sekteachtige” trekken zijn tegelijk enigszins onrustwekkend. Een inventaris van en een betere kennis over deze kerken is nodig. De overheid moet ze zeker helpen om zich te structureren, met respect voor de godsdienstvrijheid.

We herinneren eraan dat vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing, een fundamenteel recht, gewaarborgd moet zijn voor alle religieuze en filosofische groeperingen. De Staat heeft de plicht om deze vrijheid op niet-discriminerende wijze te garanderen.

Elke religieuze of levensbeschouwelijke groepering moet toegang hebben tot de middelen die hen in staat stellen om deel te nemen aan het maatschappelijke leven: vrijheid van vereniging, van verwerving van goederen, het recht om niet te worden gediscrimineerd op basis van een religieuze overtuiging. Sinds zijn oorsprong kent ons land bovendien een systeem dat de institutionele erkenning van een aantal religieuze en levensbeschouwelijke groeperingen waarborgt. Deze erkenning moet ook het principe inhouden van gelijke behandeling en van proportionele verdeling van bestaansmiddelen. Dit laat de Staat daarom nog niet toe om tussen te komen in de organisatie en het leven van de godsdiensten. Het betekent evenmin dat er geen limieten zijn aan de godsdienstvrijheid.

De wettelijke bepalingen inzake openbare veiligheid, niet-discriminatie, strijd tegen racistische, antisemitische of xenofobe uitlatingen, enz. zijn evengoed van toepassing op deze religieuze en levensbeschouwelijke groeperingen en hun leden als op andere groepen en elke burger.

5.4. De media

De Commissie benadrukt de fundamentele bijdrage van de media, en vooral van de openbare media, aan de interculturele dialoog. Deze problematiek wordt nader uitgewerkt in bijlage 3 (de media). Hier volgen kort de belangrijkste voorstellen:

1) Hardnekkige stereotypen en begripsverwarring over mensen van vreemde origine moeten meer aandacht krijgen, zowel bij de uitwerking van programma's als bij de behandeling van informatie. Er is nood aan een inclusief beleid dat interculturaliteit in de programmering voor ogen heeft. De Commissie pleit voor nieuws-, analyse- en debatprogramma's, waarbij alle cultureel en filosofisch gevoelige punten aan bod komen. Dit leidt tot een betere kennis van elkaars opinie, zowel voor de diverse doelgroepen als voor elke strekking in het bijzonder.

"Ik droom van gebedshuizen waar joden op zaterdag bidden, moslims op vrijdag en christenen op zondag."

Een vertegenwoordigster van een moslimvereniging

“Wie spreekt er namens de moslims, die zich geen moslim voelen? Wie spreekt er namens de joden, die niet bij een joodse organisatie zijn aangesloten? Er staat altijd wel iemand op, die het woord voert.”

Professor Ed van Thijn

2) De Commissie stelt vast dat het systeem van uitzendingen door derden een loutere nevenschikking is van godsdienstige en levensbeschouwelijke programma's. Indien dit systeem wordt behouden, en om de gelijke behandeling te vrijwaren, is de Commissie voor een aanpak waarbij de islamitische eredienst wordt aangemoedigd om een project in te dienen bij de bevoegde instanties. Naast deze uitzendingen door derden, wil de Commissie de openbare radio- en televisiezenders aanmoedigen om, onder hun journalistieke verantwoordelijkheid, uitzendingen te maken die religie en vrijzinnigheid situeren in de moderne samenleving en die ontmoeting tussen verschillende religieuze en levensbeschouwelijke strekkingen mogelijk maken.

3) De Commissie stelt vast dat migranten ondervertegenwoordigd zijn in de media. Ze moedigt een interculturele aanpak aan, die over het algemeen meer mensen in beeld brengt uit alle geledingen van de huidige Belgische samenleving. Ze keurt echter een beleid van etnische quota af, net als een beleid dat professionele opdrachten vanuit een etnisch oogpunt toewijst (de “black” over “black”-onderwerpen, de jood over joodse onderwerpen, de Noord-Afrikaan over arabische thema's, enz.).

De Zwart-Afrikaanse minderheidsorganisaties dringen aan om te kunnen beschikken over een radiofrequentie, net zoals de andere gemeenschappen (Arabische, joodse, Turkse), om vanuit de Afrikaanse eigenheid een bijdrage te leveren aan de Belgische interculturele samenleving en tegelijk om bij de Zwart-Afrikanen het gevoel erbij te horen, te bevestigen en sterker te maken.

6. Interculturaliteit op school

6.1. Sociologische aspecten van interculturaliteit op school

Men mag in geen geval een overdreven negatief beeld ophangen van interculturaliteit op school. In alle netten en in alle cycli gaan leerlingen van uiteenlopende afkomst en overtuigingen gewoon met elkaar om, praten met elkaar en respecteren elkaar. Leerkrachten, inspecteurs, directies en ouderverenigingen nemen dagelijks concrete initiatieven om de interculturele dialoog op te bouwen zoals de Commissie die wenselijk acht. Vele scholen maakten van de ontmoeting tussen culturen de spil van hun "pedagogisch project".

Maar de gesprekken die de Commissie voerde, brachten ook enkele problemen aan het licht. De getuigenissen van prefecten en directies van scholen uit diverse netten in alle delen van het land werpen meer licht op de concrete leefsituatie in de scholen. Enerzijds is er sprake van discriminatie, anderzijds van een radicalere opstelling bij sommige jongeren.

Enerzijds worden leerlingen dus omwille van hun afkomst of van hun culturele of godsdienstige overtuiging gediscrimineerd, of krijgen te maken met racisme. Leerlingen van Noord-Europese afkomst en hun ouders voelen soms een zeker wantrouwen of zijn bang voor leerlingen van buitenlandse origine (Marokkaans, Turks, zwart...) De recente politieke gebeurtenissen in het Nabije Oosten, evenals het xenofobe betoog van extreem-rechts, dat in de media alsmear meer gebanaliseerd wordt, verergeren de situatie nog. Antisemitische uitlatingen en handelingen tegen jongeren van joodse afkomst steken ook de kop weer op.

Anderzijds stellen sommige leerlingen, onder meer met een islamachtergrond, zich radicaler op. Het dragen van een hoofddoek krijgt in dat verband – onterecht – veel aandacht in de media. Zorgwekkender zijn echter het proselitisme, het aanzetten tot homofobie, het seksisme (waarbij gemengd onderwijs wordt afgewezen en vrouwelijke leerkrachten en directieleden argwanend worden bekeken), het afwijzen van een bepaalde leerinhoud (het vrije onderzoek, biologie, seksuele voorlichting, zwem- en gymlessen voor meisjes), de weigering om aan bepaalde buitenschoolse activiteiten deel te nemen (hoewel de redenen hiervoor soms evenzeer van financiële als van culturele aard zijn) en

"In Brussel zijn er zelfs dokters die consultatie hielden op café en die voor 100 of 200 frank een doktersbriefje schreven."

Een schooldirecteur

het uitoefenen van druk op jongeren met een islamachtergrond die geen sluier dragen of niet aan de ramadan deelnemen.

Schooldirecteurs en prefecten wezen ons op de moeilijkheid de aanwezigheid op school te doen respecteren, door de praktijk van bepaalde artsen om medische attesten af te leveren om zogeheten ‘filosofische redenen’. De Commissie nodigt de overheid uit om de Raden van de Orde op deze misbruiken te wijzen.

“Het is door het geweld dat wij ons er rekenschap van hebben gegeven dat er bij ons interculturaliteit bestond. We hebben drie gedwongen huwelijken gehad in twee jaar en half, ..., en al heel vlug worden die meisjes zwanger en moeten stoppen met de school.”

Een schooldirecteur

Op basis van getuigenissen van schooldirecteurs heeft de Commissie fenomenen vastgesteld die de schoolcarrière van bepaalde leerlingen zwaar hypothekeren: arbeid door kinderen en jongeren (huishoudelijke taken en grote gezinsverantwoordelijkheden; nachtwerk, dat tot schoolverzuim kan leiden) en vooral het uithuwelijken van meisjes. De Commissie vestigt de aandacht van de overheid op dat laatste verschijnsel, dat volkomen onaanvaardbaar is. Het verschijnsel is voorlopig nog marginaal, maar het is toch een reëel probleem geworden.

Het grootste probleem met betrekking tot het interculturele vraagstuk in het onderwijs is ontegensprekelijk het ontstaan van scholen met een hoge concentratie van leerlingen van buitenlandse origine (in de volksmond onterecht “gettoscholen” genoemd), waar deze leerlingen meestal met zowel sociale als culturele problemen te kampen hebben.

Een school met een hoge concentratie aan leerlingen van vreemde afkomst is immers ook (en vooral) een school met leerlingen die het sociaal en economisch moeilijk hebben. Maatregelen voor steun aan en ontsluiting van scholen in moeilijkheden moeten dus behouden blijven, en zelfs opgevoerd worden.

“We zitten vandaag als het gaat over het aantrekken van leerlingen echt in een soort economische marktlogica.”

Een schooldirecteur

Nog steeds betreffende deze scholen moeten de dagelijkse positieve initiatieven in de verf worden gezet: vernieuwende acties vanwege leerlingen, leerkrachten en ouders; vooruitgang op het gebied van wederzijds respect, waardering voor verschillen en voor de oorspronkelijke cultuur, enz.

Geen enkel instrument dat de culturele pluraliteit kan aanmoedigen, mag worden genegeerd: klassenraden en participatieraden; ouderverenigingen (onthaal, informatie, aandacht voor de mening van ouders van vreemde origine zijn onontbeerlijk); aanwezigheid van bemiddelaars, die een kernrol spelen in de opbouw van een multiculturele samenleving. De Commissie vestigt de aandacht van de overheid op het feit dat een deel van deze schoolbemiddelaars heikele en ongelijke statuten hebben (tijdelijke contracten waarvoor telkens opnieuw onderhandeld moet worden, enz.) en meent dat deze situatie dringend moet worden verholpen. De aanwezigheid van schoolbemiddelaars ontslaat uiteraard de leerkrachten niet van hun opdracht om aan permanente vorming te doen en moeilijke situaties in goede banen te leiden, maar kan wel een onmisbare steun bieden als de spanningen te hoog oplopen of onbegrip te groot is geworden.

Het lerarenkorps krijgt dagelijks te maken met ingewikkelde conflictsituaties. Daarmee omgaan en er oplossingen voor vinden vereist specifieke vaardigheden en opleidingen. Naast de instelling van bemiddelingsinstanties (die op de eerste plaats de leerlingen ten goede komen) moeten de leerkrachten de kans krijgen om afstand te nemen van concrete gebeurtenissen, om over hun aanpak te praten, om uit een gevoel van onmacht en isolement los te komen, om coherente collectieve projecten op te bouwen. Op dit vlak zijn structurele middelen nodig om schoolteams te begeleiden.

Zogenaamde “gettoscholen” komen er deels ook omdat andere scholen zich met allerlei strategieën zoveel mogelijk trachten af te schermen voor leerlingen van vreemde origine. De Commissie herinnert dienaangaande aan het fundamenteel recht op vrije schoolkeuze voor elke leerling.

De scholen die hun elementaire verplichtingen ter zake niet nakomen moeten aan hun plichten worden herinnerd. We moeten niet blind zijn voor concurrentie tussen scholen, waardoor de neiging bestaat om alsmaar strengere normen en voorwaarden te hanteren en zo de facto de toegang voorbehouden voor leerlingen uit de Noord-Europese middenklasse. Het worden op die manier een soort “gettoscholen” in omgekeerde zin. Voorzover dergelijke “elitistische” strategieën schadelijk zijn voor culturele en sociale diversiteit, moeten deze worden geweerd. Tegelijk is het wenselijk om het imago van wijkscholen op te poetsen (de

“Ik ontving ouders van Turkse origine, die me uitscholden voor racist, omdat hun kinderen niet geslaagd waren. Dat was het moment om aan dialoog te beginnen, ook al was dat soms niet gemakkelijk.”
Een schooldirecteur

“We moeten instrumenten ontwikkelen om de leraars te helpen het thema van de homoseksualiteit in de scholen ter sprake te brengen.”
Woordvoerders van een vereniging voor homoseksuele allochtonen

“We staan voor twee soorten scholen.”
Mevrouw Martine Dorchy

“In het beroeps- en technisch onderwijs moeten er weer algemene cursussen geschiedenis komen, en Frans, en aardrijkskunde.”
Een opvoeder

kwaliteit van het onderwijs dat er gegeven wordt, de verrijkende ervaring van de diversiteit...) En tot slot herinnert de Commissie eraan dat het onderwijs in principe gratis is. Het niet-naleven van dit principe verergert de discriminaties die in dit Rapport op de korrel worden genomen.

Verder gaand dan de naleving van de wet leiden nog andere maatregelen tot een beter evenwicht tussen scholen. In het bijzonder: 1) overleg en samenwerking tussen scholen in eenzelfde wijk (zelfs van verschillende netten) om de leerlingen harmonieuzer te verdelen, zowel op sociale als op culturele basis; 2) financiële stimuli voor scholen die een culturele vermenging nastreven en zich engageren voor een beleid van diversifiëring in de schoolbevolking.

In het raam van de globale situatie zoals boven geschetst, is de zogenoemde "hoofddoekenkwestie" niet het meest onrustwekkende verschijnsel. De Commissie hoorde directeuren van scholen met verbod op het dragen van de hoofddoek, en van scholen waar hij wordt getolereerd. Ook naar de argumenten van verenigingen die de opheffing van elk verbod vragen, werd geluisterd.

"Ik herhaal mijn opvatting dat het een symptoom is. Laten we anders gaan werken en misschien zal het probleem van de hoofddoek dan niet meer bestaan."

Een schooldirecteur

De Commissie stelt vast dat er in elk geval een consensus bestaat over het feit dat de echte inzet van het debat over integratie en interculturaliteit zich elders situeert dan op het terrein van de hoofddoek. Ongetwijfeld werd het belang in de media overdreven ten gevolge van de polemiek, in Frankrijk ontstaan naar aanleiding van de wet betreffende het dragen van religieuze tekenen.

Over de eventuele goedkeuring in België van een dergelijke wet waren de meningen van de Commissie verdeeld. Dit debat wordt uitgediept in Bijlage 3: "Neutraliteit en religieuze tekenen". Kort samengevat:

a) Wat de leerkrachten betreft:

- 1) Een eerste standpunt verdedigt de stelling dat er geen beperkingen mogen zijn op het dragen van religieuze tekenen door leerkrachten, gebaseerd op eenzelfde opvatting over godsdienstvrijheid en inclusieve neutraliteit, zoals die ook geldt voor het dragen van religieuze kentekenen door staatsbeambten (zie bijlage 3.)
- 2) Het verbod om religieuze tekenen te dragen, behalve voor leerkrachten godsdienst en voor niet- pedagogisch personeel.

- 3) Een volledig verbod voor het dragen van alle religieuze tekenen, in naam van hetzelfde concept van neutraliteit als werd uiteengezet in de standpunten 2 en 3 betreffende de staatsbeambten (zie bijlage 3.)

b) Wat de leerlingen betreft:

1. Het eerste standpunt verdedigt een veralgemeend verbod op het dragen van elk religieus teken op school. De school moet een gemeenschappelijke neutrale ruimte zijn, waar alle religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen harmonieus samenleven zonder dat de ene op de andere primeert. Bepaalde schooldirecteurs die wij hoorden, verdedigden deze stelling op basis van de vrijzinnigheid en/of de emancipatie van de vrouw. Een algemene toepassing van dit standpunt maakt het volgens sommige van onze gesprekspartners mogelijk om scholen met overwegend leerlingen van vreemde origine te deconcentreren. De toepassing van deze optie moet gepaard gaan met duidelijke communicatie naar de betrokken leerlingen en ouders.

“Hoe kunnen we een zekere solidariteit en overeenstemming tussen de scholen bereiken, als men geen wetten uitvaardigt en men elke school maar laat doen?”

Een schooldirecteur

2. Het tweede standpunt verdedigt een soepele houding, die voor alles de dialoog in de scholen moet bevorderen. In dat perspectief lijkt het niet wenselijk om algemene wetgevende maatregelen te nemen, wat zou indruisen tegen een reeds lang erkende autonomie, zowel van de scholen via hun pedagogisch project en hun huishoudelijk reglement als van de inrichtende machten. In het kader van deze stelling kan een aantal bakens worden uitgezet (zie bijlage), te beginnen bij de bevestiging van de individuele vrijheid in de openbare ruimte als basisprincipe, waaraan enkel proportionele en gerechtvaardigde beperkingen mogen worden aangebracht.

“Maar ik sta perplex, als ik hoor wat men “een normaal voorkomen” vindt.”

Een schooldirecteur

3. Het derde standpunt staat een wetgevend initiatief voor om de vrijheid te garanderen om op school religieuze tekens te dragen. De principes van individuele vrijheid en van godsdienstvrijheid worden aldus opnieuw bevestigd. In het raam van een interculturele maatschappij moet de diversiteit van overtuigingen en identiteiten zich zo vrij mogelijk kunnen uitdrukken. Deze stelling houdt onder meer in dat een algemeen verbod, opgenomen in het huishoudelijk reglement, indruist tegen de wettelijke bepalingen.

“Toen ik besloot een hoofddoek te dragen heb ik nooit aan politiek gedacht.”

Aïsha

Voor vele leden van de Commissie is het niet wenselijk dat ons land de weg van Frankrijk opgaat. Onze geschiedenis, onze Grondwet, de structuur van onze schoolinstellingen

“Die mensen moeten aardbeien gaan plukken om hun plan te kunnen trekken.”

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse vereniging

zijn verschillend. Als er maatregelen nodig zijn, moeten ze in elk geval aansluiten bij het principe dat in dit Rapport herhaaldelijk werd bevestigd, namelijk dat elk individu zijn eigen identiteit moet kunnen kiezen zonder uitgesloten te worden of het respect van anderen te verliezen.

De Commissie maakt de overheid eveneens opmerkzaam op het probleem van de gelijkwaardigheid van diploma's. Veel mensen komen naar België met kwalificaties die ze in hun land van herkomst verwierven. Deze diploma's zijn, in een aantal gevallen, niet erkend, waardoor zij voor hun bekwaamheid sociaal en maatschappelijk niet meer dezelfde waardering krijgen, wat leidt tot gevoelens van grote frustratie. Dit is het geval meer bepaald voor heel wat personen uit Zwart-Afrikaanse landen.

6.2. Pedagogische aspecten van interculturaliteit op school

Laat ons eerst en vooral duidelijk stellen: sinds vele jaren werd op pedagogisch vlak al enorm veel verwezenlijkt door de leerkrachten, (en ook door inspecties en directies, vaak met de steun van gespecialiseerde verenigingen). Openheid voor andere culturen en aandacht voor pedagogische moeilijkheden rondom interculturaliteit komen al ruimschoots aan bod in het huidige lespakket.

“We moeten ons hoeden voor een nieuw soort zelfcensuur, die ons zou beletten onderwerpen aan te snijden, die in onze cultuur belangrijk zijn, zoals homoseksualiteit, atheïsme, gelijkheid tussen de geslachten ...”

Mevrouw Martine Dorchy

Het is zeker nuttig om te bevestigen, als onze samenleving intercultureel is en dit ook duidelijk als dusdanig wordt erkend, dat dit zich dient te vertalen in het onderwijs. Tot nu toe overheerste nog een model, gericht op niets meer dan een aanpassing aan de dominante culturele waarden en normen. Daarvan dient nu te worden afgestapt ten voordele van een onderwijsmodel dat voor eens en altijd openstaat voor de culturele diversiteit. En dit heeft geenszins een verwoestend relativisme tot gevolg. Bijvoorbeeld, het “creationisme”, in het vak biologie, heeft niets te maken met culturele diversiteit. Culturele diversiteit kan zich enkel ontwikkelen in een emancipatorische dynamiek en een context van kritisch denken, de motor van het onderwijs.

Het is evident dat onderwijs niet enkel slaat op het aanleren van kennis en vaardigheden, maar ook de vorming van vrije en onafhankelijke individuen inhoudt.

Dit heeft als gevolg dat volgende twee punten complementair zijn:

- De geschiedenis van de democratie onder de aandacht

brengen, evenals de geschiedenis van de strijd voor emancipatie, voor vrijheid en voor gelijkheid van man en vrouw, die uitgroeiden tot fundamentele waarden en normen in onze samenleving.

- En tegelijk in vakken zoals geschiedenis, aardrijkskunde, literatuur de feiten integreren met betrekking tot immigratietrajecten of gedwongen ballingschap, evenals de bijdrage van niet-Europese culturen aan onze kennis, theorieën en uitvindingen.

In diezelfde geest wensen we dat de kunstacademies en muziekconservatoria zich openstellen voor kunstvormen van niet-Europese culturen.

Het gaat telkens om hetzelfde principe: vooroordelen en clichés uit de wereld helpen, onze werkelijkheid in perspectief plaatsen, onze horizon verruimen om op die manier het wederzijds begrip te bevorderen. De Commissie pleit er dus voor om *tegelijk* de lesinhoud open te stellen voor de culturen van allochtone leerlingen én de kritische en emancipatorische dimensie in de lessen te ontwikkelen.

Afgezien daarvan kunnen we stellen dat de cultuur op zichzelf eigenlijk het levende bewijs is van integratie en emancipatie. Literatuur, kunst, filosofie, muziek, poëzie, klassieke talen (Latijns, Grieks, maar ook Arabisch...): overal komt de **universaliteit** van de mens **concreet** tot uiting.

Voorwaarde voor een echte interculturele dialoog is op de eerste plaats de cultuur zelf. Cultuurexpressie, in al haar vormen, verschaft toegang tot schoonheid en menselijkheid. Tegenover gestandaardiseerde producten van de cultuurindustrie, tegenover clichés verspreid door de media, heeft de school de plicht om de mens te benaderen met respect voor zijn diversiteit.

De Commissie wil drie van de vele mogelijke wegen, waarlangs interculturaliteit meer in de lessen aan bod kan komen, naar voren schuiven.

“Het is belangrijk mekaar verhalen te vertellen en politieke analyses te maken, zelfs in het dialect.”

Een vertegenwoordigster van een sociaal centrum

“We zouden beter spreken over een maatschappij in verscheidenheid, waar elk verhaal met evenveel respect moet benaderd worden.”

Een vertegenwoordigster van een sociaal centrum

1) Het is wenselijk, zoals al vermeld, om de geschiedenis van vreemde bevolkingsgroepen en culturen (en meer bepaald deze van onze allochtone leerlingen), evenals de geschiedenis van migraties en ballingschap beter te integreren. Geschiedenis, aardrijkskunde, literatuur zijn vakken die zich hier het best toe lenen.. Maar ook in het positief wetenschappelijk onderricht is het mogelijk om het interculturele te betrekken. Het zou goed zijn om hierbij aan te geven wat de bijdrage van niet-Europese culturen is geweest in de ontwikkeling van ons denken en voor wetenschappelijke ontdekkingen (de ontwikkeling van de wiskunde is een mooi voorbeeld.)

2) Taalkennis is natuurlijk een gegeven dat niet kan ontbreken in dit betoog. De kennis van de taal van de regio waar men woont, is een onontbeerlijke voorwaarde voor integratie. De onderwijzers, die de Commissie hoorde, vestigden de aandacht op een welgekend feit dat namelijk leerlingen uit kansarme middens (waarvan een groot deel van buitenlandse origine) de taal van de regio onvoldoende beheersen.

De taalkundige achterstand remt de sociale inpassing af. Onderwijzers vragen meer flexibiliteit om leerlingen, die behoren tot specifieke kansarme groepen, de landstaal beter te kunnen aanleren. Het huidige kader is te rigide en biedt blijkbaar onvoldoende mogelijkheden om middelen en uren efficiënt aan te wenden voor deze prioriteit is.

Anderzijds pleiten bepaalde leden van de Commissie ervoor om Arabisch en Turks als optietaal aan te bieden (zoals momenteel al het geval is voor Italiaans en Spaans), en/of dat de overheid partnerships en initiatieven op dat vlak zou aanmoedigen. Het feit dat Arabisch en Turks internationale talen zijn, met een rijke cultuur, volstaat op zichzelf al om dit voorstel te rechtvaardigen. Bovendien, en dit in tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen, zet het aanleren van de taal van herkomst geen rem op de integratie. Integendeel, het is een factor die integratie bevordert. Jongeren met een “meervoudige identiteit” dienen te worden aangemoedigd om deze identiteit zo positief mogelijk te beleven, wat hunzelf en de hele samenleving ten goede komt.

Hoewel ze niet worden genegeerd, krijgen drie belangrijke aspecten, die bijdragen tot burgerzin in de multiculturele samenleving toch onvoldoende aandacht in de huidige lesprogramma's van het secundair onderwijs: initiatie in het filosofisch denken; verwerven van een heldere, meervoudige en kritische attitude op het gebied van religieuze en vrijzinnige tradities; onderricht in burgerzin.

“Er is geen democratie zonder gemeenschappelijke taal en de gemeenschappelijke taal is de rede.”

Een socioloog

Ook al vullen ze elkaar aan, blijven deze drie aspecten toch te onderscheiden. De filosofie is niet bedoeld om de religie te vervangen. En een vak filosofie mag ook onderwijs over de politieke besluitvorming in de moderne samenleving niet verdringen. Maar het lessenrooster in het secundair onderwijs zit inmiddels eivol. Het is dus geen goed idee om voor drie bijkomende vakken te pleiten. Daarbij noteert de Commissie dat de meeste inrichtende machten zich kanten tegen decretale wijzigingen betreffende de organisatie van de lessen. Niettemin doet de Commissie drie voorstellen.

1. Zonder de Grondwet te herzien, zouden de Gemeenschappen de twee uren die momenteel worden besteed aan de vakken godsdienst of zedenleer met de helft kunnen inperken in de twee laatste jaren van het secundair onderwijs. Een les filosofie van één uur per week kan op die manier worden ingevoerd zonder het huidige aantal lessen te verhogen. Dit vak beoogt niet een historisch overzicht van de filosofie te bieden, wat een aspect is dat thuishoort in het hoger onderwijs. De bedoeling is wel om, onder meer in de vorm van workshops, uitgewerkt en opgezet in samenspraak met docenten van andere vakken, een inleiding te geven in filosofische denkpatronen en vraagstukken. Voorzover ze *kritisch* is, staat de filosofie borg voor wederzijds begrip tussen culturen, omdat ze elke naïeve en dus potentieel destructieve keuze voor een bepaalde overtuiging of geloof verhindert.

2. In het Belgische publiekrecht wordt godsdienstles, zoals uitgewerkt sinds het Schoolpact, verondersteld de religieuze inhoud van een welbepaalde religieuze richting over te dragen. Het is enkel de bevoegde religieuze overheid die beslissingsbevoegdheid heeft zowel over de inhoud als over wie bekwaam is hierover getrouw te getuigen. Ook in het officiële onderwijs worden de leraren godsdienst dus benoemd door de minister of de inrichtende macht op voorstel van de hoofden van de eredienst. In datzelfde secundair onderwijs wordt het vak niet-confessionele zedenleer toevertrouwd aan een houder van een geschikt diploma, afgeleverd door een niet-confessionele instelling.

“We moeten godsdienstlessen en lessen over godsdienst niet tegen elkaar uitspelen.”

Een socioloog

De Commissie raadt aan om dit systeem enigszins te ontsluiten. Het heeft ongetwijfeld grote diensten bewezen, onder meer omdat het de vrede vrijwaart in een “verzuilde” maatschappij, maar nu is een aanpassing nodig aan de verwachtingen van een pluralistische en interculturele samenleving, waarin een grote nood bestaat aan kennis van de ander, aan een onderbouwde dialoog en een confrontatie met de rede. Leerlingen van alle officiële en gesubsidieerde scholen hebben, naast de bestaande lessen godsdienst en zedenleer, ook nood aan onderricht over grote religieuze tradities en stromingen in de maatschappij. Dit onderwijs beoogt niet encyclopedisch te zijn. Ideaal uitgangspunt is een positie die tegelijk extern is aan de inhoud van de geloofsovertuigingen in kwestie en toch ook respect heeft voor het interne standpunt, eigen aan dit geloof. De Commissie is op de hoogte van de bestaande initiatieven tot overleg en samenwerking tussen leraren godsdienst en niet-confessionele zedenleer. Ze beveelt aan deze initiatieven te steunen en systematisch uit te werken. De kennis van de diverse religies en van het vrijzinnige humanisme bevordert verdraagzaamheid en dialoog. Ze creëert openheid voor culturen, tradities, en voor de geschiedenis van de bevolkingsgroepen die deze religies in zich dragen. Het is in dit cultureel en intercultureel perspectief dat dit onderwijs plaats zou moeten vinden.

3. De Commissie drukt hier tevens de diepe wens uit om vorming in burgerzin en burgerschap in het leven te roepen. De ideeën, verwoord in de tekst *“Burger zijn in België”* kunnen in dat kader ook verder toegelicht en uitgediept worden. De inhoud van zo’n opleiding dient een inleiding in de politieke geschiedenis van het hedendaagse België te bevatten, alsook in de institutionele en gerechtelijke structuren van België en van de Europese Unie.

Besluit

De Commissie is van oordeel dat het voorontwerp van "Handvest" dat aan minister Christian Dupont werd voorgelegd, een passend besluit is bij dit verslag.

Burger zijn in België

1. België is een democratische Staat die de rechten van de mens en van de burger eerbiedigt. Burgerschap is een zaak van elke man en elke vrouw.
2. De Belgische samenleving is een open samenleving waarin verschillende culturen en ingesteldheden elkaar ontmoeten en samenwerken. Verdraagzaamheid en eerbied voor de andere worden bepaald door ons dagelijks gedrag.
3. Alle burgers zijn gelijk in rechte en in waardigheid. Geen enkele vorm van discriminatie is aanvaardbaar. Gelijkheid van man en vrouw is een prioriteit. Samen leven in een open maatschappij behelst het bestrijden van racisme, xenofobie, antisemitisme en alle vormen van discriminatie. Samen leven in een open maatschappij betekent ook dat men de andere volkeren van Europa en van de wereld tegemoet gaat.
4. De burgers respecteren elkaars individuele vrijheden: het privé-leven en het gezinsleven; het huwelijk (ook tussen mensen van hetzelfde geslacht); het recht om een eigen levenswijze, godsdienst en beroep te kiezen. De wet bekrachtigt het recht op leven, evenals het recht op waardig sterven en het recht op vrijwillige zwangerschapsonderbreking.
5. De burgers beschikken over de vrijheid van meningsuiting, van vergadering, van vereniging, van godsdienst. Ze dragen de verantwoordelijkheid er naar best vermogen gebruik van te maken. België is een pluralistisch land dat de verschillende religieuze, levensbeschouwelijke en politieke overtuigingen erkent die verzoenbaar zijn met de beginselen van de democratie en van de rechtstaat. De levensbeschouwelijke en politieke minderheden worden beschermd door de Grondwet. De Staat is neutraal.
6. Culturele verscheidenheid is een rijkdom. De burgers worden aangespoord om de tradities, het cultureel

erfgoed en de ontluikende cultuuruitingen in stand te houden en tot leven te brengen.

7. Alle kinderen en jongeren hebben tot de leeftijd van 18 jaar recht op onderwijs, dat gratis en verplicht is, en dat kwaliteit wil bieden. Ze zijn burgers in wording, die als dusdanig eerbiedigd moeten worden. Ontvoogding is onmogelijk zonder toegang tot de kennis in al haar vormen, inzonderheid de wetenschap, de kunst en het kritisch denken.
8. Onder de burgers moet sociale gerechtigheid en solidariteit heersen, in het bijzonder voor de minstbedeelden. De generaties moeten elkaar respecteren en bijstaan.
9. De democratie stoelt op de actieve participatie van de burgers aan het openbaar leven in al zijn vormen: de politieke instellingen (van de federale staat, de gewesten en gemeenschappen, de provincies en de gemeenten) en de gerechtelijke instellingen, evenals het vakbondsleven, het verenigingsleven, het lokale leven. Debat, strijd, verzet en contestatie is gewettigd in een democratie, voorzover ze de fundamentele wetten eerbiedigen. Burgers kunnen gebruikmaken van het recht op staking, op betoging, op petitie. Ze genieten ook een gelijk recht op rechtsbedeling.
10. Burger zijn betekent de herinnering bewaren aan de spanningen en de strijd die de geschiedenis van België, van Europa en van de wereld hebben gekleurd; burger zijn betekent ook vertrouwen in de toekomst.

Een meer rechtvaardige en open samenleving opbouwen vereist de medewerking van eenieder.

Bijlage 1

Overzicht van de evolutie van de beleidsvormen voor de integratie van migrantengroepen

In zijn eerste verslag dat in 1989 werd gepubliceerd, stelde het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid voor om na te denken over de aanwezigheid in België van geïmmigreerden, over hun integratie in het gastland, onder het register van “*inpassing*” van “doelgroepen” (vreemdelingen, buitenlandse werknemers, immigranten, allochtonen, culturele minderheden) waarvoor de gemeenschappelijke noemer het woord “*migranten*” werd. Het gebruik van deze term inspireerde zich op het Koninklijk Besluit van 7 maart 1989 dat de opdrachten van het Commissariaat bepaalde.

Het Commissariaat koos voor een gemakkelijke oplossing en bekrachtigde het begrip dat toen in de Belgische samenleving gangbaar was om deze bevolkingsgroepen aan te duiden (de “migranten”), maar het gaf blijk van meer originaliteit bij het definiëren van het integratieproces dat die groepen beleefden en bij het sturen van de beleidslijnen die daar op een of andere wijze van toepassing op waren. Van meet af aan ging het Commissariaat een rol spelen in het debat tussen diegenen die aanhanger waren van de assimilatie van de “migranten” en hen die voorstander waren van het respect voor het verschil, het multiculturalisme, door een eigen definitie te geven die niet enkel verklarend, maar ook werkbaar wilde zijn.

Gezien de aanwezigheid van bevolkingsgroepen uit de immigratie niet zomaar ophoudt en ook geen ad hoc-beleidslijnen rechtvaardigt door hun assimilatie of door het onvoorwaardelijk respect voor hun culturele identiteiten, zette het Commissariaat de dialectiek tussen die twee processen op de voorgrond.

Het begrip ‘inpassing’ van bevolkingsgroepen uit de immigratie, zoals voorgesteld door het Commissariaat, vormde een combinatie van (a) de assimilatie wanneer de openbare orde dat oplegt, (b) het respect voor de fundamentele principes van de Belgische maatschappij en (c) en het respect voor de culturele diversiteit. Dit ging gepaard met de bereidheid om de genoemde bevolkingsgroepen te betrekken bij de doelstellingen van de overheid.

Een dergelijke opvatting van integratie van de bevolking afkomstig uit immigratie betekent een wederzijdse aanvaarding van het gastland en van de mensen die in deze maatschappij terechtkomen. Dit kreeg concreet gestalte door de deelname van die bevolkingsgroepen aan de evoluties in de onthaalmaatschappij en niet door hun gedwongen assimilatie in de cultuur van het gastland, noch hun segregatie in speciaal daartoe voorziene plaatsen of hun georganiseerde terugkeer naar hun land van herkomst.

De definitie hield heel wat beloften in, want ze had het dubbele voordeel dat ze niet was gekenmerkt door organicisme (in tegenstelling tot de gangbare opvatting van "integratie") en ook geen voorbarig oordeel velde over de maatschappelijke realiteit of over het te voeren beleid. De definitie had succes, maar geen overdonderend. Maar hoe tekende ze het politieke denken in de voorbije tien jaar?

Zoals bekend hebben de grondwetsherzieningen in België het institutionele landschap en de politiek van het land aanzienlijk gewijzigd. Zo bepaalde artikel 59*bis* (nu 128) van de Grondwet dat de 'persoonsgebonden' aangelegenheden – d.w.z. de aangelegenheden die door hun aard te maken hebben met het leven van personen en hun betrekkingen met de overheid – bij decreet geregeld worden door de Raden van de Franse en Vlaamse Gemeenschap.

De bijzondere wet tot hervorming van de instellingen van 8 augustus 1980 bepaalde deze aangelegenheden die werden onderverdeeld in het gezondheidsbeleid en de bijstand aan personen. De wet somde op wat (behalve uitzonderingen) wordt begrepen onder "bijstand aan personen": het gezinsbeleid, het beleid inzake maatschappelijk welzijn, het beleid inzake onthaal en integratie van inwijkelingen, het beleid inzake mindervaliden, het bejaardenbeleid, de jeugdbescherming en de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale reïntegratie. De Gemeenschappen hebben dus de bevoegdheid uitgeoefend inzake het onthaal en de integratie van inwijkelingen.

Maar omwille van voornamelijk financiële redenen heeft de Franse Gemeenschap op 1 januari 1994 de bevoegdheid inzake bijstand aan personen echter overgedragen aan het Waalse Gewest enerzijds en aan de Franse Gemeenschapscommissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest anderzijds. Zodanig dat de evolutie van de beleidslijnen binnen de regio Wallonië-Brussel veelzijdiger is geworden.

A. De federale Staat

De belangstelling van de Belgische Staat voor de integratie van de bevolking uit de immigratie viel samen met het einde van de arbeidsimmigratie in 1974. Tot op dat ogenblik werd de aanwezigheid van immigranten zowel door de overheid als door de immigranten zelf, als tijdelijk beschouwd. De immigrant was voor iedereen, met inbegrip van hemzelf, de niet-Belg wiens aanwezigheid in het land gedurende een bepaalde periode gerechtvaardigd was, en die weer naar huis zou gaan. De arbeid was de zin en de rechtvaardiging aan deze tijdelijke aanwezigheid.

Zodra het beleid inzake de arbeidsimmigratie werd stopgezet en de bevolking uit de immigratie langer op het grondgebied verbleef, ging de interesse naar de integratie van die personen en uit hoofde van hun integratie werd de immigratiestop gerechtvaardigd.

Door de staats hervorming van 1980 is het beleid inzake onthaal en de integratie van inwijkelingen overgeheveld naar de Gemeenschappen. Dit houdt in dat de deelstaten sindsdien een integratiebeleid met eigen accenten hebben ontwikkeld.

Het vreemdelingenbeleid *sensu stricto* blijft een exclusieve federale aangelegenheid, wat inhoudt dat de deelstaten niet bevoegd zijn voor het toelatingsbeleid, de verblijfsrechtelijke positie en de uitzetting van vreemdelingen uit België. Het federaal gevoerde vreemdelingenbeleid heeft wel zijn weerslag op de gemeenschappen. Te noteren valt dat ook het toekennen van stemrecht – een belangrijk instrument voor integratie – een federale bevoegdheid is.

In uitvoering van het federale regeerakkoord werd op 1 oktober 1993 het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding operationeel. De eindverantwoordelijkheid voor het ontwikkelen van een antiracismebeleid werd hiermee bij de federale overheid gelegd.

De Interministeriële Conferenties vormen het kernelement dat mogelijk maakt om het overleg tussen de verschillende overheden op een welbepaald politiek gebied te structureren. Er werden Interministeriële Conferenties voor het Migrantenbeleid ingesteld om de beleidslijnen te coördineren van alle Belgische regeringen (de federale regering, de regeringen van de Franse, de Vlaamse en de Duitstalige Gemeenschappen, de regeringen van het Brussels Hoofd-

stedelijk Gewest, van het Waalse en het Vlaamse Gewest) inzake de aangelegenheden die iets of veel te maken hebben met het statuut van de vreemdeling en de plaats van de migrant. Het Impulsfonds voor het Migrantenbeleid kreeg toelagen en werd belast met het geven van financiële impulsen aan openbare en privé-initiatieven ter inpassing van bevolkingsgroepen uit de immigratie.

Indien mag worden gezegd dat het werk van het Koninklijk Commissariaat van toen af aan het referentiekader vormde voor de Belgische politiek inzake de inpassing van migranten, moet toch opgemerkt dat dit tot 1999 niet altijd zo zichtbaar was: de federale regeringsverklaringen die voor het land en de bevolking de politieke koers aangeven, behandelden de kwestie tussen 1991 en 1999 maar heel summier.

In zijn verklaring die hij aan de Kamer voorlas op 8 oktober 1991, haalt Wilfried Martens dit punt zelfs niet aan. In zijn verklaring voor de Kamer van 9 maart 1992 heeft Jean-Luc Dehaene het over het beheer van de immigratie als een maatschappelijke uitdaging die zijn regering wil aangaan tegen het verhoogde onveiligheidsgevoel, drugs, het isolement, de maatschappelijke uitsluiting, het bedreigde leefmilieu, de veroudering, de verkeers- en mobiliteitsproblemen en de slachtofferhulp, waarbij de vergelijking "immigratie = veiligheidsprobleem" naar voren kwam en hij zijn resolutie verwoordde: het contract met de burger en de solidaire samenleving.

In 1995 heeft diezelfde premier het in zijn verklaring aan de Kamer van 28 juni over de positieve inbreng voor onze samenleving van de stabiele aanwezigheid van personen van vreemde herkomst, maar hij kondigt meteen aan dat zijn regering zich energiek zal opstellen ten overstaan van illegale immigratie. Deze mededeling wordt inhoudelijk verder ontwikkeld dan de voorgaande aankondiging. Alweer wordt immigratie gekoppeld aan illegaliteit en onveiligheid en krijgt het integratiebeleid blijkbaar een stiefmoederlijke behandeling in het hele voorgestelde beleid.

In zijn verklaring van 14 juli 1999 aan de Kamer bevestigt Guy Verhofstadt de noodzaak voor België om een open en tolerante samenleving te zijn. Veertien paragrafen van deze verklaring zijn gewijd aan de integratie van de bevolking uit de immigratie, aan een realistisch en menselijk asielbeleid en aan de strijd tegen het racisme en de onverdraag-

zaamheid. Het integratiebeleid is voornamelijk gericht op het verwerven van de nationaliteit, met versoepeling van de voorwaarden. Het asielbeleid zal worden gevoerd in volledige naleving van de Conventie van Genève en zal een coherent, tijdelijk en hernieuwbaar statuut invoeren voor ontheemde personen omwille van een oorlogssituatie. Wat het migratiebeleid betreft, maakt de verklaring gewag van het invoeren van een onafhankelijk autonoom orgaan, dat gelast is om uitspraak te doen in het kader van een procedure die het recht op verdediging eerbiedigt, over de eventuele regularisering, geval per geval, van illegaal verblijvende personen die aan de nodige criteria beantwoorden die vooraf in een Koninklijk Besluit werden vastgelegd. En ten slotte kondigt de federale regering haar voornemen aan om, in samenwerking met het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, de doeltreffendheid te beoordelen van de wetgeving tegen het racisme en het revisionisme, deze indien nodig aan te passen, en aan het parlement een algemene wet voor te stellen tegen de discriminatie.

We moeten nochtans opmerken dat de regeringsverklaringen niet alles vermelden over het reëel gevoerde beleid van de verschillende regeringen.

B. De Franse Gemeenschap

Terwijl de wet van 1 augustus 1974 tot oprichting van gewestelijke instellingen ter voorbereiding van de toepassing van artikel 107^{quater} van de Grondwet besliste dat de integratie van migranten onder de bevoegdheid van de gewesten viel (maatschappelijk werk en juridisch advies over het verblijfs- en het arbeidsstatuut), had de culturele Franse Gemeenschap de gewoonte om ten titel van permanente opvoeding, verenigingen te subsidiëren die culturele acties voerden voor migranten.

In tegenstelling tot in Vlaanderen gebeurden die culturele acties van de Franse Gemeenschap op een weinig gecoördineerde manier. Ze werden hoofdzakelijk concreet gerealiseerd door eerder algemene verenigingen uit socialistische en christelijke kringen of door migrantenverenigingen zelf. De acties gebeurden in een breder kader van permanente educatie en volksopvoeding.

Na de hervorming van de instellingen in 1980 oefende de Franse Gemeenschap de bevoegdheden uit die voordien aan de Gewesten waren toegekend, met uitzondering van

het afleveren van arbeidsvergunningen en de toepassing van de reglementering inzake het tewerkstellen van buitenlandse arbeidskrachten, aangelegenheden die gewestelijke bevoegdheden bleven.

Er werd een Adviesraad voor de migranten bij de Franse Gemeenschap (Conseil consultatif des immigrés auprès de la Communauté française (CCICF) opgericht in 1981, die aandrang op het structurele karakter van de migratie in België. De Franse Gemeenschap was voorstander van een migrantenbeleid dat rekening hield met een dubbele dimensie: de maatschappelijke inpassing in de samenleving van het gastland ter bevordering van de gelijkheid van kansen enerzijds en de erkenning van de culturele identiteiten in een intercultureel perspectief anderzijds. Ze droeg hierbij al de gedachte aan die het pad effende voor het toekomstig Koninklijk Commissariaat voor Migrantenebeleid.

In 1986 veranderde de CCICF van naam en werd het Conseil consultatif pour les populations d'origine étrangère de la Communauté française (CCPOE). De naamsverandering wijst erop dat er in de Franse Gemeenschap nu anders werd gedacht over immigratie: migranten werden bevolkingsgroepen van vreemde herkomst. Van de tijdelijke aanwezigheid omwille van het werk, werd nu aanvaard dat bevolkingsgroepen uit de immigratie zich nu voor lange tijd op het grondgebied gingen vestigen. In aansluiting daarop werden vier gewestelijke centra erkend die speciaal waren opgericht om tegemoet te komen aan de vragen en de behoeften van bevolkingsgroepen van vreemde herkomst.

De CCPOE zette de trend van de CCICF verder en stelde voor om categoriale beleidslijnen voor integratie te ontwikkelen, gericht op de bevolking uit de immigratie (integratie sensu stricto, het vastleggen van de identiteit, samenwonen, discriminatiebestrijding, bevordering van het verenigingsleven, opleiding van kaders van vreemde herkomst, gezondheid, jeugdwerking, gezin, interculturele werking, onderwijs, beroepsopleiding, wetenschappelijk onderzoek). In 1989 richtte de CCPOE een memorandum aan het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenebeleid, waarin de raad betreurde dat de Franse Gemeenschap geen globaal beleid had ontwikkeld en geen enkel institutioneel kader had gecreëerd om de kwesties rond de integratie van de bevolking uit de immigratie te behandelen.

Door de stadsrelletjes in 1991 verschoof de kijk van de publieke opinie op de migranten eerder naar de ervaren sociale uitsluiting (die kon gecontroleerd worden door een algemener maatschappelijk beleid) dan naar de inpassing en de interculturele uitwisseling. De CCPOE ondersteunde dan ook het behoud van een gericht beleid, dat meer gekenmerkt werd door het sociale werk en de maatschappelijke actie naar de kansarmen of de slachtoffers van maatschappelijke uitsluiting toe, eerder dan door culturele en communautaire werking.

De CCPOE verdween uit het institutionele landschap toen de Franse Gemeenschap op 1 januari 1994 de bevoegdheden inzake de bijstand aan personen overdroeg aan het Waalse Gewest en aan de Franse Gemeenschapscommissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De werking naar de bevolking uit de immigratie kwam echter nog naar voren via de bevoegdheden van de Franse Gemeenschap, die niet werden overgedragen, onder meer die van het onderwijs.

Zo werd in 1998 het decreet over de positieve discriminatie in scholen uitgevaardigd, dat de scholen steunde die een socio-economisch kansarm publiek onthaalden. Dit decreet stelde zich tot doel de gelijkheid van kansen te bevorderen van de leerlingen in instellingen voor basisonderwijs en secundair onderwijs, georganiseerd of gesubsidieerd door de Franse Gemeenschap. Op basis van sociale, economische, culturele en pedagogische criteria werden de scholen aangeduid die bijzondere steunmaatregelen zouden genieten (bijkomende financiële middelen en mensen, acties ter preventie van het vroegtijdig verlaten van de school en schoolverzuim, het voorkomen van geweld, de organisatie van de schoolplicht van minderjarigen die illegaal op het grondgebied verblijven en vergezeld zijn van hun ouders of wettelijke voogd). Het werd niet met evenveel woorden gezegd, maar de bijzondere steun die de naam "positieve discriminatie" kreeg, beoogde vooral de onderwijsinstellingen met een groot aantal migrantenleerlingen.

De Franse Gemeenschap ontwikkelde ook een schoolprogramma voor het aanleren van de taal en de cultuur van het land van herkomst. Dit onderricht werd gegeven in het basisonderwijs en in de eerste graad van het secundair onderwijs. Het onderliggende idee van dat programma is dat de beheersing van de eigen taal en cultuur door de

migrantenkinderen de harmonieuze ontwikkeling van hun persoonlijkheid bevordert en meteen hun integratie in de Belgische maatschappij.

C. De Vlaamse Gemeenschap

Het Vlaamse minderhedenbeleid evolueerde uit het migrantenbeleid dat op zijn beurt gegroeid is van een categoriaal welzijnszorgbeleid (jaren '80) over een geïntegreerd en gecoördineerd migrantenbeleid (1989- 1996) tot een horizontaal minderhedenbeleid waarbij verschillende sectoren betrokken zijn. Dit horizontaal beleid krijgt op een inclusieve en gecoördineerde wijze vorm.

Inclusief beleid houdt in dat de bevoegde ministers en hun administraties (Vlaamse openbare instellingen) verantwoordelijk zijn voor het halen van de doelstellingen van het minderhedenbeleid binnen de eigen beleidsdomeinen.

Om de coherentie te bewaken, overlappingsen en tegenstrijdigheden te vermijden en te stimuleren waar nodig, is er behoefte aan coördinatie over de sectoren heen. Hiervoor zijn twee instrumenten voorzien: een coördinerend minister en een coördinerende commissie.

De minister bevoegd voor de bijstand aan personen is belast met de coördinatie van het minderhedenbeleid.

De ICM (Interdepartementale Commissie Migranten) is begin 1990 van start gegaan. Naar aanleiding van de bespreking en de goedkeuring van het strategisch plan voor het minderhedenbeleid is de ICM in 1996 omgevormd tot ICEM (Interdepartementale Commissie Etnisch-culturele Minderheden). De ICEM is een ambtenarencommissie waarin ook de relevante VOI's vertegenwoordigd zijn.

Artikel 6 van het minderhedendecreet stelt dat er binnen het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap een coördinerende overlegcommissie wordt opgericht. Deze functie wordt nog steeds de facto door de ICEM vervuld. Een duidelijke taakstelling en in functie hiervan een gepaste samenstelling ontbreekt tot op heden.

Inburgeringsbeleid

Inburgering wordt gezien als een eerste, begeleide opstap naar volwaardige participatie aan de samenleving. In deze optiek creëert het inburgeringsdecreet van 28 februari

2003 het recht op en de verplichting tot inburgering. Vanaf 1 april 2004 mag of moet de nieuwkomer die zich inschrijft in de gemeente, een inburgeringstraject volgen. Het onderscheid tussen recht en plicht wordt gemaakt op basis van internationale verdragen, waaronder het Verdrag van de Europese Unie. De doelgroep van het inburgeringsbeleid zijn de nieuwkomers. Concreet behoren volgende categorieën van vreemdelingen tot deze doelgroep: asielzoeker, wiens aanvraag ontvankelijk is verklaard, erkend vluchteling, gezinsvormer of -hereniger, vreemdeling wiens verblijf voorlopig of definitief geregulariseerd is of om humanitaire redenen gemachtigd is, onderdaan van een lidstaat van de EER, arbeidsmigrant onder bepaalde voorwaarden

Het inburgeringstraject bestaat uit een vormingsprogramma en individuele begeleiding van de nieuwkomer. Het vormingsprogramma kan bestaan uit 3 onderdelen: Nederlands als tweede taal (NT2), maatschappelijke oriëntatie en loopbaanoriëntatie.

De Vlaamse Gemeenschap erkende 8 onthaalbureaus, die bevoegd zijn voor het inburgeringstraject van de nieuwkomer. Ook minderjarige anderstalige nieuwkomers behoren tot de doelgroep van het inburgeringsbeleid.

Het minderhedenbeleid

Het minderhedendecreet creëert het juridisch kader voor de erkenning en subsidiëring van de categoriale sector. Deze sector (een netwerk van openbaar en particulier initiatief) is de partner van de Vlaamse overheid bij de uitvoering van het minderhedenbeleid op het terrein. De categoriale sector zoals hij in het decreet wordt uitgetekend vormt het (voorlopige) sluitstuk van de evolutie die deze sector, samenhangend met en aansluitend bij de ontwikkelingen in het Vlaamse migranten-/minderhedenbeleid, de voorbije 20 jaar heeft gekend.

Van klassieke 'onthaaldiensten' die migrerende arbeiders dienden te onthalen, werden ze een eerste keer omgevormd tot 'begeleidingsdiensten voor migranten' op centraal en provinciaal niveau. Hun taak bestond erin het integratieproces van migranten zoveel mogelijk te begeleiden. In een volgend stadium worden ze omgevormd tot integratiecentra voor migranten en krijgen ze een eigen reglementering (besluit van de Vlaamse Executieve van 18 juli 1990). Hierdoor konden de openbare en private initia-

tieven die als sociale diensten, opbouwwerkorganen of begeleidingsdiensten voor migranten aan de integratie van migranten werkten, als integratiecentrum erkend worden.

Voor specifieke benaderingen van de doelgroep vluchtelingen en woonwagenbewoners hebben zij de mogelijkheid gespecialiseerde cellen in te schakelen.

Sinds 1980 heeft de Vlaamse overheid het eigen organisatieleven binnen de verschillende nationaliteitsgroepen ondersteund om zo de migranten zelf te betrekken of verantwoordelijkheid te geven bij hun integratieproces.

De argumentatie was dat de eigen sociaal-culturele verenigingen een onmisbare schakel vormen om de eigen culturele behoeften in kaart te brengen, maar tegelijk hebben ze ook een rol in het tot-stand-komen van culturele programma's.

In 1993 werd het Intercultureel Centrum voor Migrantengroepen (ICCM) opgericht en met het decreet van 19 april 1995 op de verenigingen heeft de regelgeving voor allochtone verenigingen een structurele basis gekregen. In het kader van de operatie 'culturele diversiteit' in de sector cultuur werd de werking van het ICCM in 2002 stopgezet. Culturele diversiteit dient voortaan vanuit alle Vlaamse culturele steunpunten ontwikkeld te worden. SoCiius – het steunpunt voor het sociaal cultureel werk – heeft sinds 1 mei 2002 de opdracht om specifieke taken van het ICCM over te nemen en te integreren in de werking van het steunpunt.

Met toepassing van het decreet Verenigingen werden er 8 regionale migrantenverenigingen erkend in 1995. Sindsdien kwam er telkens 1 bij in '96, '98 en '99. Begin 2002 zijn er in totaal 14 erkende regionale verenigingen: 3 Turkse, 2 Marokkaanse, 2 Italiaanse, 2 interculturele en 2 Afrikaanse verenigingen, 1 moslimvereniging, 1 vrouwenvereniging en 1 Latijns-Amerikaanse vereniging.

Om de communicatie met en de betrokkenheid van de doelgroepen en hun organisaties bij het minderhedendecreet te verzekeren, heeft de Vlaamse regering in uitvoering van artikel 9 van het minderhedendecreet een Forum van organisaties van etnisch-culturele minderheden erkend.

Het Forum komt tegemoet aan de vraag van de doelgroepen om zelf te kunnen beschikken over een instrument voor

belangenbehartiging op Vlaams niveau. Het Forum heeft de ambitie om uit te groeien tot de belangenbehartiger van de (georganiseerde) doelgroepen en tot de gesprekspartner van de Vlaamse overheid.

Het 'Steunpunt allochtone meisjes en vrouwen vzw' bestaat enkele jaren en wordt sinds 2002 gesubsidieerd. Het Steunpunt wil vanuit een gelijkekansenperspectief impulsen geven aan de reguliere structuren om binnen hun taken voldoende aandacht te schenken aan de gelijkheid tussen de geslachten en om oog te hebben voor de diversiteit onder meisjes en vrouwen.

Het minderhedendecreet van 28 april 1998 voorziet in een drieledige betrokkenheid van de minderheden : het sectorale inclusieve minderhedenbeleid, vertegenwoordiging in reguliere adviesorganen en een forum van etnisch-culturele minderheden.

Artikel 8 van het minderhedendecreet stelt dat de adviesraden bij het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, bij de Vlaamse openbare instellingen en bij de Vlaamse Gemeenschapscommissie concrete maatregelen moeten nemen om de doelgroepen bij hun besluitvorming te betrekken. Zij moeten daarover rapporteren aan de coördinerende commissie.

De Vlaamse Gemeenschapscommissie

De Vlaamse Gemeenschapscommissie neemt in Brussel een aantal taken op zich die verband houden met het Vlaamse minderhedenbeleid en die in het Vlaamse Gewest aan de plaatselijke overheden worden toevertrouwd. Daarnaast voert de VCG een eigen minderhedenbeleid dat aanvullend is op het Vlaams beleid. Dit heeft drie doelstellingen : de emancipatie, het onthaal van en de zorg voor buitenlanders die illegaal in ons land verblijven. Om dit beleid vorm te geven tekende de VCG een overeenkomst met het regionaal integratiecentrum Foyer vzw.

D. Het Waalse Gewest

Lange tijd kreeg het inpassingsbeleid van bevolking uit de immigratie in Franstalig België de vorm van culturele acties die gericht waren op die bevolking, ofwel door de erkenning en de subsidiëring van algemene verenigingen die sommige van hun acties op de migranten richtten, ofwel door de erkenning en de subsidiëring van migrantenvere-

nigingen. Vervolgens richtte het beleid zich op algemene sociale acties ten gunste van kansarmen, ook al kwamen deze in bepaalde wijken eerder ten goede aan mensen uit de immigratie dan aan anderen.

In 1996 voerde het Waalse Gewest dat terzake bevoegd geworden was, een reglementair instrument in, dat duidelijk een categoriaal beleid kon worden genoemd.

Het Decreet van 4 juli 1996 over de integratie van vreemdelingen of personen van vreemde herkomst kan worden gezien als het resultaat van de denkoefeningen binnen de CCPOE van de Franse Gemeenschap, die aanbeval om de nationale en culturele eigenheid van de migranten niet te veronachtzamen – een eigenheid die hen onderscheidt van de autochtone kansarme klassen.

Het decreet houdt rekening met de diversiteit van de bevolkingsgroepen in Wallonië en gelast de regionale integratiecentra (van Charleroi, La Louvière, Luik, Bergen, Namen, Verviers en Tubbeke) de nodige culturele en sociale acties te ondernemen voor een harmonieuze inpassing in de Waalse samenleving, in samenwerking met de lokale overheden en de verenigingen. De relevante domeinen worden erin opgesomd: de sociaal- professionele inpassing, de huisvesting, gezondheid, opleiding, het verzamelen van gegevens en het bepalen van indicatoren, het verspreiden van informatie, de begeleiding van personen, de beoordeling van lokale initiatieven, de deelname van personen aan het maatschappelijke en culturele leven, het bevorderen van interculturele uitwisseling en het respect voor het verschil.

Dit decreet heeft als bijzonderheid dat het zich toespitst op de regionale centra, de lokale overheden en de verenigingen op het terrein en dat het categoriale acties bevordert naar de migranten toe. De eigen administraties en ook deze voor de cofinanciering van het Impulsfonds voor het Migrantenbeleid en voor de reglementering inzake de morele en religieuze adviseurs voor migranten, worden waargenomen door de Direction générale de l'action sociale et de la santé (DGASS).

Bovendien beschikt het Waalse Gewest over een Direction interdépartementale à l'intégration sociale (DIIS) die aanvullend werk verricht en de acties tot bestrijding van maatschappelijke uitsluiting en tot bevordering van sociale integratie in het Gewest coördineert.

Verder stimuleerde de Waalse Regering ook de oprichting van een Carrefour intercultureel, een intercultureel kruispunt, ter ondersteuning van de ontwikkeling van een intercultureel beleid, ter bevordering van de synergieën tussen de actoren en de private en publieke lokale en regionale werkers, ter ontwikkeling van relevante werkinstrumenten, ter ondersteuning van de intra- en interregionale en internationale uitwisselingen, ter beoordeling van de gevoerde acties, en voor het uitwerken van nuttige indicatoren en het opstellen en verspreiden van een zo breed mogelijke informatie ter zake.

E. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Franse Gemeenschapscommissie

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vertoont het integratiebeleid van migranten twee aspecten: het algemene aspect van het gewestelijk beleid inzake tewerkstelling, opwaardering van wijken en openbare ruimten, huisvesting (sociale huisvesting, sociale woonbureaus) enerzijds, en het categoriale, sociale inschakelings- en samenlevingsbeleid van de Franse Gemeenschapscommissie (die de bevoegdheid van de Franse Gemeenschap uitoefent) anderzijds.

1) de eerste algemene beleidslijnen na de gemeentelijke omzendbrief van 1984 (zie infra) zijn wijkcontracten (1994) ter ontwikkeling van vierjaarlijkse programma's en partnerschappen (Gewest, lokale overheden, privé- investeerders) voor de grondige renovatie van gebouwen en de herwaardering van de huisvesting in sterk verloederde stadswijken waar de bewoners talrijke sociale handicaps cumuleren. Er zijn ook veiligheids- en preventiecontracten (beleid dat de federale regering in 1992 op de sporen zette) waarmee zowel de politie als de gemeentelijke sociale diensten delinquentie willen voorkomen (aangroei van de financiële middelen en de human resources bij de politie, sociale bemiddeling, maatschappelijk werk met jongeren, bewaking van openbare ruimten en parken, beveiliging van sociale woningen, bestrijding van het druggebruik). Verder ontwikkelden er zich initiatiefwijken (1998), contracten rond handelskernen die het openen van winkels in de oude wijken van het Gewest stimuleren (1998), en ook initiatieven op het gebied van sociaal-professionele inpassing (Lokale missies, enz.), de strijd tegen discriminatie bij aanwerving en de toegang van vreemdelingen tot het Brus-

sels openbaar ambt. Tot slot richtte de gewestregering in 1992, een *Délégation régionale interministérielle aux solidarités urbaines (DRISU- GIASS Gewestelijke Interministeriële Delegatie voor Stedelijke Solidariteit)* op, met als aanvankelijk doel, de opvolging van lokale projecten rond sociaal- professionele inpassing en vervolgens het toezicht op de complementariteit van de maatregelen ter bestrijding van de sociale uitsluiting en die rond de sociale ontwikkeling van de stad. In 2001 werd het *Drisu* vervangen door het *Secrétariat Régional au Développement Urbain (SRDU – GSSO : Gewestelijk Secretariaat Stedelijke Ontwikkeling)*.

2) De categoriale beleidsvoering die daarentegen onder de bevoegdheid van de Franse Gemeenschapscommissie valt. Dit beleid houdt heel wat aspecten in:

- De maatschappelijke inpassing van personen die in kwetsbare wijken wonen, om aan elke inwoner de mogelijkheid te bieden om een actief burgerschap te beleven en bij te dragen tot de ontwikkeling van de stad. Dit gebeurt via projecten rond opleiding, scholing, toegang tot de werkgelegenheid, tot cultuur en het genot van de stad. De grote lijnen van dit beleid worden jaarlijks in een rondzendbrief omschreven;
- Het programma ‘cohabitation’ of ‘samenwonen’, dat de ontwikkeling van respectvolle en positieve relaties beoogt tussen de verschillende lokale gemeenschappen (interculturele uitwisselingen, acties ter bevordering van de deelname aan het burgerleven, gelijkekansenbeleid, deelname en responsabilisering van het beoogde publiek, groeiende autonomie van personen). Ook hier worden de grote beleidslijnen jaarlijks bepaald in een rondzendbrief; (sinds 1989).
- De morele en religieuze adviseurs bij personen uit de immigratie;
- Het project “Eté-Jeunes” dat lokale initiatieven ondersteunt die bestemd zijn voor jongeren van 12 tot 18 jaar uit kansarme wijken tijdens de schoolvakanties (culturele en sportactiviteiten, ontdekkingstochten, spel, ontspanning en opleiding) en die gestoeld zijn op de pedagogie van het project. De lijnen van dit beleid worden jaarlijks afgebakend via een rondzendbrief;
- De cofinanciering van het Impulsfonds voor het Migrantenbeleid;

- De subsidiëring van het *Brussels Centrum voor Interculturele Actie - Centre Bruxellois d'Action Interculturelle* dat zijn activiteiten uitoefent rond vier krachtlijnen: de opleiding van ontwikkelingsmedewerkers in het intercultureel milieu, informatie over de immigratie, cultuurspreiding en de ondersteuning van de zelforganisatie van de bevolking uit de immigratie.

Bijlage 2

“Burger zijn in België”

NOTA TER ATTENTIE VAN DE HEER CHRISTIAN DUPONT,
MINISTER VAN GELIJKE KANSEN, MAATSCHAPPELIJKE INTE-
GRATIE EN INTERCULTURALITEIT

In haar Eerste Syntheseverslag van december 2004 stelt de Commissie de overheid voor om een “Handvest voor Staatsburgerschap” op te stellen en te verspreiden. Tijdens haar zitting van 14 januari 2005 lichtte de Commissie, op verzoek van de minister, haar voorstel op bepaalde punten toe.

1. Ze wijst er in de eerste plaats nogmaals op dat een dergelijke tekst een symbolische en pedagogische, maar geen juridische draagwijdte heeft. Hij is bedoeld voor een zo breed mogelijk publiek en dient dus in een eenvoudige en duidelijke taal te worden opgesteld. Daarom is de beste formule wellicht, zoals reeds werd voorgesteld in het eerste syntheseverslag, de redactie van twee teksten:

- een korte tekst in “affiche”-formaat, bestemd voor openbare plaatsen (gemeentelijke administratie, maatschappelijke en openbare diensten, scholen, verenigingslokalen, enz.);
- een langere en vollediger tekst, onder de vorm van een “brochure”, waarin de oorspronkelijke tekst ruim wordt aangevuld en toegelicht. Deze brochure is bedoeld voor studenten (in het kader van burgerschapsvorming), voor nieuwkomers, voor verenigingen, en voor iedereen die een “praktische gids voor het burgerschap” in België zoekt. Meteen kan ook worden gedacht aan een website-versie.

De Commissie stelt voor om deze teksten (affiche en brochure) ook in andere dan de drie landstalen te vertalen (Engels, Italiaans, Spaans, Turks, Arabisch, enz.)

2. De uitdrukking “Handvest voor Staatsburgerschap” is wellicht niet de meest geschikte. Er werd in de Commissie een consensus bereikt over de formule “**Burger zijn in België**”.

3. Inzake de inhoud stelt de Commissie voor om juridisch getinte taal (zoals “rechten en plichten”), die we nogal eens lezen in dit type van teksten, te vermijden. Zich hoeden voor (zelfs impliciete) stigmatisering ten aanzien van

bepaalde bevolkingsgroepen is eveneens wenselijk. Het is niet de bedoeling om wie geen "goed burger" zou zijn te gaan bedreigen. Het moet vertrouwen geven aan al wie hiernaar streeft (we denken hierbij voornamelijk aan de jeugd.) De toon moet positief zijn en bemoedigend, zonder daarom te verzwijgen dat "samen leven" moeilijk is. De klemtoon moet, volgens de Commissie, vooral liggen op actieve participatie van burgers aan het openbaar leven.

Wat de brochure betreft, zou het goed zijn als de redactie hiervan gebeurt in samenspraak met de nodige deskundigen (juristen, leerkrachten, mensenrechtenverenigingen, enz.)

Bijlage 3

Neutraliteit en religieuze tekenen

Het debat rond de islamitische hoofddoek kwam in België op gang na de goedkeuring van de Franse wet betreffende opvallende religieuze kentekenen. Er bestaat bij de Commissie echter een consensus dat de zogenaamde hoofddoekkwes­tie niet de belangrijkste of meest dringende is op het gebied van interculturaliteit in België. Het draait misschien zelfs eerder een rad voor de ogen ten aanzien van andere debatten en uitdagingen. De Commissie koos ervoor om ten opzichte van dit onderwerp enige kritische afstand te bewaren, om begripsverwarring en een karikatuurale aanpak te vermijden. In dat licht werden twee methodologische principes gehanteerd:

- De kwestie mag niet worden bekeken door een “Franse” bril. Onze heel eigen traditie en maatschappelijke werkelijkheid (bijvoorbeeld van het onderwijs) verschillen van de Franse (of men dat nu toejuicht of betreurt.) We willen de Franse wet als model noch navolgen, noch ons hier­tegen afzetten.
- We moeten beseffen dat er niet *één* probleem is, maar dat er *meerdere* zijn, waarvan de hoofddoek telkens maar één onderdeel is, en een symptoom. Verschillende problemen vragen om verschillende oplossingen.

We onderscheiden drie verschillende situaties: 1) de publieke sfeer in het algemeen; 2) de staatsambtenaren (en hun neutraliteit) en 3) het onderwijs, waarbij de zaak dan nog anders ligt voor de leerkrachten en voor de leerlingen.

De Commissie waarschuwt er ook voor om niet hals­overkop een ad-hocwet uit te vaardigen die (al was het maar impliciet) alleen toegespitst zou zijn op de islamitische hoofddoek. De vraag betreft immers alle uiterlijke religieuze tekenen, ongeacht de religie. En zelfs met deze verwoording moet zeer omzichtig worden omgesprongen. Sommige leden van de Commissie wezen er immers op, en dit is niet zonder belang, dat de hoofddoek niet een religieus kenteken in de echte zin van het woord is, maar een vorm van religieuze praktijk.

Bovendien valt te betwijfelen of een uitspraak over de “symbolische” betekenis van de hoofddoek mogelijk is. Gaat het om een bewijs van vervreemding van de vrouw, om een legitieme uiting van godsdienstvrijheid, om een uiting van eerbaarheid, om een esthetisch voorkomen, om

de bevestiging van identiteit...? Het heeft geen enkele zin om hierover in de een of andere zin de knoop door te hakken. De verschillende zingevingen sluiten elkaar trouwens geenszins uit. Een eenduidig antwoord is trouwens niet mogelijk omdat het uiteindelijk afhangt van de persoonlijke beleving van wie de hoofddoek draagt. Daarom heeft de Commissie ervoor gekozen om deze eindeloze discussie terzijde te schuiven, om zich toe te spitsen op de enige kwestie van algemeen belang, met name hoe omgaan met culturele praktijken die religieus zijn geïnspireerd, als we de neutraliteit willen respecteren in het openbaar leven, bij de Staat en in het onderwijs?

Het algemeen juridisch kader ziet er als volgt uit: het artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens waarborgt "de vrijheid om zijn godsdienst of overtuiging te belijden, individueel of in groep, in de eredienst, in het onderwijs, in de uitoefening van rituelen". Paragraaf 2 van datzelfde artikel stelt dat deze vrijheid "aan geen andere beperkingen kan onderworpen zijn dan die welke bij wet zijn voorzien, en die in een democratische samenleving nodig zijn voor de openbare orde, de gezondheid of de zedelijkheid of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen". De Belgische Grondwet garandeert de godsdienstvrijheid die ook het recht van een vrije openbare meningsuiting omvat. Zo worden de vrije openbare uitoefening van de erediensten en de vrijheid om op elk gebied zijn mening te uiten, in elk geval gewaarborgd (art. 19.)

Het andere ethisch en wettelijk onaantastbaar principe is uiteraard de vrijheid om geen religieuze of andere tekenen te dragen. Het is van het grootste belang dat wie zich wil ontdoen van eventuele familiale druk of meer algemeen van de druk van een culturele omgeving, dat zij die zich trachten te verzetten tegen om het even welke druk, van waar hij ook komt, tegen discriminatie, of tegen seksistisch of homofob gedrag bijvoorbeeld, een reële en efficiënte mogelijkheid moeten hebben om hun rechten te verdedigen.

Nog steeds op het niveau van de beginselen herinneren we eraan dat in België het principe van de scheiding van Kerk en Staat, op te vatten als de autonomie van de politiek ten opzichte van het religieuze en als de organisatie van de maatschappij en van de macht buiten elke religieuze referentie, doctrine of norm, niet als dusdanig is opgenomen in de Grondwet. Maar het algemene principe van de scheiding

van Kerk en Staat vloeit wel voort uit de artikels 19, 20 en 21. De vraag vertrekt in België dus niet van dezelfde constitutionele en historische terminologie als in Frankrijk.

Over het aannemen, in België, van een wet op de religieuze tekenen van hetzelfde type als in Frankrijk, waren de leden van de Commissie verdeeld. Zij meende dan ook dat het nuttiger was een overzicht te bieden van de mogelijke standpunten (en het initiatief voor eventuele wetgevende of andere maatregelen aan de politieke verantwoordelijkheid van de overheid over te laten), eerder dan een gebrekkig compromis of een lauwe consensus na te streven.

1. Religieuze tekenen in het openbaar leven

Wat behoort tot de openbare weg wordt geregeld door gemeentelijke en gewestelijke bepalingen. Wat het individu betreft, meent de Commissie dat een grote vrijheid moet gewaarborgd zijn. Deze vrijheid mag enkel beperkt worden als er gevaar is voor de openbare orde of voor de veiligheid. Daar kan, algemener, aan toegevoegd worden dat het dragen van kleding die het gelaat volledig bedekt een hinderpaal kan zijn voor een vorm van socialisering die noodzakelijk is voor ons collectieve leven.

Wat de openbare gebouwen betreft, meent de Commissie dat de afwezigheid van religieuze tekenen de regel moet zijn. Het is onbetwistbaar dat de overheid nog een inspanning zou kunnen leveren om bepaalde openbare plaatsen verder te “neutraliseren” (rechtbanken, administraties, enz.) en enkel die zeldzame religieuze tekenen te bewaren die een grote historische of culturele waarde hebben.

2. Religieuze tekenen voor staatsambtenaren

In de Commissie bestonden drie standpunten betreffende de neutraliteit die kan worden vereist van ambtenaren in openbare diensten:

1. Een eerste standpunt is gebaseerd op godsdienstvrijheid en inclusieve neutraliteit. Ze verdedigt de afwezigheid van beperkingen in het dragen van religieuze tekenen door ambtenaren. Dit standpunt erkent het wezenlijke verschil tussen de openbare dienst als dusdanig en de personen die er tewerkgesteld zijn. Het spreekt vanzelf dat burgers moeten worden beschermd tegen elke vorm van religieuze of andere discriminatie door ambtenaren. Dit standpunt

gaat ervan uit dat het verbod om religieuze tekenen te dragen het risico van discriminatie niet wegneemt, gezien de discriminatie evenzeer kan uitgaan van aanhangers van een bepaalde religie die geen uiterlijke tekenen dragen. Bovendien is dit verbod buiten proportie omdat hetzelfde doel van non-discriminatie evengoed kan worden bereikt zonder de godsdienstvrijheid te beperken, namelijk door te waken over de strenge toepassing van de regels betreffende non-discriminatie. Nog steeds volgens de voorstanders van dit standpunt moet de noodzakelijke neutraliteit van ambtenaren, in een interculturele samenleving als de onze, geen verband houden met hun voorkomen (vestimentair of ander) maar met de *daden* die ze als ambtenaar stellen. Dit standpunt ondersteunt trouwens de gedachte dat meer zichtbaarheid van de culturele en religieuze diversiteit in het openbaar ambt symbolisch en educatief een gunstig effect zou hebben. Het is dus de idee van een "inclusieve" neutraliteit die hier naar voren wordt geschoven. Juist door van de diversiteit een alledaags en normaal gegeven te maken, zullen we komen tot een dergelijke inclusieve neutraliteit, dit in tegenstelling tot de momenteel overheersende opvatting van neutraliteit. Deze laatste kan worden beschouwd als exclusief in de mate waarin ze in feite die tekenen uitsluit, die niet behoren tot de Noord-Europese traditie.

2. Het tweede standpunt is gebaseerd op het principe van de neutraliteit van de Staat, met daarbij de opvatting dat deze een zekere terughoudendheid van de ambtenaren vereist. Het houdt een verbod in op elke vorm van uitdrukking van religieuze overtuiging vanwege ambtenaren van de eerste lijn, die in een gezagsrelatie staan ten opzichte van het publiek of op een of andere manier macht kunnen uitoefenen over datzelfde publiek. Enkel bij wijze van voorbeeld vermelden we hier: magistraten, politieagenten, sociaal assistenten van het OCMW ... Voor andere ambtenaren daarentegen zou dit verbod niet gelden. Dit standpunt heeft betrekking op de federale administraties, de administraties van Gewesten en Gemeenschappen, de provinciale en gemeentelijke administraties, alsook de parastatale en overheidsbedrijven. Nu al een precieze classificatie opstellen van ambtenaren, waarvoor de plicht tot terughoudendheid zou gelden, is niet meteen nodig. Onderhandeling en de 'jurisprudentie' van de administraties zelf zullen dit geleidelijk aan uitklaren.

3. Het derde standpunt berust op hetzelfde principe van neutraliteit van de Staat, waarbij wordt gepleit voor de

afwezigheid van alle religieuze tekenen voor alle overheidsambtenaren in naam van deze neutraliteit. Ook hier slaat het verbod op de ambtenaren van de federale administraties, van de administraties van Gewesten en Gemeenschappen, van provinciale en gemeentelijke administraties evenals van de parastatalen en van de overheidsbedrijven. Geen enkele afwijking wordt toegestaan, ook niet voor ambtenaren die geen enkel contact – zelfs niet visueel – met het publiek hebben. Dit standpunt stelt het belang van de openbare neutraliteit, zonder uitzonderingen, boven dit van de individuele godsdienstvrijheid. Het biedt interne coherentie en voorkomt verwarring.

Volgens de aanhangers van de laatste twee standpunten heeft de neutraliteit van de ambtenaren niet alleen te maken met hoe men zich gedraagt, maar ook met hoe men eruitziet, in de zin dat de manier waarop men zich aan het publiek presenteert, mede bepalend is voor het uit te oefenen gezag.

Het moge duidelijk zijn dat de uiteenlopende standpunten geen verband houden met het principe van de neutraliteit zelf. Dit principe wordt door iedereen aanvaard. Het gaat uitsluitend om de manier waarop we deze neutraliteit laten gelden – ofwel door de inclusie van de verschillen, ofwel door hen te neutraliseren. De Commissie bevestigt ook eensgezind de plicht tot non-discriminatie op basis van geslacht, zogezegd ras, huidskleur, afkomst, nationale of etnische oorsprong, seksuele geaardheid, burgerlijke staat, geboorte, vermogen, leeftijd, religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging, huidige of toekomstige gezondheids-toestand, handicap of lichamelijke kenmerken ...

Verder wenst de Commissie dat zou worden gemeten wat de mogelijke effecten van verbod op het dragen van religieuze tekenen zouden zijn, meer bepaald op de tewerkstelling van vrouwen in de openbare diensten.

3. Religieuze tekenen op school

Vooraf wil de Commissie nogmaals klaar stellen: binnen de globale problematiek van de interculturaliteit op school is het niet het vraagstuk van de uiterlijke tekenen van een geloofsovertuiging, meestal beperkt tot de zogenoemde hoofddoekenkwestie, dat de grootste zorgen baart. De Commissie hoorde directeurs van scholen met verbod op het dragen van de hoofddoek, en van scholen waar hij wordt getolereerd. Ook naar de argumenten uit vereni-

gingen, die de opheffing van elk verbod eisen, werd geluisterd. De Commissie stelt vast dat er in elk geval een consensus bestaat over het feit dat de echte inzet van het debat over integratie en interculturaliteit zich elders situeert dan op het terrein van de hoofddoek.

a) Leerkrachten van het officieel onderwijs

De drie mogelijkheden, door de Commissie op een rij gezet, inzake de neutraliteit van de Staat en meer bepaald van zijn ambtenaren, kunnen niet als dusdanig op de leerkrachten worden toegepast. Er dient hierbij een onderscheid te worden gemaakt naar type van inrichtende machten en hun respectieve vrijheden.

Voor de Franstalige Gemeenschap geven het decreet van 31 maart 1994 betreffende de neutraliteit van het onderwijs en het decreet van 17 december 2003 betreffende het neutraal gesubsidieerd officieel onderwijs allebei duidelijk aan wat onder dit principe moet worden verstaan voor het onderwijzend personeel, namelijk dat de leerkracht in de klas zijn of haar politieke, levensbeschouwelijke of religieuze overtuiging niet verdedigt.¹ Van dit principe kan alleen afgeweken worden in de “pluralistische scholen” (“les écoles pluralistes”). De Schoolpactwet van 29 mei 1959 maakt in artikel 2 een onderscheid tussen een neutrale en een pluralistische school. Een pluralistische school wordt omschreven als een school “met een open geest die de diversiteit van meningen en houdingen erkent...” en “...die haar personeelsleden de vrijheid geeft om hun persoonlijke overtuiging kenbaar te maken, op voorwaarde dat zij afzien van elke vorm van proselitisme ...”. Volgens de gegevens waarover de Commissie beschikt, werd totnogtoe geen enkele “pluralistische school” erkend. De interpretatie van de twee decreten, die ook door de twee inrichtende machten wordt bevestigd, houdt in dat vertegenwoordigers en onderwijzend personeel geen opvallende religieuze tekenen mogen dragen.

In de Vlaamse Gemeenschap heeft de VOI, de Vlaamse Openbare Instelling Het gemeenschapsonderwijs, die het officieel onderwijs vertegenwoordigt, een “Neutraliteitsverklaring” opgesteld, in overeenstemming met artikel 24 van

¹ “...devant les élèves, l’enseignant refuse de témoigner en faveur d’un système philosophique ou politique (...) et s’abstient de témoigner en faveur d’un système religieux.”

de Grondwet. Neutraliteit wordt hier gezien als een uiting van pluralisme. De verklaring bepaalt dat iedereen die bij het pedagogisch proces betrokken is, bij elke gelegenheid de waarden van een pluralistische maatschappij onder de leerlingen en studenten moet uitdragen. Neutraal onderwijs moet dus opleiden tot tolerantie en sociaal engagement, tot rechtvaardigheidszin, verantwoordelijkheidszin en eerlijkheid. Deze verklaring is geïntegreerd in het "Pedagogisch Project". Ze wordt ondertekend door alle personeelsleden. Het "Pedagogisch Project" is opgesteld op basis van artikel 34, 1° van het Bijzonder Decreet van 14 juli 1998 betreffende het Gemeenschapsonderwijs.

Het doorslaggevende principe voor het lerarenkorps is de neutraliteit. Een leerkracht mag geen uiterlijke religieuze tekenen dragen, met uitzondering van de leerkrachten godsdienst. Dit gezegd zijnde, gaat het statuut van het vrij gesubsidieerd onderwijs en haar onderwijzend personeel niet automatisch uit van dezelfde voorschriften.

De Commissie noteerde drie standpunten betreffende de uiterlijke religieuze tekenen:

- 1) Een eerste standpunt verdedigt de stelling dat er geen beperkingen mogen zijn op het dragen van religieuze tekenen door leerkrachten, gebaseerd op eenzelfde opvatting over godsdienstvrijheid en inclusieve neutraliteit, zoals die ook geldt voor het dragen van religieuze kentekenen door staatsbeambten.
- 2) Het verbod om religieuze tekenen te dragen, behalve voor leerkrachten godsdienst en voor niet-pedagogisch personeel.
- 3) Een volledig verbod voor het dragen van alle religieuze tekenen, in naam van hetzelfde concept van neutraliteit als werd uiteengezet in de standpunten 2 en 3 betreffende de staatsbeambten.

b) Leerlingen van het officieel onderwijs

Het geheel van bepalingen moet worden onderzocht. Artikel 24, §3 van de Grondwet bevestigt het recht op onderwijs van elke leerling, met respect voor de fundamentele rechten en vrijheden. Dat betekent meteen ook dat leerlingen het recht hebben om uit te komen voor hun religieuze overtuiging.

In de Franstalige Gemeenschap erkennen het decreet van 31 maart 1994 betreffende de neutraliteit van het onderwijs en het decreet van 17 december 2003 betreffende het

neutraal gesubsidieerd officieel onderwijs de vrijheid om zijn godsdienstige overtuiging onder bepaalde voorwaarden te uiten. In principe mogen leerlingen dus religieuze tekenen dragen. Er gelden twee beperkingen. Enerzijds kan het alleen “op voorwaarde dat de rechten van de mens worden gerespecteerd, dat het niet schaadt aan de reputatie van anderen en dat het geen gevaar inhoudt voor de nationale veiligheid, de openbare orde, de volksgezondheid en de openbare zeden, en dat het huishoudelijk reglement van de school het toestaat”. Anderzijds moet de leerkracht erover waken “dat er onder zijn of haar gezag geen religieus of levensbeschouwelijk proselitisme, noch politieke propaganda door of voor leerlingen plaatsvindt”.

Binnen dit algemeen kader kunnen scholen een aantal nogal uiteenlopende maatregelen nemen, opgenomen in het “Huishoudelijk reglement”. Dit zorgt voor een hele variëteit aan concrete situaties, verschillend van school tot school, soms zelfs binnen eenzelfde onderwijsnet. In sommige instellingen wordt elk geval apart beoordeeld, in andere laat men de mogelijkheid open voor een algemeen verbod op het dragen, de ene keer, van “uiterlijke religieuze tekenen”, de andere keer meer prozaïsch, van gelijk welk “hoofddekseel”.

In de Vlaamse Gemeenschap beschikt het officiële onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap over een autonomie in het kader van de bovenvermelde Vlaamse Openbare Instelling. In de praktijk verschilt de situatie van school tot school. Bepaalde scholen verbieden het, andere scholen staan het toe. In dit laatste geval kunnen hygiënische of veiligheidsoverwegingen hieraan wel beperkingen opleggen.

Op Europees niveau heeft het Europees Hof voor de rechten van de mens nog maar één keer stelling genomen inzake de vraag of een openbare onderwijsinstelling haar leerlingen in het licht van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens kan verbieden om een hoofddoek te dragen. Dit gebeurde in het arrest *Leyla Sahin vs. Turkije* van 29 juni 2004. Dat arrest behandelt het verbod, opgelegd door de Universiteit van Istanbul aan een studente geneeskunde, om de lessen gesluierd bij te wonen. Het arrest wees unaniem het verzoek af, dat deze studente op basis van het bovenvermelde artikel 9 had ingediend. We willen er wel op wijzen dat het Hof hiervoor zeer omzichtigte argumenten naar voren schoof, die sterk door de context werden bepaald. Van een algemene uitspraak is

geen kwestie. Integendeel, het Hof herinnert eraan dat voor een gevoelige kwestie zoals de relatie tussen de Staat en de godsdiensten geen algemene Europese standaard kan worden opgelegd. Het arrest benadrukt trouwens met kracht het belang van het principe van de scheiding tussen Kerk en Staat in het ontstaan van de Turkse democratie en wijst tevens op het gevaar dat uitgaat van fundamentalistische bewegingen, die in Turkije actief zijn. In een samenleving met een grote moslimmeerderheid is het onvermijdelijk dat er soms behoorlijk wat druk wordt uitgeoefend op jonge meisjes die geen hoofddoek willen dragen. In die context beschermt een verbod de keuzevrijheid van vrouwen. Dit eenmalige arrest van een kamer van zeven rechters kan dus niet worden voorgesteld als richtinggevend voor de gehele jurisprudentie. De onderliggende redenering kan niet zomaar worden uitgebreid naar een context die verschilt van de Turkse.

Rechtsvergelijking leert dat een overgrote meerderheid van de Europese landen jonge meisjes niet verbiedt om op school een hoofddoek te dragen. Turkije en Frankrijk staan wat dat betreft alleen.

Bovendien, en ook dit moet rechtsvergelijkend worden bekeken, is er de belangrijke overweging van het Duits Grondwettelijk Hof in zijn arrest van 24 september 2003. Dit Hof diende een antwoord te formuleren op een argument dat vaak door de voorstanders van een veralgemeend verbod op het dragen van de hoofddoek wordt aangehaald. In hun redenering wordt namelijk een verbod gerechtvaardigd door de symbolische betekenis van het kledingstuk. De verplichting voor moslimvrouwen om een hoofddoek te dragen zou bewijzen dat zij als minderwaardig worden beschouwd, wat discriminatie op basis van geslacht inhoudt. In dit perspectief zou een algemeen verbod de gelijkheid tussen man en vrouw bevorderen. Het Hof onderstreepte echter dat het dragen van een hoofddoek geen eenduidige betekenis heeft en dan ook niet noodzakelijk symbool staat voor de onderwerping van de vrouw aan de man.

Een blik op het Belgisch recht leidt tot volgende besluiten. Voordat Frankrijk de huidige wet uitvaardigde, verwees de Belgische jurisprudentie naar de argumentatie die de Franse Raad van State sinds 1989 volgde. Allereerst brengt deze in herinnering dat de scheiding tussen Kerk en Staat uiterst belangrijk is voor de neutraliteit van openbare diensten, wat "vereist dat het onderwijs wordt aangeboden met

het nodige respect enerzijds voor deze neutraliteit, zowel in de leerprogramma's als door de leerkrachten, en anderzijds voor de gewetensvrijheid van de leerlingen". De Raad van State argumenteert verder dat "het feit dat leerlingen op school tekenen dragen, waarmee zij hun religieuze overtuiging willen aangeven, op zich niet onverenigbaar is met het principe van de scheiding tussen Kerk en Staat omdat het gaat over de uitoefening van het recht op vrije meningsuiting en op de vrijheid uit te komen voor z'n geloofsovertuiging". De Raad voegde er wel meteen aan toe dat "deze vrijheid niet betekent dat leerlingen religieuze tekenen mogen dragen die door hun aard of door de omstandigheden waarin ze individueel of in groep worden gedragen, of door hun ostentatief of revendicatief karakter als druk, provocatie, proselitisme of propaganda worden ervaren en op die manier een aantasting zouden betekenen van de waardigheid of vrijheid van leerlingen of van andere leden die tot de schoolgemeenschap behoren, waardoor ze hun gezondheid of veiligheid in het gedrang brengen, de onderwijsactiviteiten en de pedagogische rol van de leerkrachten aantasten en uiteindelijk de orde in de instelling of de normale werking van de openbare dienst verstoren".

De Commissie voor de Rechten van het Kind van de Verenigde Naties stelt op haar beurt in haar "concluding observations" voor 2004 over Duitsland dat de uitsluiting door openbare scholen van leerkrachten die een hoofddoek dragen, er niet toe leidt dat kinderen het recht op godsdienstvrijheid beter zullen begrijpen of verdraagzamer zullen worden, zoals bepaald in artikel 29 van het Verdrag voor de Rechten van het Kind. Dit artikel bepaalt de richtlijnen voor de opvoeding van kinderen: ontplooiing van de persoonlijkheid van het kind, respect voor de rechten van de mens, bevordering van het respect voor zijn eigenheid, taal, culturele waarden en voor de nationale waarden van het land waarin het leeft.

Uit dit alles kunnen we besluiten dat de school een plaats van openheid en dialoog moet zijn en ook zo door de leerlingen dient te worden bekeken. In verband met de opportuniteit van een wetgevend initiatief verkiest de Commissie ook hierover enkel de drie standpunten weer te geven, die in België aanhang vinden.

1. Het eerste standpunt verdedigt een veralgemeend verbod op het dragen van alle religieuze tekenen op school. De voorstanders van dit standpunt vinden dat elke leerling de individuele vrijheid moet hebben om al dan niet prakti-

serend te geloven. Het houdt in dat alle leerlingen op gelijke voet staan wat betreft hun rechten en plichten. Parallel hieraan moeten de nodige voorzieningen aanwezig zijn voor overleg en dialoog met leerlingen en ouders, dienen pedagogische projecten ontwikkeld te worden, gericht op respect voor de ander met alle verschillen die hem kenmerken. De school biedt een gemeenschappelijke neutrale ruimte waar alle religieuze overtuigingen samen bestaan zonder dat de ene meer waard is dan de andere. Sommige schooldirecteurs die wij hebben gehoord, zijn hier voorstander van omwille van de scheiding van Kerk en Staat en de emancipatie van de vrouw. De veralgemeende toepassing zou, volgens anderen dan weer, de ontsluiting vergemakkelijken van scholen met overwegend allochtone schoolpopulatie. De verwezenlijking van dit standpunt vergt alleszins een duidelijke communicatie naar leerlingen en ouders.

Een veralgemeend verbod heeft echter ook nadelen: bepaalde moslims in België zouden het kunnen opvatten als een teken van vijandigheid. Staat de beperking van de godsdienstvrijheid wel in verhouding tot het doel? Zou dit niet kunnen leiden tot uitsluiting van jonge meisjes die een hoofddoek dragen? Tot slot rijst de vraag hoe een dergelijk veralgemeend verbod kan worden gerealiseerd, wetende dat onderwijs een bevoegdheid is van de Gemeenschappen en afhangt van meerdere inrichtende machten.

2. Het tweede standpunt verdedigt een soepele houding, die voor alles de dialoog in de scholen moet bevorderen. Algemene wetgevende maatregelen zijn in dit perspectief niet wenselijk. Zij gaan in tegen de sedert lang erkende autonomie zowel van de school, wat hun pedagogisch project en hun intern schoolreglement aangaat, als van de inrichtende machten.

Toch kan men hierbij wel een aantal bakens uitzetten:

- De bevestiging van de individuele vrijheid en van de godsdienstvrijheid in het openbaar leven is het uitgangspunt. Hieraan kunnen enkel gerechtvaardigde en redelijke beperkingen worden gesteld;
- Een verbod op het dragen van religieuze tekenen in basisonderwijs is wel gepast. Dit kan ook gezegd worden voor het dragen van kleding die het gelaat volledig bedekt, en dat zowel op school als op de openbare weg in het algemeen;

- Indien een school of een inrichtende macht het dragen van religieuze tekenen verbiedt, zou dit best aan twee voorwaarden gebonden zijn:
 - Rechtvaardiging van het verbod via een helder en uitdrukkelijk geformuleerd pedagogisch project;
 - Op gang brengen van een dialoog tussen leerlingen, ouders en leerkrachten.

Verder zal het bevorderen van voorafgaandelijk overleg tussen scholen uit eenzelfde buurt, onafhankelijk van het net waartoe die scholen behoren, hierbij noodzakelijk zijn.

Nadeel aan deze positie is dat het kan leiden tot onzekerheid en aarzelingen bij schoolhoofden en bij de inrichtende machten over de te nemen beslissing.

De commissieleden die dit tweede standpunt onderschrijven, vinden het overbodig een beroep te doen op een wetgevend kader om de wettelijkheid van interne schoolreglementen te bevestigen. Als dat er toch zou komen, dient hierbij de autonomie van de scholen te worden gerespecteerd en dienen garanties te worden ingebouwd voor dialoog en overleg binnen de inrichtende machten, in de school en tussen alle betrokken partijen.

3. Het derde standpunt verdedigt een wetgevend initiatief dat de vrijheid garandeert om op school zichtbare religieuze tekenen te dragen. De beginselen van individuele vrijheid en van godsdienstvrijheid worden zo opnieuw bevestigd. In een interculturele samenleving moet de diversiteit aan overtuigingen en identiteiten zo vrij mogelijk tot uiting komen. De neutraliteit van het officiële onderwijs moet actief en inclusief zijn. Bepaalde culturele minderheden zullen zich hierdoor meer erkend voelen. Dit standpunt vertrekt ook van de gedachte dat een algemeen verbod via schoolreglementen indruist tegen bestaande rechtsnormen.

Ook dit standpunt heeft nadelen: tast het niet nog meer de positie aan van wie in zo'n cultuurgemeenschap geen religieuze tekenen wil dragen? En ook hier rijst de vraag of een algemene maatregel wel verenigbaar is met de veelheid van bestuursniveaus in België.

In deze context vindt een aantal leden van de Commissie, als er toch restricties moeten opgelegd worden aan de vrijheid om openlijk religieuze tekenen te dragen door interne schoolreglementen, dat zoiets per decreet dient te worden

bepaald¹. Zo'n ontwerp van decreet zou meteen de gelegenheid zijn voor debat over de toepassing in het vrij gesubsidieerd onderwijs. Andere leden van de Commissie zouden liever de decretaire weg zoveel mogelijk vermijden, en pleiten ervoor dat zo'n eventueel decreet in geen geval een uitspraak zou doen over de inhoud van huishoudelijke reglementen.

¹ Deze overweging steunt vooral op de bedenkingen die professor Xavier Delgrange in de Juristenkrant heeft geformuleerd in verband met de geldigheid van dit soort van reglementen. Deze problematiek verdient toch wel onze aandacht en rechtvaardigt een debat in de Gemeenschapsraden. We citeren: "Allereerst stellen zowel het Verdrag voor de Rechten van het Kind als het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Grondwet dat beperkingen van de godsdienstvrijheid alleen maar aanvaardbaar zijn als ze in de wet zijn bepaald. Inderdaad, het Europees Hof interpreteert de wet heel breed en stelt dat een intern reglement van een schooldirectie hier ook onder kan vallen. Maar het Belgisch grondwettelijk recht is veel strenger en eist dat alleen een verkozen vergadering met beslissingsrecht rechten en vrijheden kan beperken. Het grootste deel van de rechtsleer baseert zich vooral op arresten van het Hof van Cassatie en gaat ervan uit dat een beschermend regime zoals het Belgische voorrang heeft op het aanvullend recht van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. Een schoolreglement mag de godsdienstvrijheid dus niet beperken, het kan ze alleen maar regelen. Een schoolreglement mag al evenmin afwijken van hogere normen, zoals de neutraliteitsnormen. Deze decreten omschrijven duidelijk de voorwaarden waaronder vrijheden in verhouding tot het schoolreglement kunnen worden uitgeoefend. Maar het reglement zelf moet absoluut conform het decreet zijn. Dat heeft tot gevolg dat een school het dragen van een sluier niet zomaar algemeen kan verbieden. De sluier mag alleen niet worden gedragen indien dit gepaard gaat met een vorm van bekeringsijver, een bedreiging van de veiligheid, een aantasting van de openbare orde... (de directie mag de sluier daarom in bepaalde plaatsen of bij bepaalde activiteiten verbieden). Het feit dat het verbod op het niveau van een school wordt uitgevaardigd, maakt dit verbod daarom nog niet geldig: de individuele vrijheid blijft algemeen gelden terwijl de directie in de wetgeving enkel een basis vindt om beperkte maatregelen te treffen die alleen maar worden gerechtvaardigd door specifieke omstandigheden."

Bijlage 4

De media

De media spelen een sleutelrol bij het ondersteunen en uitdragen van de interculturele samenleving. De Commissie heeft de situatie van de openbare omroepen en de bestaande controleorganen in de verschillende Gemeenschappen van het land onderzocht. Ze heeft zich ook gebogen over de kwestie van de toekenning van de radiofrequenties.

Tal van studies werden reeds uitgevoerd. Sommige monden zeer concreet uit in aanbevelingen betreffende de wijze van berichtgeving over kwesties in verband met personen van vreemde afkomst.

- Het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding heeft in 1993, samen met de Koning Boudewijn Stichting, een kwantitatieve en kwalitatieve studie van de Gentse Universiteit gesteund. Deze studie onderzocht onder meer de inhoud van berichtgeving over personen van vreemde afkomst en de kijkcijfers.

- Aan de hand van de bevindingen van deze studie heeft een werkgroep "media en migranten" in juni 1994 enkele aanbevelingen geformuleerd in verband met de berichtgeving over allochtonen. Alle leden van de Vereniging van Beroepsjournalisten hebben een exemplaar van deze aanbevelingen gekregen, in het Frans of het Nederlands, samen met een lijst van nuttige organisaties en contactpersonen op dat gebied.
- Recenter heeft het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, in het kader van een Europees project, meegewerkt aan de "European Day of Media Monitoring". Het betreft een kwantitatieve studie van de inhoud van de kranten en televisiezenders van de vijftien lidstaten inzake, onder meer, de vertegenwoordiging van de etnische minderheden.

1. De openbare radio- en televisiezenders

1.1. Algemene programma's

In de jaren tachtig worden, zowel in de Vlaamse als in de Franse Gemeenschap, programma's in de taal van verschillende culturele groepen van verschillende oorsprong uitgezonden. Daar wordt in het begin van de jaren negentig een

punt achter gezet. Nu hanteren beide Gemeenschappen een verschillende aanpak.

De VRT heeft geen specifieke interculturele programma's meer. Het multiculturele "Couleur locale" liep van 1992 tot 1995 (programma dat door en voor mensen van vreemde origine werd gemaakt.) Sinds 1995 koos de VRT voor inclusieve programma's: journalisten van buitenlandse origine en thema's zoals immigratie en culturele diversiteit komen in de gewone programma's aan bod. De VRT voert wel positieve acties ten overstaan van allochtonen: in 2003 tekende de VRT-directie een "diversiteitscharter" en verbond zich zo om de multiculturele samenleving positief in beeld te brengen en een speciale "diversiteitscel" in het leven te roepen.

De RTBF voert een algemeen beleid waarbij interculturele aspecten en thema's in alle programma's aan bod komen. Naast deze brede interculturele aanpak zendt de RTBF nog drie meer specifieke programma's uit: Dunia, Reflets Sud en 1001 cultures. Ook op de radio bestaan speciale uitzendingen.

De Commissie legt sterk de nadruk op de fundamentele bijdrage van de media, meer bepaald de openbare omroepen, tot de interculturele dialoog. Hardnekkige stereotypen en begripsverwarring over mensen van vreemde afkomst moeten plaats ruimen voor een inclusief beleid en beheer, gericht op interculturaliteit in de programmering.

De Commissie pleit voor nieuws-, analyse- en debatprogramma's waarin alle culturele en levensbeschouwelijke strekkingen aan bod komen. Dit zou meer inzicht bieden in elkaars opvattingen, zowel voor de verschillende doelgroepen als voor elke strekking in het bijzonder.

Het zou wellicht ook een goede zaak zijn om de openbare en gesubsidieerde media te adviseren om geregeld bijzondere aandacht te schenken aan informatie over de landen van herkomst van de cultuurgemeenschappen in ons land.

Het is belangrijk om de bestaande aanbevelingen meer ter harte te nemen over de wijze van berichtgeven over personen van vreemde afkomst en deze waar nodig aan te vullen. Het zou goed zijn om deze aanbevelingen in de deontologische code van de journalisten op te nemen. Bovendien zouden het AGJPB, het APB en de VVJ meer rucht-

baarheid aan deze aanbevelingen kunnen geven (via internet en artikels.) De journalisten in dienst zouden voortdurend op deze aanbevelingen moeten gewezen worden.

Acties en projecten rond diversiteit binnen de media dienen aangemoedigd. De Diversiteitscel van de VRT is een goed voorbeeld. Het zou goed zijn om dit model over te nemen in andere media, in het bijzonder hun voorstellen voor vorming in diversiteit en opleidingsstages voor jongeren van vreemde origine.

Tevens moeten de controlediensten aandacht besteden aan de inhoud van programma's die satellietzenders uitzenden. Er zouden gepaste maatregelen voorhanden moeten zijn om op te treden tegen opruiende boodschappen die aanzetten tot haat of verwerping van ons samenlevingsmodel. Bovendien zou een gecoördineerd beleid op Europese schaal ter bestrijding van offshore- en internetprogramma's, die haatgevoelens aanwakkeren en inspelen op communautaire en etnische spanningen, tot de prioriteiten moeten behoren.

1.2. De godsdienstige programma's

De VRT en de RTBF zijn wettelijk verplicht om godsdienstige uitzendingen te programmeren, wanneer de representatieve organen van de erkende godsdiensten hiervoor bij de bevoegde instanties projectvoorstellen indienden. Er is bij beide zenders wel een verschil vast te stellen in tijd en uitzenduur van dergelijke programma's. Noch de RTBF noch de VRT programmeren een uitzending voor de islam. Dit heeft te maken met het feit dat er hiervoor geen formele aanvragen werden ingediend. De rechtstreekse uitzending van de heilige mis kadert in een eigen programma van de VRT en de RTBF.

De Commissie stelt vast dat het systeem van uitzendingen door derden neerkomt op het naast elkaar plaatsen van godsdienstige en levensbeschouwelijke uitzendingen. Zolang dit systeem bestaat, moet gelijke behandeling worden gewaarborgd. Daarom is de Commissie voor een beleid dat de islamitische godsdiensten ertoe aanzet een project in te dienen bij de bevoegde instanties. Naast deze uitzendingen door derden moedigt de Commissie de openbare radio- en televisiezenders echter aan om, onder hun eigen journalistieke verantwoordelijkheid, programma's te maken die de godsdiensten en de vrijzinnigheid situeren in

de moderne samenleving, met de mogelijkheid tot ontmoeting tussen de verschillende strekkingen.

1.3. Personeelsbeleid

Bij de VRT werd een 'diversiteitscel' opgezet met een tweeledig doel, namelijk een verhoogde tewerkstelling van personen van vreemde origine en de verspreiding van een positief beeld van de interculturele samenleving. Zo organiseerde de cel opleidingsstages voor journalisten van buitenlandse origine en werkte ze vormingsmodules uit over diversiteit voor de redacties. Samen met het "Forum voor etnisch-culturele minderheden" organiseerde de cel een ontmoetingsdag tussen personen van allochtone afkomst en prominenten uit de mediawereld, om de participatie van allochtonen te bevorderen. Als resultaat van deze dag ontwierp het Forum een website als interactief contactpunt tussen personen van buitenlandse origine en actoren uit de mediawereld.

De RTBF voert geen specifiek diversiteitsbeleid. Toch wil ze een spiegel van de maatschappij zijn door de aanwerving van mensen van buitenlandse afkomst. Ze wil echter in geen geval een positief discriminerend tewerkstellingsbeleid voeren en neemt werknemers in dienst op basis van hun bekwaamheid en niet op basis van hun afkomst.

De Commissie stelt vast dat migranten ondervertegenwoordigd zijn in de media. Ze pleit voor een interculturele aanpak in alle media, die de mensen uit alle geledingen van onze huidige samenleving sterker in beeld brengt. Een beleid met culturele quota's keurt ze echter af, net als een beleid dat opdrachten om een programma te maken zou verdelen op etnische basis ("blacks" over "black", joden over joodse aangelegenheden, de Noord- Afrikaan over arabische onderwerpen, enz.)

2. Controleorganen en -instanties

De audiovisuele sector in de Vlaamse en de Franse Gemeenschap is onderworpen aan decretale besluiten betreffende de menselijke waardigheid en de strijd tegen racisme, xenofobie, antisemitisme en alle vormen van discriminatie. Controlediensten werden belast met het toezicht op de naleving van deze bepalingen: voor de Franse Gemeenschap de Conseil Supérieur de l'Audiovisuel, voor de Vlaamse Gemeenschap de Vlaamse geschillenraad voor radio en TV en de Raad voor journalistiek van de Vlaamse

vereniging voor Journalisten (voor de individuele klachten over inbreuken op de deontologische code van de journalisten.)

Bovendien zijn er door beide Gemeenschappen ook besluiten uitgevaardigd over het maken van uitzendingen ter bevordering van de integratie en het onthaal van buitenlandse bevolkingsgroepen. De Commissie stelt echter vast dat de toepassing hiervan momenteel op geen enkele manier wordt geëvalueerd.

Tevens stelt de Commissie vast dat de controlediensten niet bevoegd zijn om interculturele normen op te leggen aan media die een erkenningsdossier indienen of die een zendfrequentie aanvragen.

De Commissie stelt voor om evaluatiecriteria uit te werken, ter bevordering van uitzendingen over de integratie van personen van buitenlandse origine en over interculturele thema's. Nog een voorstel is dat de vergaderingen en uitvoerende raden zich via een decreet zouden uitspreken over de bevoegdheid voor de controlediensten om de verplichtingen op het stuk van interculturaliteit te evalueren.

3. De communautaire radiozenders

Wat betreft de erkenning en controle van de radiozenders, en meer in het bijzonder de zenders van bepaalde gemeenschappen, moeten er naast de bepalingen ter bestrijding van racisme, antisemitisme en elke vorm van discriminatie, ook een aantal duidelijke richtlijnen komen ter vrijwaring van het respect voor andere gemeenschappen. Het is zaak om programma's in de geest van wederzijdse kennismaking en ontmoeting te stimuleren.

De Commissie stelt voor dat de bevoegde Gemeenschapsregeringen bij het uitwerken en evalueren van beheerscontracten en het toekennen van uitzendfrequenties interculturele normen zouden opleggen, als onderdeel van de erkenningsvoorwaarden.

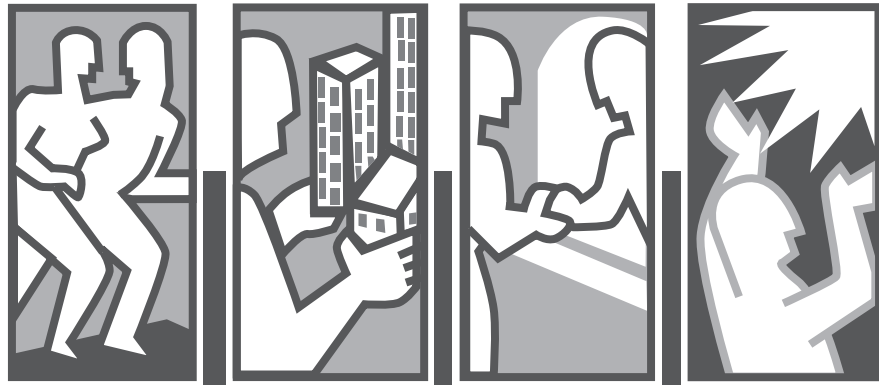
De Commissie dringt aan op meer openheid bij radiozenders van de culturele gemeenschappen. Bij de vergelijking van het grote aantal voorstellen voor zendfrequentie- en subsidieaanvragen, maar ook bij de evaluatie van jaarverslagen van toegekende zendfrequenties van "gemeenschapsmedia", zou het verstandig zijn om bijzondere

aandacht te besteden aan de plannen voor gezamenlijke uitzendingen. Als het niet mogelijk is om het aantal frequenties uit te breiden, moet de wetgever bij de toekenning van een zendfrequentie deze radio aanzetten tot meer intern pluralisme.

Ten slotte wijzen we erop dat ook de Zwart-Afrikaanse gemeenschappen ons meegaven dat zij graag over een eigen zendfrequentie zouden willen beschikken.

Getuigenissen

Séverine Janssen

Commissie voor Interculturele Dialoog

INTERCULTURELE
D I A L O O G

Overzicht van deel 2: Getuigenissen

Voorwoord

1. Dialoog van de culturen in België

- 1.1. Onderwerp en identiteit
- 1.2. Identiteit en representativiteit
- 1.3. Cultuur van de dialoog
- 1.4. Vragen met betrekking tot het geslacht en de gelijkheid tussen man en vrouw
 - 1.4.1. Gender-kwesties
 - 1.4.2. Het probleem van de gelijkheid
- 1.5. Meervoudige identiteit bij jongeren

2. Het integratievraagstuk

- 2.1. Het integratievraagstuk
- 2.2. Vrouwen en integratie
 - 2.2.1. Statuut
 - 2.2.2. Gezondheid en moederschap
 - 2.2.3. Vestimentaire codes en socio-professioneel leven.
- 2.3. Regionale integratiepolitiek
 - 2.3.1. Regionale politieke structuren
Het vraagstuk van de culturele statistieken
 - 2.3.2. Sociale woningen
 - 2.3.3. De tewerkstelling

3. Gedeeld burgerschap

- 3.1. De neutraliteit van de Staat en de uiting van religieuze overtuigingen
- 3.2. Opvoeding en burgerschap
- 3.3. Onbehagen en gevoelens van vijandigheid of discriminatie

4. Cultuur en diversiteit

- 4.1. Culturele diversiteit en organisatie van het openbaar leven
- 4.2. Enkele initiatieven voor de interculturele dialoog
- 4.3. De media
- 4.4. Godsdiensten en culturen

5. De interculturele dialoog op school

- 5.1. Het onderwijs
- 5.2. Onderwijs en religieuze symbolen

Voorwoord

Veldwerkers, onderzoekers, vertegenwoordigers van verenigingen, van godsdiensten, van openbare diensten of gewoonweg burgers, mannen en vrouwen hebben gesproken. Sommigen van hen hebben wij ontmoet, anderen hebben een schriftelijke getuigenis gestuurd. Hun aanbevelingen, opinies of overwegingen over “samen leven” en alles wat daarbij komt kijken, hebben ons bereikt via de website van de Commissie.

Al deze vrijwillige bijdragen betekenden een verrijking voor de discussies van de Commissie. Ze confronteerden ons met individuele ervaringen, zowel uit de privé-sfeer als uit de wereld van het werk, en met analyses van soms heel specifieke situaties. De toon is soms methodisch beheerst, maar veelal alledaags, omdat het over dagelijkse dingen gaat en omdat ook het alledaagse moet worden gezegd. Daarnaast werden ook een groot aantal artikels en verslagen van studies en onderzoek over interculturele vraagstukken naar ons opgestuurd. Ook hiermee hebben we rekening gehouden.

U vindt hier een bloemlezing uit deze getuigenissen. Bij de voorstelling hebben we gestreefd naar de grootst mogelijke representativiteit en verscheidenheid. Enerzijds om de mensen die getuigen recht te doen, en anderzijds om hun boodschap door te doen dringen tot de politieke wereld en de hele samenleving.

Het is origineel materiaal. We geven u deze getuigenissen mee voor wat ze zijn en zoals ze werden geformuleerd, soms krachtig, soms ook niet, omdat ze een unieke grondstof leveren en een sterkte, die hopelijk door de lezer naar waarde zal worden geschat. We hebben ze zo getrouw als mogelijk willen weergeven, en koesteren de vermetele hoop daarin te zijn geslaagd. Het woord zoals het wordt gesproken, heeft steeds een grotere felheid dan het geschreven, en a fortiori dan het gelezen woord. Die felheid hebben we willen behouden omwille van de zichtbaarheid, duidelijkheid en overdraagbaarheid, maar ze vergt toch wel enige behoedzaamheid bij de beoordeling van de getuigenissen.

Onvermijdelijk hebben we moeten selecteren. Die selectie is gebeurd naar *“kracht” of sterkte van de getuigenis*, van de persoonlijke inleving, of nog naar bijzonderheid; verder was voor ons ook *de relevantie ten aanzien van de behan-*

delde problematiek belangrijk, de helderheid, de rijkdom, het kritische gehalte of de taalkundige kwaliteit; en ten slotte *de exemplarische of illustratieve waarde* voor een bredere opinie, als iemand praat vanuit een duidelijk verantwoordelijke positie ofwel expliciet in naam van een grotere groep. Deze drie criteria zijn niet steeds tegelijk vervuld.

Terwijl in de schoot van de Commissie werkgroepen actief waren rond vier thema's, hebben wij de getuigenissen opgedeeld in vijf. Die delen komen overeen met het Rapport, hetgeen de bevattelijkheid van het geheel ten goede moet komen. De verdere indeling van de hoofdstukken is echter verschillend. Dat heeft te maken met het wezenlijke karakter van dit werk zelf, gebaseerd op gesproken woord, dat niet altijd precieze afbakening mogelijk maakt. Levende getuigenissen laten zich niet opsplitsen naar intellectuele en externe onderverdelingen. Men weet toch hoe emotionele bekommernissen en rationele beschouwingen in de opwinding van het praten dooreen kunnen lopen in een en dezelfde getuigenis. We vonden het niet gepast om alles als het ware in vakjes te verdelen en ook de dynamiek van het gesprek moest, volgens ons, behouden blijven.

Het eerste deel brengt een verslag van allerlei meningen, waarnemingen, ervaringen en gevoelens in verband met de begrippen "identiteit" en "representativiteit", verder over de gelijkheid tussen man en vrouw en ten slotte over de identiteitsvorming bij jongeren.

Het tweede deel stelt het probleem van de integratie. De vrouw, allochtoon of vluchteling, krijgt hier bijzondere aandacht: haar statuut, de gezondheidsproblematiek en haar specifieke noden verbonden aan het moederschap. Daarnaast zijn er ook een reeks getuigenissen over de (regels voor het dragen van de) hoofddoek. Uitspraken in verband met het beleid, de sociale huisvesting en de tewerkstelling worden ten slotte in drie aparte punten samengebracht.

In het derde deel komt de kwestie aan bod van de neutraliteit van de Staat in relatie met voorschriften, die het openbare leven regelen. Hier zijn ook de getuigenissen opgenomen over ervaren discriminaties, van racistische, xenofobe of culturele aard.

Deel vier is gewijd aan het thema van de culturele diversiteit en hoe we deze terugvinden in de organisatie van de samenleving. Uitspraken over de media, hoe deze worden ervaren en hoe zij inspelen op de multiculturele samenleving, zijn ook hier in een apart punt samengebracht. En ten slotte kunt u commentaren lezen in verband met godsdienst en geloofsovertuiging in de moderne samenleving.

Het vijfde en laatste deel gaat helemaal over onderwijs. Daarin vindt u een proeve van getuigenissen over het veruitwendigen van een geloofsovertuiging, en dit vanuit onze bekommernis om u te laten zien hoeveel gevoelens een debat hierover kan oproepen.

Tot slot willen wij u erop wijzen dat we van iedereen, die in persoonlijke naam getuigde, de identiteit hebben beschermd. Alleen officiële vertegenwoordigers van openbare instanties worden bij naam genoemd. Ook de namen van verenigingen, niet-gouvernementele organisaties, scholen of andere privé-instellingen, waarvan wij vertegenwoordigers hebben gehoord, worden niet vermeld en dit om deontologische redenen.

De complexiteit van het interculturele vraagstuk wordt weerspiegeld in dit boek. Het schetst redelijk onverbloemd hoe op dit ogenblik in onze samenleving wordt bericht en gesproken over deze kwestie. Soms tegenstrijdige boodschappen, soms worden dingen door elkaar gehaald, doodgewone gedachtewisselingen of vragen die men zich stelt, die blijf geven van de verwarring die over bepaalde concepten bestaat. De “alledaagsheid” van hoe de dingen gezegd worden en de “banaliteit van meningsverschillen” staan soms ook symbool voor die complexiteit. De woorden van experts, van onderzoekers of van personaliteiten, die op één lijn met de veldwerkers bij de bevragingen werden betrokken voor kwesties waarin zij deskundig waren, zijn ook op dezelfde manier weergegeven.

In die zin staan alle uitspraken op gelijke voet.

Het is aan de lezer om doorheen deze getuigenissen de rode draad van een kritische dialoog te weven.

1. Dialoog van de culturen in België

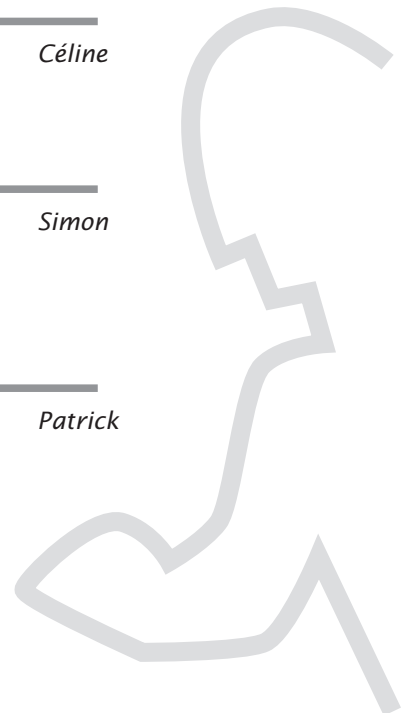
1.1. Onderwerp en identiteit

We moeten nadenken over meer subjectieve methoden, waarbij mensen zichzelf kunnen definiëren, maar ook kunnen weigeren om zichzelf te definiëren.

“De cultuur van oorsprong, daar mag je ons niet op aankijken.” *Céline*

“Ze zeggen mij voortdurend: “Je bent jood maar je hebt geen krulletjes...”, “De joden gaan akkoord met Sharon”, enz. Ze zijn toch echt slecht geïnformeerd.” *Simon*

“Iedereen praat wel over de verschillen en als ik u hier allemaal hoor, ben ik eigenlijk een beetje vergeten wat de vraag van vandaag was. (...) Wij hebben allemaal een beroep en we zijn hier niet om beroepsredenen. We zijn hier bij elkaar voor vragen rond onze identiteit, die soms weleens verworpen wordt, 't is te zeggen, we zijn hier, samen, wie is wie, de enen zijn joden, en de anderen, om het kort te zeggen, arabo-moslims, christenen, enz.” *Patrick*

En tegelijk ook om te kijken: wat bindt ons? Het gaat meer over een loflied op de gelijkenissen dan op de verschillen. Ik vind dit, ik vind dat, ik vind dat, en dat “ik vind”, heb ik tegen mezelf gezegd, maar wat hééft iedereen tot nu toe eigenlijk gezegd, en dan zal ik je het woord laten want ik zal nooit uitgepraat raken, uiteindelijk, ach het is zo’n doodoener. (...) Dus kijk, het zijn kleine dingetjes waar ik over praat helemaal voor mezelf, niet in naam van de groep waarvoor ik gevraagd ben. (...) Dus we zitten hier tegelijk met een thematische groep en een groep van gelijken, een groep die zich vragen stelt (...): hoe niet samensmelten, hoe niet..., hoe geen mikmak worden, maar, het gaat hier toch om woorden die we met elkaar uitwisselen, hoe niet indommelen in het plezier van elkaar te ontmoeten (...), dat is een dubbel spoor, het komt erop neer hoe de andere te ervaren. Dat is iets dat mij enorm bezighoudt.”

Een intercultureel vormingswerker: “Als we het over interculturele dialoog hebben, dan gaan het psychologische en het sociale voor op het politieke.”

Havva en Youssef:

- “Er valt mij iets op als ik jullie hoor praten, jullie hebben het hier over Arabische moslims. Gaat dat over de Marokkaanse gemeenschap of bedoelen jullie daar iets anders mee?
- Over het algemeen ben ik erg voorzichtig met de termen die ik gebruik, maar omdat het vlug moest gaan heb ik die term gebruikt die het meest sprekend is om u een beeld voor de geest te halen; maar het klopt dat je moet opletten met de termen die je gebruikt en dus (...) als ik zeg “Arabische moslim”, had ik ook wat genuanceerder kunnen zijn. Misschien was Maghrebijn beter geweest...
- Als u het heeft over ‘Arabier’ dan hoeft u daar echt niet elke keer de godsdienst bij te vermelden. Arabieren zijn over ’t algemeen moslim, maar je moet de godsdienst niet vermelden, je zegt toch ook niet de christelijke Belgen of ‘Belgo-christen’ of zoiets.
- Het hangt ook allemaal af van de visie, van de definitie van de mensen. Daar waar mensen samenkomen, worden termen gebruikt. Zij hebben voor zichzelf een definitie die misschien wel niet klopt.”

“Ik ben het onzichtbare nummer 1300. Mijn identiteit staat geregistreerd als tijdelijk verplaatste persoon. In werkelijkheid ben ik Ljiljana, moeder van twee kinderen en echtgenote van het onzichtbare nummer 1200, ontvoerd in Kosovo op 24 juni 1998. Ik ben in de werkelijkheid gekatapulteerd, mijn val was erg en mijn landing pijnlijk. Ik heb geen vleugels. (...) Niemand kent mijn echt gezicht. Over mijn wanhopige toestand spreek ik zo weinig mogelijk. Ik hoop ooit mijn man levend terug te vinden.”

Ljiljana

“We moeten nadenken over meer subjectieve methoden waarbij de mensen zichzelf kunnen definiëren maar ook kunnen weigeren om zichzelf te definiëren en het niet aan de Staat overlaten om de mensen in die of die categorie onder te brengen.”

Een socioloog

“Natuurlijk stelt ge u zelf voor, dat is toch de truc, de truc dat is hoe ik mij voorstel, ja, natuurlijk een gezicht hebben en een identiteit en een nationaliteit en al de rest, maar in feite nee, je kan niet, je kan je nooit echt voorstellen, bah.”

Stephane

“Mensen, die hier illegaal verblijven, staan toch echt in het leven, soms een ondergronds leven, maar ze leven en zijn actief (...), ik heb het nu over die mensen, maar ik zou het ook over anderen kunnen hebben. Bijvoorbeeld mensen die niet naar verenigingen gaan, die nergens bij horen, hoe kunnen we die bereiken?”

Een gemeentelijk sociaal bemiddelaar

“Op een bepaald moment is hier gezegd dat er een onderzoekscentrum moet komen. We moeten gewoon veel meer op het terrein actief zijn, praktisch werken. De eerste keer dat wij iets hebben georganiseerd, was met de joodse gemeenschap. Voor mij was dat een groot risico, enfin, niet voor mij maar voor de moslimgemeenschap, want hier in België zijn er ongeveer 450.000 moslims van allerlei oorsprong, maar ze zijn een beetje tegen de andere gemeenschappen, een beetje tegen de andere godsdiensten. (...) Toch hebben we zo'n dag georganiseerd. Ik denk

Een veldwerker

dat het een goed initiatief is, we hebben laten zien dat wij eerst mensen zijn en dan pas behoren tot een godsdienst. (...) , we zijn mensen in om 't even welke godsdienst, daarom ben ik altijd tegen "moslim-Arabieren", want er zijn ook christelijke Arabieren en Arabieren die niet praktiseren, ongelovige Turken en Turkse moslims en sjamaanse Turken. We moeten de dingen toch goed uit elkaar houden. Want zelfs een minister heeft die termen gebruikt en dat is gevaarlijk. Je hebt het dan over een godsdienst, (...), maar Arabier is een nationaliteit, (...), en in de Marokkaanse gemeenschap maken ze een fout, een grote fout en dat scheidt grote problemen."

*Een verantwoorde-
lijke van een
Collectief:*

"Het zijn vooral problemen van morele of intellectuele waardigheid die ons aangezet hebben een Collectief op te richten. (...) Wij behoren tot de joodse gemeenschap, maar we hebben ons nooit *a priori* als dusdanig gedefinieerd, in die zin dat onze ouders of grootouders of overgrootouders, voor sommigen onder ons, al heel lang in België wonen. (...) Twee van ons zijn godsdienstig. Er is in alle geval in Brussel een zeer belangrijke niet-religieuze joodse gemeenschap, ik zou zeggen voor 80 procent, en onze joodse afkomst is maar één van een heleboel kenmerken. En nu, sinds ongeveer vier jaar, sinds het begin van de intifada, zitten we vaak in situaties waarin we herleid worden tot dat ene kenmerk. En dat raakte ons echt en we moesten dus wel reageren, vooral ook omdat de uitspraken vaak, laten we zeggen, tendentius waren, om niet te zeggen onaangenaam of partijdig. Daarom hebben we dat Collectief opgericht. (...) In het begin was dat een groep intellectuelen (...), en daarna zijn er katholieke vrienden bij gekomen en moslims, en iedereen voelt die behoefte om activiteiten te ontwikkelen of mee te doen met een groep waarin we samen over dingen kunnen nadenken."

*Een lid van een
wijkorganisatie:*

"Uiteindelijk zijn er mensen die ondanks alle onrechtvaardigheden hun eigen weg blijven volgen. Ze groeien en worden evenwichtige personen. Gelukkig zijn er zo meer en meer. Die zullen ook de last moeten dragen van hun eigen gemeenschap en aan de rest van de samenleving duidelijk maken dat integratie onlosmakelijk verbonden is met de ontwikkeling van de eigen identiteit. Als ze zich niet bewust zijn van hun eigen identiteit kunnen jongeren en minder jonge mensen zich niet integreren, geen feeling

krijgen met de samenleving, en in feite geldt dat voor iedereen in de samenleving, want de samenleving is geen statische eenheid waar een paar vreemde elementen of vreemdelingen aan worden toegevoegd. Het is de relatiedynamiek die een samenleving maakt of breekt.”

1.2. Identiteit en representativiteit

Als de politiek denkt dat er voor haar een 'etnisch-compact' blok staat, dat ze ons dan ook aanspreekt als de vertegenwoordiger ervan...

“De kwestie van de vertegenwoordiging. Wie spreekt er namens de moslims die zich geen moslim voelen? Wie spreekt er namens de joden die niet bij een joodse organisatie zijn aangesloten? Maar is dat nu zo'n probleem? Er staat altijd wel iemand op die het woord voert. Ik heb mij heel vaak, hoewel ik niet religieus ben, over joodse vraagstukken uitgelaten in buitengewoon kritische zin, bijvoorbeeld over het Midden-Oosten. Ik verbeeld me niet dat ik dan namens de joodse gemeenschap spreek. Dat is trouwens een entiteit die niet bestaat. In een multiculturele samenleving met diversiteit, als je bijvoorbeeld 180 verschillende moslimorganisaties hebt, is het niet erg als er niemand is die namens alle moslims praat. Dat is juist een goede ontwikkeling. Dan maken we vooruitgang. Want uiteindelijk streven we naar een samenleving van mondige burgers. In onze burgerlijke samenleving – civil society – zijn er überhaupt steeds minder mensen die zich door instituties willen laten vertegenwoordigen. Die willen zelf hun zegje doen en hun invloed uitoefenen op de publieke zaak.”

Professor Ed van Thijn

“Zoals in een gemeente moet ook op het niveau van een schooltje de dialoog niet uitsluitend met geïnstitutionaliseerde groepen gebeuren, vzw's, moskeeën, enz... Ik ben niet gelovig en de Executieve van de moslims in België vertegenwoordigt mij niet. Want, wie laten ze aan het woord als er een probleem is? Ze richten zich tot de bestaande instellingen. Dus ik...”

Youssef

*De heer Yacine
Beyens, eerste
voorzitter van de
Raad van moslims
in België:*

“Er is een secularisering van heel de maatschappij. U zegt dat u zich niet herkent in de Executieve en dat niet alle strekkingen daarin vertegenwoordigd zijn. Dat bewijst duidelijk de grenzen van het functioneren van die Executieve. Zelfs als wij de symbolische vertegenwoordiger zijn van al die gemeenschappen, kunnen we geen advies geven met één specifieke stem. Dat klopt niet met de sociologische werkelijkheid en imiteert een klerikalisme waarin de islam zichzelf niet herkent. Wij kunnen niet functioneren als een islamitisch Vaticaan. Wat moeten we dan doen als naar onze opvattingen wordt gevraagd en als er journalisten voor de deur staan en we ons moeten positioneren? We moeten alle gevoeligheden aan de politieke wereld overmaken, zowel dat er meisjes zijn die een hoofddoek willen dragen, maar ook dat er meisjes zijn die precies het omgekeerde denken. Op dat moment moet het orgaan dat geacht wordt alle gemeenschappen te vertegenwoordigen, alle verschillende betrachtingen, al die gevoeligheden aan de politiek duidelijk maken... (...) De politiek kan de religie als een instrument gebruiken. (...) Als de politiek denkt dat er voor haar een “etnisch-compact” blok staat, dat ze ons dan aanspreekt als de vertegenwoordiger van 400.000 moslims in een hele reeks dossiers, samenlevingsproblemen, ... problemen die niet direct verbonden zijn met de eredienst. Door dat te doen, zonder de grenzen te kennen van het tijdelijke van de eredienst, gaan ze een aparte groep creëren, natuurlijk zonder dat te willen, (...) Dan gaan ze één maatschappelijke groep in de samenleving uitsluitend bekijken door een etnische bril, en dit ten nadele van de gemeenschappelijke solidariteit en van het individuele burgerschap. (...) Als de moslims zich gedragen als een religieuze minderheid en dit ook zo opeisen, gaat dat naar mijn gevoel barrières scheppen in de samenleving.”

Een socioloog:

“Wat in de praktijk multiculturalisme zo moeilijk maakt, is de identificatie van de verschillende groepen: die groepen fluctueren, ze zijn moeilijk in woorden of in getallen te vatten.”

“Er is een probleem met de erkenning van de Afrikaanse gemeenschap. (...) Vanwaar komt dat probleem? De definitie van gemeenschap stelt op zich al een probleem in België omdat er te veel gekeken wordt naar de religieuze of filosofische oorsprong en te weinig rekening wordt gehouden met de culturele aspecten om de gemeenschappen te definiëren. En dus heeft de Afrikaanse gemeenschap het moeilijk om hier in België als groep een plaats te vinden. Dat ze daarmee nu eens een keer serieus rekening houden.”

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse organisatie

“Meer dan één keer ben ik naar vergaderingen geweest waar elke gemeenschap zich moest voorstellen en ik ben persoonlijk dikwijls gefrustreerd geweest als ik zag dat, telkens als personen van Afrikaanse origine moesten vertegenwoordigd worden, dat gebeurde door een niet-Afrikaan die daar was om die gemeenschap te vertegenwoordigen. Nu begint men zich toch te realiseren dat er een generatie opstaat die haar stem in het kapittel opeist, en dat is belangrijk. Toen ik vandaag naar hier kwam, heb ik me afgevraagd of we daar kunnen uit komen, ik hoop het in alle geval, ik zie dat er toch een zekere positieve evolutie is, maar de frustraties zullen in alle geval des te groter zijn als we zoveel inspanningen doen om ons te laten horen en als je dan, uiteindelijk, beseft dat we praten om wind te maken. En wij, die van de eerste generatie zijn, wij formuleren dat nu nog op die manier, wij hebben zagezegd nog een pacifistische houding, maar onze jonge broeders, onze kinderen...”

Een vertegenwoordiger van een internationale organisatie van personen, afkomstig uit Zwart- Afrikaanse landen

“Imams en rabbijnen nemen om ons te vertegenwoordigen, dat is niet het beste antwoord, niet de beste gesprekspartner als er een probleem is; in alle geval wat de joodse gemeenschap betreft die is, zoals ik al zei (...), die is in Brussel grotendeels areligieus. Rabbijnen zijn best sympathiek en symbolisch hebben wij niets tegen die mensen, maar ze vertegenwoordigen niets.”

Patrick

Een vertegenwoordiger van een coördinatiecomité van joodse organisaties in België:

“De joodse gemeenschap bestaat goed en wel. Het gaat om een identiteit op religieuze basis met gemeenschappelijke tradities en geschiedenis. Het is duidelijk dat de shoah en de holocaust een gemeenschappelijke lotsbestemming creëren.”

Een vertegenwoordigster van een niet-religieus joods cultureel centrum:

“Wij stellen ons vragen als niet-gelovige joden. Zijn wij een gemeenschap? Wij zijn een culturele, etnische, filosofische en persoonlijke gemeenschap maar wij weigeren het communautarisme.(...) Zoals wij ons helemaal jood voelen, voelen wij ons ook helemaal Belg. Wij zijn Belgen, wij zijn voor Europa, wij zijn openlijk niet-religieus. Niet-religieuze joden zijn de meerderheid. Het ziet er niet altijd zo uit naar buiten toe, maar de gelovigen zijn een minderheid. Ik wil hier even een uitzondering maken voor de joodse gemeenschap van Antwerpen, dat is een uitzondering op wereldvlak; maar in België en niet alleen in Brussel zijn de niet-gelovige joden in de meerderheid en wij zijn niet vertegenwoordigd in overeenstemming met ons aantal, wij vragen die erkenning en wij willen gesprekspartner zijn.

Als men het woord geeft aan een rabbijn van het Consistorie, dan is dat legitiem voor de religieuze joden maar ik, en wij, wij voelen ons niet vertegenwoordigd. (...) Ze houden nu een colloquium over de vrede, met rabbijnen en imams. De media hebben daar veel aandacht aan besteed. Ik wil twee zaken zeggen. Als joden en Arabieren elkaar ontmoeten om te praten over vrede in het Midden- Oosten, dan kan ik dat alleen maar toejuichen, maar, ten eerste de vredesinitiatieven komen van de niet-religieuze stromingen, en niet van de religieuze, en ten tweede die imams en die rabbijnen, toen die vertelden wat voor hen het grootste gevaar was, dan had je kunnen verwachten dat ze zouden zeggen obscurantisme of integrisme of terrorisme... zij zegden de Lekenstaat. Terwijl ik...(...) Wij, wij hebben Yossi Beilin en Ysser Abed Rabbo laten komen, dat is Genève, dat is de echte partners voor vrede, (...), wij hebben geen recht gehad op RTL of RTBF en op steun, wij zeggen u dat we dat niet normaal vinden, noch rechtvaardig.”

“Ik stel vast dat de elite uit de immigratie zijn taak niet naar behoren opneemt tegenover de eigen gemeenschap en tegenover het land waar we nu leven als burgers. Ze houden zich alleen maar bezig met meedoen aan conferentiedebatten, waar je nooit vragen kunt stellen of de echte problemen aan de orde kunt stellen van de gemeenschap en hoe zich aanpassen aan de nieuwe omgeving. Zo gauw als de situatie van iemand verbetert, gaat die weg uit de buurt, om niet meer te horen spreken over “migrant”. Twee categorieën van mensen vallen in de smaak en in de interesse van de media. Dat zijn de extremisten en zij die het graag met iedereen eens zijn en dan eens flauwekul en dan weer verdoezelende praat vertellen. (...) En dan zijn er nog die verenigingen, die iedereen willen verdedigen, maar die de situatie vaak vergiftigen.”

Abdelmajid

“Er zijn mensen, zij vertegenwoordigen hun gemeenschap, en die verdienen dubbel en dik een statuut, een speciaal statuut, maar in alle geval een statuut. Voor het ogenblik zijn die mensen vrijwilliger, ze krijgen een heel kleine subsidie, maar ze genieten geen enkele bescherming, dat zou ook een piste zijn om eens te onderzoeken. In elke gemeenschap zijn er mensen die zich sterk engageren, maar die geen enkel statuut hebben, en die, zelfs als ze een arbeidsongeval krijgen of ziek worden, geen enkele zekerheid hebben. Men profiteert vaak van de goede wil van die mensen die eigenlijk wel meer zouden verdienen.”

Jacques

“Feitelijk ik, ik werk al 25 jaar binnen het verenigingsleven, laten we zeggen het Belgo-Marokkaanse, in Brussel. Dan, op een gegeven moment ben ik gaan beseffen dat we veel meer bruggen moesten slaan in plaats van iedereen opgesloten binnen z'n eigen gemeenschap. Dus, nu al praktisch 20 jaar, ben ik actief geweest in nogal wat verenigingsstructuren die juist pleiten voor ontmoeting tussen verschillende culturen (...), en ik stel meer en meer vast, ook vandaag, dat na 40 jaar Marokkaanse aanwezigheid in België de grote tendens in het verenigingsleven of in alle geval binnen de Marokkaanse immigratie of bij de Belgo-Marokkanen in alle geval, de grote tendens is om te werken op de eigenheid eerder dan op openstaan naar de anderen toe. (...) Er is iets wat paradoxaal kan lijken: de gemeen-

Een veldwerker

schap afkomstig uit, enfin de jongeren en ook de minder jongen van Marokkaanse oorsprong zitten een beetje overal in de instellingen, zowel op het politieke vlak, als in het verenigingsleven en zelfs in de openbare diensten, maar dat wil daarom nog niet zeggen dat de tendens naar openheid voor die mensen een prioriteit is in wat ze doen.(...) Ik heb twee jaar voor een Arabische radio in Brussel gewerkt, (...) Ik had mensen uitgenodigd, joden die het slachtoffer waren van agressie, antisemitische of anti-joodse agressie, (...) en wel, ik had moslim-Arabische kaderleden en intellectuelen gevraagd om mee te doen aan dat debat, en eigenaardig genoeg is er niemand gekomen.”

1.3. Cultuur van de dialoog

Maar toen ik vertrok, heb ik hun gezegd dat er een Commissie geïnstalleerd was en dat ik hen ging verdedigen en dat daar zeker iets uit zou komen. Dank u dat u naar mij geluisterd hebt.

Een intercultureel vormingswerker:

“Het adjectief intercultureel en het substantief interculturaliteit dat daarvan is afgeleid, hebben te maken met dynamische processen, met interacties, met ontmoetingen en met relaties tussen groepen of individuen die drager zijn van verschillende culturele identiteiten. Er is dus eerst een multiculturele situatie nodig om interculturele wisselwerkingen mogelijk te maken. Dat betekent ook dat het niet genoeg is dat je met veel bent om interacties te krijgen: individuen of groepen kunnen in zichzelf gekeerd zijn, los van elkaar of kunnen elkaars bestaan ontkennen. Net zo goed als er ook tussen verschillende bewoners van een zelfde gebouw niet noodzakelijk interacties van betekenis zijn.”

Jacques, politie-commissaris:

“Ik werk in het noorden van de gemeente Elsene, in de Matongewijk, (...) In die wijk, waar wetteloosheid heerste, was de politie niet welkom. (...) Het nieuwe schepencollege (in 2001) wou in die wijk een dialoog op gang brengen door een nieuwe aanpak vanwege de politie. Op dat moment werd besloten in de Matongewijk een pilootproject te starten gebaseerd op de ‘uitgestoken hand’ (...) We hebben allerlei moeilijkheden gehad om dat van de grond te

krijgen, eerst binnen de politie zelf om de wil te vinden want om die dialoog met de Afrikaanse Zwart-Afrikaanse gemeenschap op gang te brengen, konden we niet de eerste de beste officier nemen. We moesten vrijwilligers vinden met een mentaliteit die overeenkwam met het profiel dat wij zochten, dat was niet evident. (...) Op 300 politiemannen meldden er zich slechts 4 als vrijwilliger. (...) Tegenwoordig is dat een beetje veranderd, (...) we zijn nu met 16, dat is een verviervoudiging, er groeit dus gelukkig een zeker dynamisme. (...)

Het was uiterst moeilijk om een project uit te werken, want bij de politie was er niemand die in de nieuwe aanpak geloofde. (...) Men wees erop dat dit niet de taak van de politie was en dat er geen enkele kans was op slagen. (...) Maar goed, hoe zijn de contacten tot stand gekomen, want het is evident dat de filosofie van de Matonge-cel moest passen in de nieuwe politiefilosofie die we "community policing" noemen. Politie die dicht bij de mensen staat, dicht bij de burger en die een klimaat van vertrouwen kan scheppen, (...) We zijn ermee begonnen en ik heb zelf moeten leren wat de culturele verschillen zijn. We hebben vormingssessies gevolgd en we hebben moeten leren rekening houden met de gevoeligheden van mensen, dus, zoals dat geldt voor elk van ons, als er op een of andere manier aan ons zelfbeeld wordt geraakt ... (gevoeligheden) die samenhangen met onze persoonlijke of collectieve geschiedenis, (...) Als twee mensen van verschillende culturen elkaar ontmoeten, kunnen ze geraakt worden op verschillende kwetsbare plekken, en dan kan dat pijn doen, en als je die kwetsbare punten van elkaar niet kent, dan doe je elkaar soms ongewild pijn... (...)

Dus, met dat in het achterhoofd heb ik besloten om zelf meer naar hen toe te gaan en ik ben naar de bevolking gestapt, zonder uniform en zonder wapen. (...) Dus, als je wilt weten of er veel beroep op mij wordt gedaan, ja zeker, ze doen extreem veel beroep op mij. (...)

Om te eindigen nog dit, ik heb heel sterk geïnspireerd op de originele Matongewijk die ik in 2002 kon bezoeken en inderdaad, toen ik terugkwam van Kinshasa, (...) (begreep ik) veel beter wat er hier gebeurt. (...) Ik voel me zeer goed thuis hier in Elsene bij de Afrikaanse gemeenschap waar ik buitengewoon wordt gerespecteerd, maar die mensen zitten vol verwachtingen, en ik ben zeer beperkt, wat soms wel een beetje frustrerend is, maar ik geloof terecht, en toen ik vertrok, heb ik hun gezegd dat er een Commissie geïnstal-

leerd was en dat ik hen zou verdedigen en dat dit zeker resultaat zou hebben. Bedankt dat u naar mij geluisterd heeft.”

Een vertegenwoordigster van een joods cultureel centrum:

“Wij organiseren ontmoetingen, joden en Arabieren in Brussel kennen elkaar, wij nodigen leiders van de Arabische gemeenschap uit op onze joodse feesten en zij komen, wij werden uitgenodigd bij de plechtigheid voor het offerfeest, we gaan daar graag naartoe. Wij nodigen uit en wij worden uitgenodigd en we gaan naar alles wat dialoog is, zonder ooit onze gevoelens te verbergen. Ja, wij zijn linkse zionisten en we zijn niet beschaamd om dat te zeggen. Wij zijn voor Israël, maar wij zijn ook voor een Palestijnse Staat en wij kunnen in één zin zeggen dat wij zionist zijn en voor Palestina en dat is waar, dat zijn wij, dat is onze eigenheid.”

1.4. Vragen met betrekking tot het geslacht en de gelijkheid tussen man en vrouw

“...alsof in België de gelijkheid bereikt is...”

1.4.1. Gender-kwesties

“Een gemengde aanpak garandeert nog geen gelijke behandeling.”

Een experte in Gender Mainstreaming:

“Er zijn weinig statistische of kwalitatieve gegevens die de verschillen tussen man en vrouw werkelijk in aanmerking nemen, die volgens de sekse uitgesplitst zijn, dat is een oude eis waaraan nog zeer dikwijls niet is voldaan door de overheid. Men verzamelt statistieken maar die zijn vaak niet geschikt om tot *Gender Mainstreaming* (Geïntegreerde benadering van de gelijkheid tussen man en vrouw) te komen, omdat je er de begunstigden van een actie of de publieke doelgroepen niet mee kunt onderscheiden (...) omdat ze alles door elkaar gooien, 't is te zeggen men zegt “x-mannen, x-vrouwen” en dan maken ze subcategorieën: jongeren, 50-plussers, OCMW-steuntrekkers... en die hebben geen geslacht.”

“Al te dikwijls, en in alle geval sinds men begon het beleid te hervormen of zelfs het recht enz. om te vechten tegen

discriminatie, al te dikwijls heeft men gedacht dat men de gelijkheid garandeerde omdat men neutraliseerde. Zo is in de praktijk, in concreto, de idee ontstaan dat gelijkheid neutraliteit is. Maar die idee van het neutrale verdoezelt dat achter het neutrale of de neutraliteit van de taal of de benaming, zo zegt men bijvoorbeeld 'een persoon zonder werk' dat kan een man zijn, dat kan een vrouw zijn, zegt men ons, maar als men zich bezighoudt met de maatregelen die genomen zijn, ziet men dat achter deze vorm van neutraliteit vaak, onopzettelijk, een mannelijk wezen schuilgaat, en dat dus de werkloze, die tot geen sekse behoort, er is dus in werkelijkheid een model, een impliciete mannelijke figuur, het is een verandering in een manier van denken die er na eeuwen en eeuwen voor zorgde dat het menselijk wezen een mannelijk model is."

"Een verpletterende meerderheid van de mensen, die werken met de subsidies voor acties in het kader van de wijkcontracten via de budgetten die aan verenigingen en zo werden gegeven, zijn mannen."

"Wat mij altijd heeft getroffen dat is te zien in welke mate in België de Belgische mannen bekommerd zijn om de emancipatie van de vrouwen van anderen, dat is buitengewoon. Als het over vrouwen in andere landen gaat, dan kennen ze allemaal de logica van de emancipatie en weten ze wat er moet gebeuren om te emanciperen."

"Een gemengde aanpak garandeert nog geen gelijke behandeling. Integendeel, ik zou bijna willen zeggen, in de praktijk van het verenigings- en het beroepsleven stellen we heel dikwijls vast dat gemengde werking en gelijkheid bijna onverenigbaar zijn. En ik, ik heb kunnen vaststellen dat een van de strategieën die het bestel heeft ingevoerd om de doelstellingen van gelijke behandeling te omzeilen precies die poging was om sommige beroepen open te stellen voor mannen en vrouwen. (...) In werkelijkheid zijn dat nu juist de functies die nu maatschappelijk minder worden gewaardeerd."

"Het neofeminisme ontwikkelde vanuit de idee van de niet-gemengde aanpak, en weet maar dat dit principe als compleet subversief werd beschouwd. (...) Het betekende in feite een breuk met een zekere consensus dat gelijkheid gemengd werken betekent en dat het debat moest gevoerd worden tussen mannen en vrouwen. (...) Dus vandaar, zo gauw de overheid de gelijkheid garandeert aan mannen en vrouwen in allerlei overheidsinitiatief, zie ik niet in waarom

dat noodzakelijk overal meteen moet vertaald worden in een echte concrete vermenging. Maar goed, daarover kunnen we discussiëren.”

1.4.2. Het probleem van de gelijkheid

“Als we de overheid niet verplichten om rekening te houden met gelijke kansen voor vrouwen, dan zouden de mechanismen die de ongelijkheid in de hand werken pas echt zwaar kunnen toeslaan.”

*Een interculturele
en sociale
bemiddelaar:*

“Tegenwoordig is er een verandering voor de vrouwen.”

*Een deskundige in
vrouwenstudies en
onderzoek naar de
gelijke behande-
ling van man en
vrouw:*

“Als we de overheid niet verplichten om rekening te houden met gelijke kansen voor vrouwen, dan zouden de mechanismen die de ongelijkheid in de hand werken pas echt zwaar kunnen toeslaan. In het kader van het onderzoek dat ik heb gedaan naar armoede in Brussel heb ik veel gesprekken gehad met vrouwen die een job hadden gevonden via het zogenaamde artikel 60. (...) Wat me echt getroffen heeft (...) de vooroordelen bij de verdeling van die jobs. De meerderheid van die vrouwen, zelfs die met een diploma hoger onderwijs, of zelfs universitair, kregen alleen maar een job aangeboden als schoonmaakster in een ziekenhuis of bij het OCMW. Men hield helemaal geen rekening met hun kwalificaties. Ik had ook de informatie opgevraagd voor de mannen onder artikel 60, om te zien of het wel degelijk om vooroordelen ging, en dat was duidelijk zo. (...) Het waren allochtone vrouwen en dus konden ze alleen maar vegen of kuisen. Pas op, ik deed dat onderzoek in de overheidssector. Die studie dateert van midden de jaren '90. (...) Alsof omdat zij vreemdeling waren het op een of andere manier niet helemaal legitiem was om de minimumuitkering te krijgen en ze dus veel meer aan het werk werden gezet dan hun Belgische collega's.”

“Er is geen homogeniteit in deze groep, een eerder kunstmatig product van onze maatschappij. De sociale ongelijkheid die zij ondergaan, is soms groter dan voor Belgische vrouwen, maar niet altijd. Dat geldt ook voor specifiek culturele discriminaties (...) Ze allemaal in eenzelfde zak stoppen, wat ook hun juridisch statuut mag zijn, hun inkomen, hun leeftijd, hun opleidingsniveau, hun land van herkomst, hun familiale situatie, de duur van hun verblijf in België, zelfs of ze hier geboren zijn of ook hun ouders, al dat soort zaken kan hen alleen nog maar meer stigmatiseren, of beter gezegd discrimineren...”

Een vertegenwoordigster van een vrouwenorganisatie

“Wij werken in de streek van Chimay waar er niet per se veel immigratie is (...) en ik, de zaken die ik hoor (in verband met de levenswijze van sommige allochtone vrouwen) daar zitten veel dingen bij, die telkens terugkomen: ik houd een vergadering en om 11u30 moeten ze dringend weg om het eten klaar te maken voor als hun man thuiskomt, en ik blijf daar aan tafel zitten met nog alleen maar Belgische vrouwen. Intercultureel verschil, vind ik, bestaat ook in België tussen de sociale klassen, en het is echt enorm (...) Ik vind het belangrijk dat we de problemen van vluchtelingenvrouwen of van migrantenvrouwen niet isoleren van de problemen van de vrouw nu, alsof gelijke behandeling in België al verwezenlijkt is (...) In de werkgroep geweld binnen het huwelijk hebben we geen vreemdelingen, maar er bestaat wel een sterke interculturaliteit (...) Het is gemakkelijk die problematiek aan de kaak te stellen voor een vreemde cultuur, vind ik, zoals je kijkt naar een uitstalraam.”

Een animatrice van een werkgroep echtelijk geweld

“We hebben al geprobeerd om ze naar buiten te krijgen, maar dat is heel moeilijk, behalve voor de cursus, waar ze meestal naartoe gebracht worden door hun echtgenoot. Zelfs de bus nemen blijft voor sommigen een probleem (...) En over het algemeen zijn zij het niet die de boodschappen doen, maar de echtgenoot. En geld, ofwel hebben ze er geen, ofwel héél weinig.”

Een animatrice van een vrouwenvereniging

Marie-Claire: “Ik zou graag hebben dat er meer aandacht wordt besteed aan de rollen, die de Afrikaanse vrouw in de immigratie opneemt, niet alleen voor de opvoeding van de kinderen, maar ook al de rest waar ze verantwoordelijkheid voor draagt. Dat is toch echt heel belangrijk, als u over deze dingen gaat nadenken, om goed te omlijnen wat de rollen zijn van de Afrikaanse vrouw in het leven van alledag.”

Amina en Salhia: “Het is een voorrecht om te mogen thuisblijven en bezig te zijn met de kinderen terwijl de man gaat werken. Niet alle vrouwen kunnen zich dat permitteren.”

“En er is in alle geval toch geen werk. Wat zou je gaan doen? Op straat maar wat rond lopen te lummelen? Wij blijven liever thuis en onze kinderen opvoeden.”

*Een verantwoorde-
lijke van een
vrouwenvereni-
ging:* “De ongelijkheden komen niet voort uit het milieu van afkomst alleen, verre van. (...) Het is op de ongelijkheid zelf dat de Belgische instellingen meer moeten werken.”

“Wij denken dat een van de oorzaken van het op zichzelf terugplooiën en van het zich opsluiten in de eigen gezinswereld, van het niet deelnemen aan het verenigingsleven in dit land, en dus van het gebrek aan onafhankelijkheid en integratie, te maken hebben met het feit dat de klassieke man-vrouwrolverdeling compleet overhoop is gehaald toen ze hierheen kwamen.”

*Een animatrice
van een plaatselijk
centrum voor
permanente
vorming:* “Er is eerder achteruitgang dan vooruitgang. De oudere vrouwen zijn dynamischer en ook onafhankelijker, terwijl de jonge meisjes de neiging hebben om achteruit te gaan. Zij staan onder sterke sociale controle van hun man en van hun familie. Ook onder elkaar is er een sterke sociale controle. In mijn groep had ik te doen met situaties waar meer traditionalistische en behoudsgezinde vrouwen druk uitoefenden op een andere vrouw die zich niet gedroeg zoals zij. Die situatie is eigen aan Marokkaanse vrouwen in tegenstelling tot Afrikaanse of Turkse. Het lijkt ook dat jonge mannen die hier geboren zijn, strenger zijn met hun vrouw.”

“De uitstapjes zijn echt een goeie illustratie van die achteruitgang. In de jaren tachtig was het aantal vrouwen dat daaraan meedeed redelijk goed terwijl het nu echt moeilijk wordt om dat te organiseren (...) en dat vooral door de druk, die de echtgenoot uitoefent. Die vrouwen moeten gaan liegen als de uitstap een verplicht karakter heeft. Het zijn de vrouwen van de eerste generatie die de jongeren aansporen om deel te nemen aan de activiteiten.”

“Ondanks een evolutie in de vrouwenrechten in het land van herkomst wordt hier in het gezin elke evolutie geblokkeerd.”

“Ik stel vast dat het vooral een probleem is voor mensen uit het Oostblok. Men heeft altijd gezegd dat het de Marokkanen waren die problemen maakten maar dat is absoluut niet het geval. Het zijn vooral de mensen die uit het Oostblok komen, uit Tsjetsjenië of Oezbekistan. Het is voldoende dat er een vrouw aanwezig is of de consultatie wordt meteen afgebroken.”

Een dokter

“Voor gehuwde mannen bestaan er soms minder verenigingen. We moeten ook voor de mannen dat soort ontmoetingsplaatsen ontwikkelen, waar ze kunnen discussiëren over gelijke behandeling. Laten wij hen ook betrekken in de veranderingen die we nastreven.”

Een vertegenwoordigster van een vrouwenvereniging

“We hebben het moeilijk om grenzen te bepalen voor wat we al dan niet accepteren van de eigenaardigheden van de vrouwen die hier komen. (...) Het probleem van de aanwezigheid van mannen werd onmiddellijk gesteld. De eerste keer dat een man bij ons binnenkwam, hebben de vrouwen daartegen geprotesteerd, maar geleidelijk aan hebben we meer mannen binnen gelaten en ze zijn eraan gewend geraakt. We wilden de vrouwen niet voor het hoofd stoten door hen de aanwezigheid van mannen op te dringen, we opteerden ervoor rustig de tijd te nemen om hen te doen inzien dat we in een gemengde maatschappij leven en dat het heel normaal is dat zij met mannen contact hebben.”

Een animatrice van een plaatselijk centrum voor permanente vorming

*Mevrouw Martine
Dorchy, oud
coördinerend
prefect van de
stad Brussel voor
de scholen van de
Franse Gemeen-
schap:*

“Heel het schooljaar lang hebben we in een klas van de hogere graad, die uit zeer goede leerlingen bestond, spanningen gezien tussen jongens en meisjes. De jongens ontzegden de meisjes manifest het recht op gelijke behandeling in verband met de sociale functie die zij mochten uitoefenen, terwijl die meisjes daar juist om vroegen. De leraars hebben geprobeerd de leerlingen daarrond te doen nadenken. Ook het instellingshoofd is in dezelfde zin tussengekomen.”

Een sociologe:

“Als men spreekt van emancipatie, wordt dit over het algemeen in tegenstelling gezet met de godsdienst. Die emancipatie komt naar voren als een element van de westerse waarden in tegenstrijd met de islam. Men gaat dus uit van een scheefgetrokken polariteit. Dat leidt ertoe te denken dat multiculturaliteit en emancipatie niet zouden samengaan. Welnu, er bestaat een moslimfeminisme. Dit verzet zich tegen een vrouwonvriendelijke interpretatie bij de lezing van de koran en de soenna. Het tweede specifieke kenmerk van dit feminisme is dat het rekening wil houden met de veelheid aan vormen van emancipatie. (...) Emancipatie, niet in conflict met de cultuur, maar in vrede. Religie en etniciteit zijn beide dragers van emancipatie. De vraag is: hoe kunnen we de dialoog tussen beide ondersteunen?”

*Een vertegenwoor-
digster van een
vrouwenbeweging:*

“De beweging is gesticht door christelijke zuil (...), ik was een van de eerste moslims in de beweging. Het feministisch project heeft het gehaald op de religieuze overtuigingen. (...) Dat is een alternatief project: alle vrouwen kunnen zich daarin terugvinden onafhankelijk van hun religieuze overtuiging, zonder dat we daarom religieuze vraagstukken uit de weg gaan door te zeggen dat die zogezegd tot de privé-sfeer behoren, neen, dat is het slechtste wat we kunnen doen, mensen op zichzelf terugwerpen om problemen op te lossen, die serieus met hun godsdienst kunnen verbonden zijn (...). Daar waar er problemen kunnen zijn, dat is waar er nog alleen maar moslimvrouwen zijn (...) onder elkaar, (...) en precies daar kan de druk die in bepaalde wijken bestaat door wat sommige moskeeën verkondigen, zich gemakkelijk tegen het verenigingsleven keren en ook binnen onze eigen rangen te berde komen. Dat is wat er gebeurt, heel subtiel, (...), ik ben niet zo lang

geleden nog eens ergens thuis geweest (...) en ik ben toen verschoten te zien dat de vrouwen terug de hoofddoek droegen. Maar ik heb ook vrouwen met de hoofddoek gekend die als ze bij ons aankwamen die meteen afdeden, omdat ze in een beschermde omgeving waren, onder vrouwen alleen, en daardoor ben ik gaan beseffen dat niet, (...) , ze hebben geen filter meer om naar de religieuze boodschap te luisteren (...), vroeger hadden ze een kritische ingesteldheid (...), er was solidariteit tussen de vrouwen, iets dat nu niet meer bestaat, omdat ze dat discours van de godsdienst nu zelf horen.”

“Ik heb veel met Belgische vrouwen gewerkt (...), en ik heb het vreselijk zien veranderen, hoe ze staan tegenover het onthaal van vreemdelingen. Ik geloof dat de strijd dezelfde is vandaag. We staan voor een soort muur ten aanzien van de moslimvrouwen en we moeten werken in de twee richtingen, en niet tegen de enen zeggen “jullie moeten je integreren” en tegen de anderen “jullie moeten minder racistisch zijn. Het is een beetje kort (...)”

“We zijn bezig vandaag met de vrouwen onder te verdelen. Eerst zij die wel en zij die niet de hoofddoek dragen. En dan bij die met een hoofddoek nog eens de hoofddoek van de moeders en de anderen, de hoofddoek van de analfabeten en die van de intellectuelen, en dan (...) is het de manier waarop je die draagt, de mensen waar je mee omgaat, de manier waarop je je opstelt tegenover niet-moslims, en dat allemaal maakt op een bepaald moment dat de val dichtklapt voor de vrouwen, die dat in het begin misschien niet eens zelf wilden.”

“Er zijn een aantal religieuze en politieke vertegenwoordigers die erop wijzen dat het feminisme een historische band had met kolonialisme. Die idee is doorgedrongen in de gemeenschappen, wat de feministen in die gemeenschappen verplicht, als ze op feministische weg willen verder gaan, om voortdurend te bewijzen dat zij hun samenleving van oorsprong niet verloochenen.”

Een criminologe

Een islamologe: “De godsdiensten hebben een beperkt belang wat betreft het gewicht op de cultuur en de tradities. De islamologen wijzen de verplichting van de hijab af, en dit op basis van de teksten zelf (*surates* 33,34). Niemand heeft ooit de hijab opgelegd, het gaat hier om een verkeerde interpretatie van de verzen. De verplichting voor jonge meisjes om de hoofddoek te dragen is niet gebaseerd op de godsdienst.”

Salhia: “Dat is om de islam te viseren. Via de vrouwen, nogmaals, wil men de islam treffen. Telkens weer via de vrouwen. Zij zijn het die tenslotte altijd weer de last dragen. Waarom worden de baarden van de mannen niet verboden?”

Leila: “Ik hoef mijn hoofddoek niet af te doen als bewijs dat ik een geëmancipeerde vrouw ben.”

Annie: “Het heeft me geschokt dat ik meermaals heb horen zeggen dat de allochtone vrouwen zelf de strijd moeten voeren. Ze hebben de arm gebroken van een meisje omdat ze geen hoofddoek droeg. Er was een lezersbrief die me sterk heeft geraakt, van een Marokkaanse vader, die sprak over zijn dochters en zijn nichtjes, en die zegt dat hij alle respect heeft voor de keuze van vrouwen om de hoofddoek te dragen, maar dat er in dit debat nooit plaats is voor vrouwen die ervoor kozen om dat niet te doen.”

Een socioloog: “Trouwens, we mogen niet vergeten dat onze normen soms veel relatiever zijn dan we vermoeden. Bijvoorbeeld: in de westerse landen die aanhanger zijn van mensenrechten en van het principe van de gelijkheid van man en vrouw, financiert de Staat officieel een godsdienst, de katholieke Kerk, die blijft blijk geven van discriminatie door vrouwen niet toe te laten tot het priesterschap. Dat treft ons des te meer omdat wij dat “normaal” vinden, maar dat kan choquerend zijn voor wie uit een andere cultuur komt.”

“Waar officieel, a priori, een vrouw dominee kan zijn in mijn land, blijft in werkelijkheid de toestand een van de meest ingewikkelde aan Franstalige zijde. Van in het begin van mijn studies liet de rector mij verstaan dat ik mijn tijd verloor.”

Béatrice

1.5. Meervoudige identiteit bij jongeren

“Een stuk hout wordt nog geen vis, al ligt het nog zo lang in het water.”

“Wij weten uit ervaring dat veel conflicten, a priori van racistische of discriminerende aard, in werkelijkheid conflicten zijn, typisch voor de adolescentie. Veel problemen die op het eerste gezicht cultureel lijken, zijn bij nader toezien identiteitsproblemen.”

De heer Eric Sorgeloos, vertegenwoordiger van het algemeen onderwijs in de Vlaamse Gemeenschap.

“Veel leerlingen van migrantenafkomst hebben een beschadigde identiteit. Zij wandelen door een spiegelpaleis, waar elk weerkaatst beeld de ontwikkeling van een eigen identiteit sterk bemoeilijkt.”

Een socioloog

“Zij hebben het gevoel rond te dwalen op een planeet waar iedereen feestviert, behalve zij.”

Een opvoeder

“Het geval van de jonge Afrikanen, dat is een serieus geval. Het is waar dat België ervaring heeft met jongeren, de ervaring van de Maghrebijnse gemeenschap, die zou kunnen helpen om de problemen van de Afrikaanse gemeenschap te voorkomen. Maar al de recepten die volgens mij uitgewerkt zijn, ten voordele van de Maghrebijnse gemeenschap, werden niet (...) Alle problemen die er waren, in Vorst, in Kuregem, enzovoorts, waar er enorm

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse organisatie

veel geld in die wijken gepompt is om de sociale kant wat op te krikken, om die jongeren in te schakelen in allerlei acties, dat hebben we niet zien gebeuren voor Afrikaanse jongeren.

We hebben niets gezien in Matonge, we hebben geen geld gezien dat daar werd in gepompt, geen specialisten die de zaak kwamen bestuderen, geen hele reeks oplossingen zoals ze die hebben aangedragen voor de Maghrebijnse gemeenschap (...) Waarom? Vergeten. Ze zijn een bepaalde gemeenschap vergeten, die bestaat en die problemen heeft en die tenslotte dan maar voor de sociaal echt verschrikkelijke moeilijkheden zelf naar oplossingen gaat zoeken, binnen de eigen gemeenschap. (...)

De Belgische samenleving is niet poreus genoeg. Als men hier arriveert, is het zeer moeilijk om binnen te dringen in de Belgische gemeenschap. Vanwaar komen de getto's? Het is ook daarom. Getto's zijn de uiting van een reële moeilijkheid, en de Afrikanen, zij proberen (...). Getto's geven aan dat alle oplossingen die op poten werden gezet, niet werken, en dus moeten we die op de een of andere manier proberen te verbeteren."

Een opvoeder: "De jongeren zijn aangepast aan de cultuur van hier, ze kopiëren die. Pompidou heeft gezegd: "Een stuk hout wordt nog geen vis, al ligt het nog zo lang in het water." Dus ik zeg tegen hen: "Denk maar niet dat je blank blank zal worden door hier lang te blijven. Blijf zwart zoals je bent, maar Belg, dat is goed."

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse organisatie: "In de Zwart-Afrikaanse gemeenschap bestaat er een identiteitsprobleem voor de jonge Afrikanen, maar wij denken dat die problemen kunnen opgelost worden als men die wankele identiteit weer wat meer tot de essentie terugbrengt, allereerst door die jongeren met hun eigen cultuur te verzoenen - veel jonge Afrikanen kijken op naar de Amerikaanse Afrikanen, dat is het beeld van 'de zwarte die wint', en zij keren zich meer en meer af van hun oorspronkelijke cultuur omdat het beeld dat ze daarvan krijgen, niet direct een beeld is waardoor ze zich gewaardeerd voelen, dat ze als voorbeeld willen nemen, en dus weegt die oorspronkelijke Afrikaanse identiteit onvermijdelijk op hen als ze hun eigen identiteit moeten ontwikkelen. Wij menen

dat we hen eerst moeten verzoenen met hun oorspronkelijke cultuur, we moeten daar de middelen voor vinden, misschien door die cultuur anders voor te stellen dan alleen maar folkloristisch. En tegelijk moeten ze ook, daar waar ze leven, in België, meer echt participeren, zodat ze niet de indruk hebben bij andere mensen te wonen en systematisch en altijd vreemdelingen te zijn, terwijl ze in de meeste gevallen nooit ergens anders geleefd hebben.”

“Bij jongeren ook bestaat dat probleem van verlies aan houvast. De jongeren uit eerder welgesteld milieu in Afrika, die hier als vluchteling terechtkomen, staan voor een dubbele uitdaging. Wat ze achterlieten, moet worden vervangen en ze moeten hier een totaal nieuw houvast opbouwen. En wat zien we gebeuren? Er is een zekere neiging tot nabootsen. Een jongere die zegt: “Luister ik wil een hemd van Nike”, maar zijn familie is daar financieel niet toe in staat, dus komen er conflicten, en ook op dat niveau moet er meer omkadering komen. Matonge begint jeugdbendes te krijgen op zijn Amerikaans, New Blacks, New Jacks...”

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse vereniging

“Er is een nauwe band tussen integrisme en integratie. Integrisme is een gevolg van gemiste integratie. De jonge meisjes met wie ik in contact kom, zijn veel meer praktiserend dan de vrouwen van tien jaar geleden, en ze dragen meer de hoofddoek dan vroeger. Het gaat om het zoeken naar identiteit.”

Een opvoeder

“De leden van de vereniging zijn meestal nakomelingen van migranten en van nieuwkomers. Het opmerkelijke verschil tussen hen is dat de familiale druk veel sterker is bij de allochtonen, waarvan de familie al langer hier verblijft, dan bij hen die nog maar pas hier zijn aangekomen. De sociale controle is zeer sterk, bij een *coming-out* volgt een breuk.”

Woordvoerders van een vereniging van homoseksuele allochtonen

*Een medewerkster
van een centrum
voor gezinsplan-
ning:*

“Momenteel is tachtig procent van de mensen die wij ontvangen van vreemde origine. De vragen zijn cultureel getint, de invloed van de ouders weegt zwaar. Bijvoorbeeld: een ongehuwd koppel, in staat om een kind op te voeden, mag het niet onder druk van de familie. Zij kunnen zich onmogelijk inbeelden dat ze zich hiertegen zouden verzetten. Wij staan voor totaal verschillende waarden (...) Het is niet zozeer de godsdienst die een probleem stelt, ze verwijzen daar doorgaans niet naar, maar wel cultuur en traditie. Het probleem komt niet alleen voor in moslimfamilies. We krijgen veel vragen van personen, afkomstig uit het deel van zwart Afrika met christelijke tradities, die met diezelfde familiale druk te kampen hebben.”

Oscar:

“Veel zangers hebben dat al gezegd, als je wil weten waar je naartoe gaat, moet je erachter zien te komen waar je vandaan komt.”

2. Het integratievraagstuk

2.1. Het integratievraagstuk

“Mensen moeten eerst kunnen handelen en willen.”

“Praten over integratiemodellen blijft een abstracte discussie. (...) Ik krijg soms de indruk dat we het individu te veel bekijken als een “object” van cultuur, als iemand die heel dat proces gewoon ondergaat. We leggen te weinig de nadruk op het feit dat het individu ook zelf vormgeeft aan dat hele proces. (...)”

Professor Ed van Thijn

Anyssa: “Integratie. Ik ken dat woord al van toen ik nog heel klein was. Ik zwem daarin. Maar wat wil dat zeggen, integratie? Dat betekent dat ik daar zal zijn om die politiek te veranderen. Voor mij is dat wazig (...). Erg onduidelijk. We gebruiken zomaar mooie woorden, concepten waarachter we ons verschuilen, als achter een kamerscherm, maar wat willen we feitelijk zeggen? Ik denk dat zelfs voor hen die dat woord gebruiken het onduidelijk wordt. Het draait er op uit dat zij ons die vraag stellen. Maar tenslotte zijn zij het die het hebben uitgevonden, zij hebben het concept gebruikt en zij vragen het ons hé: “Wat denken jullie van de integratie?” Wij denken daar niets over. Wij hebben zelfs niet eens over dat concept nagedacht. Je vindt geen enkel boek over of geen enkel interview met een jonge allochtoon waar men die vraag niet stelt. Maar goed, wat weet ik daarvan? Ik weet er niets van, ik ken niets van dat concept integratie (...).”

Professor Ed van Thijn: “Het probleem met deze discussie is dat er termen worden gebruikt in totaal verschillende betekenissen. Als iemand zegt “integratie”, dan bedoelt de ene assimilatie, de andere bedoelt dat iedereen Nederlands moet spreken en niet meer dan dat.”

“Je kunt niet ontkennen dat ze er zijn. Ze staan niet in onze boeken, ze staan nergens geregistreerd, maar ze zijn er. Ze hebben allerlei rechten. We mogen ze niet vermoorden. Evident toch? Wel, bij bosjes komen ze om tijdens het transport naar Europa. (...) Iedereen erkent dat ook illegalen recht hebben op gezondheidszorg. Als je hen dat niet toekent, worden we allemaal ziek, bij wijze van spreken. Ook daarin is nog een welbegrepen eigenbelang. Iedereen erkent dat kinderen van illegalen recht op onderwijs hebben. (...) Zo zijn er nog wel een aantal rechten te formuleren, die ook op illegale mensen van toepassing zijn. Maar iedereen doet of het probleem niet bestaat. De Europese kiezers weten wel beter. Ze zien die mensen overnachten in onze parken. Als ze een of andere staatsman dan horen roepen dat het aantal asielzoekers is gehalveerd, dan weten ze precies waar het over gaat.”

“In feite zouden we het eerst en vooral over één zaak eens moeten zijn: wat is de definitie van een “Belg”?”

*Een directrice van
een sociale
woningmaat-
schappij*

“Als we over integratie spreken, hebben we het over drie aspecten: taal, werk, wonen. Zonder die drie is er geen integratie mogelijk, en wij ondervinden daar veel moeilijkheden mee. Diversiteit kan zich niet beperken tot de straat. Diversiteit moet verder reiken dan de straat om door te dringen in de diensten, vooral in de openbare diensten.”

Eythan

“Waarnaar integreren en volgens welk model? Als integreren nut heeft en kans op slagen heeft, dan moeten de twee zijden in zekere zin ondervraagd worden: zowel het model, waarnaar men moet integreren als het integratieproces zelf. Alle betrokken personen, instellingen en categorieën moeten ondervraagd worden. Is het mogelijk zich naar dat model te integreren? Is het echt integreerbaar? (...) Vanaf het ogenblik dat men zich vragen stelt over de verschillen en de diversiteit tussen mensen (...), als men dit echt nastreeft en ervoor wil zorgen dat gelijkheid van kansen gewaarborgd is, dan moet het model ook de ruimte laten om diversiteit te integreren. (...) In de opvatting en de toepassing van het integratiebeleid heeft België, op het moment zelf dat het de eisen van de vrouwenemancipatie in overweging nam en dus, ten overstaan van de Belgen, de discriminerende logica begon te doorbreken, enz., weg te werken, op dat moment heeft België een oud model hersteld: men zorgde er in feite voor dat een vrouw van vreemde oorsprong haar rechten alleen maar kreeg via haar statuut van echtgenote, van moeder enz., en dus, op het ogenblik dat België voor de uitdaging stond om discriminaties op te heffen, heeft het dat niet gedaan.”

*Een deskundige in
Gender
Mainstreaming*

“Ik leef in België met een andere cultuur en ik pas me perfect aan.”

Djalil

Kalie: “Ik hou erg veel van mijn land, en als ik de kans krijg, ga ik er weer naartoe, maar ik zou daar niet kunnen leven want mijn land dat is hier.”

Een vertegenwoordiger van een Turkse organisatie: “De senioren. In de Turkse gemeenschap zijn veel bejaarde mensen en zij gaan hier blijven. Dus ook op dit punt moet er een beleid bestaan voor de senioren.”

Een vertegenwoordigster van Afrikaanse vrouwenorganisaties: “Personen van de derde leeftijd, die hier aankomen in het kader van gezinshereniging, hebben specifieke moeilijkheden. Er is een kloof wat de rollen betreft, in de denkpatronen (...). We zouden willen dat er op dit gebied iets gebeurt om te vermijden dat men die mensen zou vergeten als het op integratiemaatregelen aankomt.”

Een vertegenwoordigster van een vrouwenorganisatie: “We willen het leren van de taal verplicht maken. We zien dat sommige vrouwen geen taalcursus kunnen volgen. Daarom kozen wij voor een verplichting. (...) En dat is een vraag van de vrouwenorganisaties (...). Zo scheppen we kansen voor nieuwkomers.”

Een vertegenwoordiger van een organisatie van personen, afkomstig uit Zwart-Afrika: “Ons woord is niet meer “integratie”, maar wel “deelname als burgers”, omdat het die deelname is die tot integratie leidt. Als men deelneemt, is men zichtbaar en zichtbaarheid laat toe de andere te kennen en maakt integratie mogelijk.”

Professor Ed van Thijn: “Praten in integratiemodellen is een abstractie. (...) Je hebt die modellen nodig om dingen goed van elkaar te onderscheiden, maar in de praktijk gaat het vooral daar goed waar men geen modellen hanteert.”

“Een ideaal integratiebeleid, bijvoorbeeld het Mozaïekmodel, zoals het wordt toegepast in het Canadese voorbeeld, (is een) integratiemodel dat beter op onze Europese situatie is afgestemd dan de twee andere modellen, het Frans-Amerikaans (smeltkroes-)model, waarin de culturele component wordt ontkend en de individuele component wordt overbelicht en het regenboogmodel, waarin het individu volledig wordt terzijde geschoven. Het interessante van dat Canadese “Mozaïek”model is dat zowel individuen als collectiviteit daarin hun plaats krijgen.”

2.2. Vrouwen en integratie

2.2.1. Het statuut van vrouwelijke vluchtelingen of allochtone vrouwen

Toen we ons land verlieten, hebben we onze kinderen niet “tot ziens” gezegd ...

“Ik vertegenwoordig de vrouwelijke vluchteling uit het centrum (...) In het begin ondervinden we veel moeilijkheden, wij hebben er veel, want toen we ons land verlieten, hebben we aan onze kinderen niet tot ziens gezegd, we zijn gevlucht (...) We kwamen terecht in een land dat niet het onze is; dit land heeft ons aanvaard (...) maar wat wij beleven, is geen aanvaarding, ergens is men bezig ons stilletjes te doden, want in ons land bedreigt men ons openlijk, je voelt de haat, de pijn, je wordt gemarteld, (...) je vlucht naar elders om zekerheid te vinden, bescherming, maar in se hebben we geen zekerheid en geen bescherming, (...).

Isabelle

Ik kan mijn eigen geval nemen, ik ben hier in België (sinds vier en halve maand), ik heb een probleem, ik ben uit mijn land weggevlucht, en totnogtoe heeft niemand mij ondervraagd. Ik ben in het centrum en elke vrijdag krijg ik 3,80 euro, ik ben weduwe, ik heb drie kinderen in mijn land, mijn oudste dochter zit op de lagere school, de tweede gaat naar de kleuterschool, met welk geld ga ik dat betalen? (...)

Ik heb de gevangenis verlaten en ik ben in een gevangenis terechtgekomen, totnogtoe geen enkel interview, niemand, ik ben gelijk een zotte geworden. (...) Als we iets mogen

eisen dan zou ik persoonlijk vragen dat men ons psychologen geeft (...) Ik moet mijn leven vertellen, ik ben nooit rustig (...) Wij dragen het leven in ons, ik wil niet sterven vandaag.”

“Niet iedereen komt hier met leugens. (...) Er zijn echte vluchtelingen (...) Het begint al op de Dienst (Vreemdelingenzaken), daar aanvaardt men eerder leugens dan waarheid. (...) Ik kan niet vertellen wat ik heb ondergaan, zelfs niet aan een vrouw.”

Een vertegenwoordigster van een regionaal integratiecentrum:

“Vrouwen die komen uit landen waar een burgeroorlog woedt, zijn slachtoffer van herhaaldelijke verkrachtingen. Het probleem is dat die vrouwen geen recht hebben op het statuut van vluchteling omdat die gevallen niet erkend zijn door de Conventie van Genève.”

“Als een jong meisje slachtoffer is van een gedwongen huwelijk is het moeilijk voor haar om dat te bewijzen en om het statuut van vluchteling te verkrijgen want de Conventie van Genève erkent dat recht niet. Er zou daarover een debat moeten komen.”

Een vertegenwoordigster van een regionaal integratiecentrum:

“Als vrouwen in Centraal-Afrika trouwen volgens de plaatselijke gebruiken, horen de kinderen die uit dat huwelijk voortkomen toe aan de familie van de vader. In geval van scheiding kan de vader dus die kinderen terugnemen en ze in het land laten.”

Vertegenwoordigsters van een actiecomité van moslimvrouwen:

“Er is het probleem van de dubbele nationaliteit. De allochtone vrouwen zijn onderworpen aan twee juridische systemen die te maken hebben met personenrecht en met familierecht. In geval van echtscheiding scheidt dat dikwijls problemen. Als een Marokkaanse vrouw of een vrouw van Marokkaanse afkomst in België wil scheiden en dat in Marokko wil laten erkennen, bijvoorbeeld om te kunnen hertrouwen, scheidt dat een hele reeks problemen want de echtscheidingsprocedure in Marokko is niet dezelfde. De laatste wijziging van de *Mudawana* – het Marokkaanse personen- en familierecht – heeft de situatie gewijzigd door aan de vrouwen meer rechten te geven maar het is geen

volledige wijziging. Een ander probleem is dat die vrouwen, als ze naar Marokko gaan om hun echtscheidingsprocedure te regelen, zich niet kunnen wenden tot het Belgisch consulaat.”

“De wijziging van het familierecht in Marokko heeft veel veranderd voor de jonge meisjes die in België wonen. Alleen stellen wij vast dat ze niet geïnformeerd zijn over wat nu allemaal van toepassing is. Ook op dat punt zijn informatie en sensibilisatie zeer belangrijk.”

Een vertegenwoordigster van een centrum voor allochtone vrouwen

“Momenteel heerst er hypocrisie over de schijnhuwelijken. Er zijn geen specifieke criteria om te bepalen wat een schijnhuwelijk is. Dat wordt dus overgelaten aan de subjectiviteit van de ambtenaar die niet altijd over de juiste middelen beschikt om dergelijke beslissing te nemen. Men moet hen dus informeren en steunen. Overigens, de minimumwachtijd om een onafhankelijke verblijfsvergunning te verkrijgen (1 jaar en 3 maanden) is een manier om te zeggen “Wacht 1 jaar en 3 maanden en je krijgt je verblijfsvergunning.” Het probleem is dat sommige van die vrouwen, als ze in moeilijkheden zitten, bijvoorbeeld misbruik door hun echtgenoot, zich niet uit die situatie kunnen losmaken uit schrik het grondgebied te moeten verlaten.”

Een vertegenwoordigster van een centrum voor allochtone vrouwen

“Een nieuw aspect van de immigratie van vrouwen is de immigratie van vrouwen uit Zuid-Amerika. Het probleem is hier verschillend, ze komen nadat ze met een Belg getrouwd zijn maar als ze hier eenmaal zijn, passen ze zich niet in in de samenleving. Ze leren de taal niet en hebben zeer weinig contact met de autochtonen. Als ze in moeilijkheden zitten, weten ze niet tot wie ze zich moeten wenden.”

“Voor migrantenvrouwen is het moeilijk institutioneel erkend te zijn. Dus functioneren hun verenigingen dankzij vrijwilligerswerk, dus 's avonds en in het weekend. Wij leven in een verenigingswereld met twee snelheden. (...) Toch stellen we een positieve evolutie vast van het statuut van de organisaties van migrantenvrouwen tussen 1994 en

Een vertegenwoordigster van een vrouwenorganisatie

2004: ze komen meer aan bod in het verenigingsleven, in politieke interpellaties, in de debatten over ontwikkelings-samenwerking en de toekomst van hun land van herkomst.”

Een sociaal werker: “Er zijn migrantenvrouwen die niet genoeg Frans kennen om een rijbewijs te halen (...). Dat is belangrijk voor emancipatie en voor vrijheid. Dus heb ik cursussen georganiseerd in hun taal en op 3 jaar tijd hebben al 73 vrouwen hun rijbewijs gehaald.”

Een intercultureel bemiddelaar: “Als men de taal van het gastland leert, heeft men zich al voor 50 procent geïntegreerd. Dit geldt zeker voor de moeders.”

2.2.2. Gezondheid en moederschap van vluchtelingen- en allochtone vrouwen.

De gezondheid

We zijn er niet voor de sociale integratie, maar voor de oplossing van gezondheidsproblemen.

Een interculturele bemiddelaarster: “Er is toch veel kritiek op ons project want ze zeggen dat het de integratie niet verbetert. Wij zijn er niet voor integratie, wij zijn er om de gezondheidsproblemen op te lossen. (...) De tweede kritiek luidt: “Ja, maar waarom heb je nog Turkse of Marokkaanse tussenpersonen nodig, we zitten toch al aan de tweede generatie!” (...), maar voor de tweede generatie is het vooral een kwestie van bemiddelen, ik zie dat vooral voor jonge meisjes maar ook voor jonge jongens. Als de school ons roept, (...) gaan we bemiddelen tussen de cultuur thuis en de cultuur van de school.”

Een veldwerkster: “Als een Afrikaanse vrouw een verblijfsvergunning vraagt van meer dan drie maand om gezondheidsredenen, moet ze bewijzen dat ze in haar land op geen enkele manier kan

verzorgd worden. Het probleem is doorgaans dat die landen geen toegang tot gezondheidszorg bieden aan mensen die het niet kunnen betalen.”

“Alleenstaande vrouwen (...) zijn een zeer kwetsbare groep. Ze zijn bereid veel te aanvaarden, (...), en zelfs in de asielcentra is er veel prostitutie ondanks de overdraagbare ziekten.”

Een dokter

“De vrouwen sliepen in kamers voor 12 personen; de deuren waren niet gesloten, iedereen kon er zo binnen- en buitenlopen, zoals het geval was bij de mannen. (...) Een goed jaar geleden is een blok gerenoveerd en nu is er een hele verdieping met afzonderlijke appartementen, ze hebben hun eigen badkamer, ze kunnen koken, en men ziet dat die vrouwen herboren worden. (...) Een kleine aanpassing kan al veel doen.”

“Wat ik opmerk voor de asielcentra, (...), als ik de zaken in cijfers moest uitdrukken: ik zou het hebben over zestig tot zeventig percent depressieve vrouwen. Dat heeft een enorme weerslag op het familieleven. Als men in een asielcentrum leeft, is men zeer afhankelijk, men vervalt volledig in afhankelijkheid. Men leert van alles af te hangen, men gaat eten om negen uur, op de middag, om zes uur, de dokter komt bij u als u niet bij hem komt, er is geen verplichting (meer), en dat gedurende maanden want geneeskunde is gratis, voeding is gratis, men vraagt niets in ruil. En men scheidt afhankelijkheid. En eenmaal als men het asielcentrum verlaat omdat de procedure positief was, moet men plots onafhankelijk en autonoom zijn, een huis zoeken (...). Dat geeft trauma's, de mensen zeggen altijd: “Je mag blij zijn dat je een positief antwoord kreeg”, maar voor de vrouwen zijn dat momenten van grote risico's, ze moeten een huis vinden en een school en ze spreken de taal niet, er bestaan hierover geen statistieken maar ik denk dat de zelfmoordcijfers op dat ogenblik hoog oplopen, precies wegens deze situatie. Het tweede groot probleem is niet alleen de moeder maar ook het kind dat geen kind meer kan zijn in een asielcentrum. Ook kinderen die dan vlug de taal moeten leren, kinderen van zes jaar die tolk komen spelen zijn voor hun depressieve moeders. Dat zijn toestanden die wij vaststellen.”

Een dokter

“We mogen evenmin het aantal mensen onderschatten dat tegenwoordig asiel vraagt om medische redenen. Volgens mij 10 tot 15 procent, dat is veel. (...) En dan, tenslotte, het kind dat gebruikt wordt om de asielperiode te verlengen. Er zijn bijvoorbeeld enorm veel kinderen met astma die een aanval van astma krijgen precies op het moment dat ze het land uit moeten. In dat geval ben ik verplicht een tijdelijk attest uit te schrijven. In feite brengt deze situatie met zich mee dat de astmacrisis blijft duren, ik ken zelfs iemand die gedurende tien maanden een crisis van suikerziekte heeft gehad, doordat de moeder het dieet wijzigde precies om de crisis in stand te houden. Als dokter vind ik dit verschrikkelijk maar je kunt er weinig tegen doen, kinderen die ziek gehouden worden om in België te kunnen blijven (...).”

Een dokter: “Het is moeilijk een vrouw te overtuigen om een diafragma en een condoom te gebruiken. (...) Ook bij de mannen leggen wij de nadruk op het condoom, maar goed, dat zijn prioriteiten die men moet vastleggen, waarop moet men het meest het accent leggen? Voorlopig is dat altijd contraceptie. (...) Doorgaans beslist de vrouw, de man heeft niet veel te zeggen (...), zij hebben genoeg kinderen en zij beslissen ermee te stoppen. En als er nog altijd een kinderswens is, komt die meestal van beide partners. We kunnen niet stimuleren om kinderen te krijgen in een asielcentrum, zeker niet bij alleenstaande vrouwen.”

Moederschap

En dan waarom, waarom sterven er toch meer kinderen, terwijl er minder prematuren zijn, minder met een te laag geboortegewicht, waarom sterven die kinderen meer dan andere?

Een dokter: “Wat de problematiek van de voortplanting betreft, van abortus, van contraceptie, daar is echt nog veel werk aan de winkel, we moeten meer werken met allochtone vrouwen, met asielzoeksters, meer inlichtingen, (...).”

“Wij zijn een vzw (...) met als doel een perinatale medisch-sociale begeleiding te verzekeren van allochtone moeders, die geen beroep kunnen doen op sociale zekerheid en die in grote onzekerheid leven. (...) 15 procent van de totale bezetting in de kraamafdeling zijn moeders zonder sociale zekerheid. (...) In 2001 hebben wij een onderzoek gedaan om te weten wie die moeders waren van wie de zwangerschap niet juist was opgevolgd (...), en we hebben vastgesteld dat 25 procent van die moeders hier gekomen waren binnen de maand voor ze moesten bevallen, (...), 60 procent binnen het jaar. Die vrouwen waren zeer jong, 16 procent was jonger dan 20 jaar en ze waren vaak niet op de hoogte, 13 procent was ongeletterd. Over 't algemeen kwamen we ook te weten dat die vrouwen vaak sterk geïsoleerd waren door hun familiale situatie, 27 procent was alleenstaand, (...), 73 procent leefde van toevallige inkomsten, ging bedelen of was ten laste van hun familie. Ze leefden dikwijls in onbewoonbare woningen en hun voeding was zeer onevenwichtig. Ze zijn ook geïsoleerd door de taalbarrière en omdat ze hun culturele referentiepunten kwijt zijn, (...). Ze zijn dikwijls angstig en lijden onder eenzaamheid. Al die criteria voorspellen een grote kwetsbaarheid en verhogen de risico's op miskramen en kindersterfte.”

Een vertegenwoordigster van een vereniging

“Per slot van rekening zegt men dat vrouwen die werken het meest problemen hebben op het moment van de geboorten, maar is dat wel waar?

Een vertegenwoordigster van het gezondheidsobservatorium

Helemaal niet, dat is een cliché uit de tijd dat er werk zat was, of toen weinig opgeleide vrouwen werkten in extreem moeilijke omstandigheden. (...) Tegenwoordig hebben die vrouwen geen werk meer. (...) Brussel is een zeer multiculturele stad. Bij de geboorten in Brussel zijn er 169 nationaliteiten en bijna de helft van de borelingen hebben een niet-Belgische moeder. Ongeveer 14 procent van de borelingen hebben een moeder van Maghrebijnse afkomst (voor het grootste deel Marokkaanse) en 10 procent van de moeders hebben de Turkse nationaliteit en zijn jonger dan 20 jaar.”

“Drie groepen nationaliteiten lopen hogere risico's: kinderen van Turkse moeders (76 procent meer sterfgevallen), Marokkanen (60 procent) en alle nationaliteiten van Zwart-Afrika (70 procent.)”

“Demografisch gesproken lijkt het profiel van genaturaliseerde moeders meer op dat van de Belgische moeders: dat wil zeggen: minder oudere moeders, minder zeer jonge moeders, dan voor de moeders van Marokkaanse afkomst. (...) We willen hier natuurlijk niet aantonen dat naturalisatie de problemen vermindert. Ik denk dat we twee verschillende bevolkingen hebben. Maar wat de perinatale sterftecijfers betreft: kinderen van een genaturaliseerde moeder lopen zelfs een kleiner risico dan de Belgen, en dat is, denk ik, ook omdat er bij de oorspronkelijk Belgische bevolking een zeer arme bevolking is en statistieken tonen aan dat een groot deel van de bevolking in Brussel arm is.”

“Ten slotte moeten we opnieuw hameren op de sociale ongelijkheden als het om perinataliteit gaat, dat gaat iedereen aan, alle nationaliteiten, het blijft de aandacht opeisen maar de mensen worden daar effectief aan gewoon. Die ongelijkheid bestaat, ze houdt stand en tot nu toe heeft geen enkel gezondheidsbeleid dat kunnen verminderen. We moeten een politiek van totale strijd voeren tegen de onzekerheid die alle nationaliteiten treft, alle groepen, om die ongelijkheid weg te werken.”

2.2.3. Vestimentaire codes en socio-professioneel leven.

In Amerika kleedt iedereen zich zoals ie wil ...

Een criminologe: “Als we de vraag stellen in termen van godsdienstvrijheid is er een probleem dat voortkomt uit de hiërarchie van de normen in de schoot van onze staatkundige juridische orde. Dat schijnt zeer ingewikkeld en verklaart misschien waarom de problematiek van de hoofddoek met andere thema's samenhangt: openbare veiligheid, integratie, gelijkheid van kansen in het onderwijs, en, wat verontrustender is, het probleem van de gelijkheid tussen man en vrouw en dus het gender-probleem. (...) Maar de cruciale vraag is niet de gelijke vertegenwoordiging van de geslachten, maar die van de daadwerkelijke toegang tot een verscheidenheid van sociale rollen, en de mogelijkheid om seksuele en economische status los te koppelen van elkaar. Scholing en tewerkstelling moeten beschermd worden. Als de jonge vrouwen niet getuigen van dwang, moet men ze gerust laten.”

“Het is aan hen dat je die vraag moet stellen.”

*Niet-moslim-
vrouwen, in koor*

“Ik heb gewerkt als schoonmaakster, in het Parlement en bij de stad Brussel, en ik droeg een hoofddoek. Niemand schonk daar indertijd aandacht aan. Het werd niet opgemerkt. Dat was einde jaren '80 begin jaren '90. Op een dag, terwijl ik aan het poetsen was, was er naast mij een discussie over de hoofddoek. “U sluit vrouwen, die een hoofddoek dragen, uit en nochtans draag ik er ook een en u heeft dat niet eens gezien.” Dat is echt waar, ze hadden niet eens gezien dat hun werkster een hoofddoek droeg, ook tijdens haar werk.”

Moslimvrouwen

“De mentaliteit in Denemarken bijvoorbeeld is volledig anders. Voor het eerst in mijn leven heb ik daar een vrouw met hoofddoek zien bedienen in een supermarkt. Niet in een oosterse kruidenierszaak, hé, maar in een supermarkt zoals Cora of GB. Dat komt weinig voor. Ik heb hier nog nooit een dame met een hoofddoek aan de kassa gezien.”

“In de ziekenhuizen wordt de hoofddoek dikwijls verboden. Zelfs tijdens onze stage moesten we onze hoofddoek afleggen. Terwijl een hoofddoek net zo hygiënisch is.”

“Ik, ik ben de hijab beginnen dragen na mijn studies. Hijab, dat betekent “bescherming”. Dat heeft niets te maken met de betekenissen die men zich inbeeldt in de westerse wereld.”

Moslimvrouwen

“In Amerika bijvoorbeeld zijn de mensen gemengd. Ze kleden zich zoals ze willen. Niemand bekijkt hen. Moest je dat hier doen dan zouden ze zeggen: “Heb je gezien wat die vandaag op het hoofd heeft?” Dat zou niet mogen bestaan, want dan hebben de mensen zich beperkingen opgelegd. Is er dan niemand met een vrije geest, is er niemand die iets beters kan bedenken, een betere wereld? 't Is toch waar, hé?”

“Dat stoot me echt tegen de borst, dat het gebeurt in een land dat zogezegd democratisch is. In onze landen weten

we wat dictatuur is en we moeten er niet van weten, we hebben ervoor gekozen om hier te leven.”

“Als die halsstarrigheid tegenover de islam maar niet bestond...”

“Er moet iets achter zitten ...”

“Men zegt altijd: “Het is maar een lap stof.” Maar voor ons is dat veel.”

“Wij betrachten de liefde van God en zoeken troost in de traditie.”

Een vertegenwoordigster van een vrouwenorganisatie:

“Er is ook de westerse interpretatie van de hoofddoek die gezien wordt als een teken van onverdraagzaamheid, van onderdrukking van de vrouw, van een rem op de zogenaamde integratie. (...) Achter het dragen van de hoofddoek zie je dikwijls argumenten in de stijl van: “Wij zullen die jonge meisjes proberen te redden van het juk van de mannen om ze te kunnen helpen.” Ik denk dat er een echte inspanning moet geleverd worden om de hoofddoek proberen te begrijpen. De hoofddoek die gedragen wordt door overtuigde jonge moslimmeisjes is het gevolg van een individuele keuze, overdacht en niet opgedrongen door een vader of een moeder. Ondanks het feit dat er natuurlijk ook meisjes zijn, die helaas verplicht worden om een hoofddoek te dragen, (...) De uitdaging is die twee niet door elkaar te halen.”

Fadila:

“Een hoofddoek wil in het land van herkomst niet hetzelfde zeggen als hier. Thuis betekent de hoofddoek dat een vrouw zich moet verbergen en het is niet wenselijk dat aan te moedigen, hier is dat de uitdrukking van zijn geloof.”

Martine:

“Er is niets “vreemds” meer aan dit debat. We kunnen het niet meer hebben over een ingevoerd probleem, zelfs al is het voor een stuk een internationaal probleem.”

“(De naam van onze vereniging) wil zeggen “kennis” of “elkaar kennen”, vooral omdat wij bekeerlingen zijn, dus op de raaklijn van twee culturen, tussen de Europese en de moslimcultuur. Kennis omdat wij de moslimvrouwen willen helpen om te leren, om hun rechten te kennen en ze te gebruiken. We geven cursussen (...). En de wil om onderling de verschillende gemeenschappen en culturen te kennen (...) Natuurlijk zijn wij van het moslimgeloof en wij denken dat het ons recht en onze plicht is een beetje te vechten tegen de wetten en de discriminaties van het dragen van de hoofddoek (...) En om aan iedereen te tonen dat het dragen van een hoofddoek dikwijls de vrije keuze is van een moslimvrouw hebben wij een grote nationale enquête gehouden onder de titel “Een hoofddoek dragen: vrijheid of dwang”? Het resultaat is dat op 1000 vrouwen die antwoordden op de enquête er 95 procent bevestigen dat ze dat uit vrije wil doen, zonder dwang, een deel van hen waren vrouwen van minder dan 35 jaar.”

Een vertegenwoordigster van een vereniging van moslimvrouwen

“Een leerkracht heeft geweigerd om deel te nemen aan een etentje van leraars, omdat ze de hoofddoek niet mocht dragen.”

Mevrouw Martine Dorchy, oud-coördinerend prefect van de scholen van de Franse Gemeenschap in de stad Brussel.

“Wat ik in feite bedoel, is dat er acties zijn van verenigingen maar er is ook de individuele actie. Bijvoorbeeld, ik ben kaderlid, (...) Ik heb dus contact met het publiek. Ik ben projectbeheerder, (...), en ik heb dus vergaderingen met projectpromotoren, (...) en mijn hoofddoek heeft nooit enig probleem gesteld. (...) Werkelijk, ze hebben daar geen zaken mee met mijn hoofddoek. Wat de klanten interesseert, dat is dat ik hun informatie geef over het beheer van hun project en daarmee basta. (...) Op het niveau van de werkgever, zijn de beperkingen van mijn godsdienst – ik neem mijn geval omdat ik niet mag veralgemenen, dat is een beetje de ervaring van iedereen, als ik begon te werken bij die maatschappij, ik was sinds kort bekeerd, ik droeg nog geen hoofddoek. Dus ben ik door persoonlijke overtui-

Donatienne

ging een hoofddoek beginnen dragen. Ik begon hem te dragen buiten het werk, ik deed hem af op kantoor. Ik deelde mijn kantoor met een man. Ik ben naar mijn chef geweest en ik heb haar gezegd: "Luister, nu doe ik 'em niet meer af want in plaats van bezig te zijn met mijn werk ben ik voortdurend bezig met mijn eigen welzijn en met mijn uiterlijk voorkomen, en ik voel me schizofreen en in die omstandigheden kan ik niet goed werken." De reactie was onmiddellijk: "Dat is uw probleem maar als er problemen komen in de firma, dan ga ik je niet dekken. Dan zul je je plan moeten trekken." Geen probleem, dat was vrank en eerlijk. Dus ben ik begonnen mijn hoofddoek te dragen en daar kwam geen enkele, maar dan ook geen enkele reactie op van mijn collega's. (...) Dat loopt heel goed. De grens is, dat ik de mannen geen hand geef en ze zeker geen kus geef, (...) Ik heb het geluk te werken in een internationaal gezelschap waar de mensen verdraagzamer zijn, meer open, ook meer luisterbereid. (...) Ik bid in mijn bureau, iedereen weet dat, wegens de werkuren bid ik slechts twee keer per dag. En zelfs als ik een bureau deel, zijn er nooit wrijvingen geweest. Als het tijd wordt om te bidden, gaan zij een koffie drinken of een sigaretje roken, dat duurt nog geen vijf minuten, minder lang dan hun sigaret. Dat is helemaal aanvaardbaar. Nu deel ik mijn bureau met een vrouw, ik bid in haar aanwezigheid want dat scheidt geen problemen, dat stoort haar helemaal niet. Wat ik wil zeggen is dit: het is mogelijk en alles heeft te maken met wederzijds respect. Natuurlijk leg ik niets op: ik spreek erover. Het is dus niet "ik bid of ik ben hier weg". Het gebeurt in samenspraak. (...) Sinds ze mij kennen, hebben ze een andere kijk op gesluierde vrouwen. Het is een werk van alledag. (...) Als iets niet gaat, probeer ik me anders uit de slag te trekken. Zes maanden lang had ik een bureau als een aquarium, natuurlijk ging ik niet bidden, ik kan niet bidden in het zicht van iedereen, dus heb ik het anders aangepakt. Dat is alles."

2.3. Regionale integratiepolitiek

2.3.1. Regionale politieke structuren

Ze zouden in de wijken moeten komen kijken wat dat is, je bouwt iets op, je doet de zaken vooruitgaan, en dan paf ...

“De idee om de gemeente te betrekken en dus de werking te kunnen systematiseren om iedereen te bereiken, dat is het sterke punt van onze actie. (...) Een gemeente kan iedereen bereiken, een vereniging kan dat slechts gedeeltelijk. We moeten de dialoog beginnen vanuit een afgebaakend terrein.”

Een gemeentelijk sociaal bemiddelaar

“Er is vooruitgang en achteruitgang, sommigen zeggen “Het integratiebeleid is mislukt,” ze zouden eens moeten komen kijken in de wijken wat dat is; je bouwt iets op, je laat de zaken vooruitgaan en dan paf, los van jou komen er anderen (...) en dát, dat is volgens mij puur een gebrek aan een echte politiek met een hart, dat is geen gebrek aan integratiepolitiek vanwege de wijkverenigingen, want die deden wat er moest gedaan worden, ik denk dat het op een ander niveau is, als je ziet dat ze de imam komen opzoeken, als er ergens een conflict is, ik denk dat daar het probleem ligt, in de keuze van de gesprekspartner (...), dat is om dood te vallen, dat is het ergste wat je als vereniging kan overkomen, (...) Wat mij betreft, ik ben bang voor dat zootje, zich van gesprekspartner vergissen.”

Een veldwerkster

“Ons statuut is zeer onzeker, het gaat om preventiecontracten. Dat zijn contracten die het Gewest en de gemeenten binden of het ministerie van Binnenlandse Zaken en de gemeenten, en die worden telkens opnieuw onderhandeld. Dus de werkers die daar werken, zij kunnen vaak geen projecten op lange termijn plannen, velen geven hun baan op, en dus is een van de voorstellen, misschien, om die voorzieningen te bestendigen en ervoor te zorgen dat ze ook in de toekomst in zekere zin altijd kunnen blijven bestaan.”

Een gemeentelijk sociaal bemiddelaar

Mevrouw Françoise Rondeau, directrice van het regionaal centrum voor integratie van La Louvière:

“Het verschil met Luik is dat iedere gemeente een vertegenwoordiger heeft. De verenigingen waarmee zij werken, zijn Italiaans, Turks en Maghrebijns.”

Een vertegenwoordiger van een organisatie van culturele minderheden:

“De Vlaamse politiek inzake integratie bestaat vooral uit een coördinatie van de verschillende middelen, instellingen en sectoren in functie van hun bevoegdheden. Er liggen drie wegen open: een emancipatiebeleid verbonden aan de integratie van doelgroepen (allochtonen, vluchtelingen, mensen zonder vaste woonplaats, mensen zonder verblijfsvergunning), een onthaalbeleid gekoppeld aan informatie, en het sensibiliseren van nieuwkomers om hen toe te laten deel te nemen aan het gemeenschapsleven, en een onthaalbeleid voor de mensen zonder verblijfsvergunning. (...) De essentiële missie op het domein van integratie ligt in de steun aan een actief beleid, wat dat beleid een specifieke positie verschaft. Zo onderzoekt het integratiecentrum bijvoorbeeld de noden van het Gewest. Het doel is immers de toegang tot de instellingen en het onderwijs te bevorderen, plaatselijk en provinciaal beleid te steunen en samenlevingsinitiatieven te steunen door te werken met de doelgroepen.”

“Het decreet op het integratiebeleid kan bijdragen tot de interculturele dialoog maar tegenwoordig houden we ons vooral bezig met het onthaal van nieuwkomers. We pleiten voor bijkomende middelen om te zorgen voor een sociale integratie. Het decreet is te veel gericht op de beroepsmatige integratie en te weinig afgestemd op de dialoog.”

“Er is een totaal gebrek aan samenwerking tussen het Gemeenschapsniveau en het federale niveau, dat leidt tot grote incoherentie en lacunes. Er is een gebrek aan coördinatie tussen de diverse bevoegde overheden.”

Een vertegenwoordiger van een integratiecentrum:

“Het blijft moeilijk om de nieuwkomers te omschrijven. Sommigen zijn daar al 5 jaar, anderen komen pas aan en kennen de taal niet maar ze worden niet beschouwd als nieuwkomers omdat ze de Belgische nationaliteit hebben.”

En dan de vluchtelingen (...) (Wij hebben) een onthaalbeleid nodig voor de personen die geen deel uitmaken van de doelgroep (bijvoorbeeld de asielzoekers)."

"Het traject dat de nieuwkomer moet afleggen, is bestudeerd in functie van zijn behoeften. Met andere woorden, niet iedereen krijgt hetzelfde programma."

"De verplichting is in voege sinds 1 april 2004 zonder dat er meer middelen kwamen. (...) Op dit moment kan minder dan een derde van de doelgroep het programma in zijn geheel volgen."

"Het discours over de inburgering geeft een simplistisch beeld ten overstaan van de individuele inspanningen die nieuwkomers leveren."

"In het centrum heeft men ons opleidingen voorgesteld, ik ben me gaan inschrijven en tot onze grote verbazing (...) hoorden we dat er geen geld was voor ons ticket (voor het openbaar vervoer), je moet de fiets nemen, beeld u dat even in, je komt uit Centraal-Afrika, en dan met de fiets hier in België(!), kennis van de wegcode zero, nooit gefietst, (...), en zo zeg ik dan tegen mezelf: "Niet naar die cursus gaan." (...) Er zijn veel barrières. We krijgen lessen Nederlands. We kunnen geen ticket krijgen om te gaan leren, en we kunnen er geen kopen want een ticket kost 2,40 euro."

Isabelle

"Het decreet laat toe het probleem van de talen aan te kaarten maar alle niveaus van de maatschappij moeten rekening houden met het aspect van de sociale participatie. Maar het decreet voorziet geen ruimere aspecten."

*Een coördinator
van een onthaal-
bureau*

"Minderjarige nieuwkomers behoren tot een doelgroep van de inburgering maar voor het ogenblik kunnen de meeste onthaalbureaus ze niet volledig integreren met uitzondering van drie pilootprojecten in Gent, Antwerpen en Oost-Vlaanderen."

"Terwijl hoogopgeleiden dikwijls onmiddellijk kunnen beginnen met een cursus Nederlands, (...), moeten de laaggeschoolden en de analfabeten (...) lang wachten om een cursus Nederlands te kunnen volgen, soms wel een jaar."

“Er zijn problemen van infrastructuur, met name voor vrouwen met kleine kinderen die lessen willen volgen en die opvang nodig hebben.”

Mevrouw Hilde Decnijf, algemeen coördinator van het onthaalbureau voor nieuwkomers van Vilvoorde:

“De Vlaamse overheid geeft iedere maand aan iedere Vlaamse gemeente een lijst van alle personen die recht hebben op of verplicht zijn een inburgeringscursus te volgen.”

“Als hij zich inschrijft in een gemeente krijgt elke nieuwkomer een informatiebrochure over het inburgeringsbeleid en het adres van het onthaalbureau. Een maand later stuurt de gemeente een brief naar elke nieuwkomer die onder de verplichting valt. Wie zich binnen de drie maanden niet aanbiedt, krijgt een tweede oproep. Als de nieuwkomer daar geen gevolg aan geeft (...), wordt hij gestraft door boetes en dat wordt genoteerd in zijn gerechtelijk dossier.”

Onderzoekers van de ULg, de ULB en de KUL:

“Aan Franstalige kant is het tegenwoordig moeilijk om te spreken over etno-culturele verschillen, men is daar in de loop van de geschiedenis van afgestapt omdat het niet terzake zou doen, ja zelfs gevaarlijk zou zijn. Beleidsmaatregelen die op de een of andere manier rekening houden met die variabele, stellen dus een probleem. (...) Hoewel er meer dan 400 onderzoeken zijn gebeurd naar deze materie is er geen systematische inspanning om de positie van etnische minderheden te evalueren. In de huidige stand van zaken zijn er geen systematische gegevens die toestaan de etnische oorsprong van individuen in rekening te nemen. Het gevolg van deze stand van zaken is dat het moeilijk, zo niet onmogelijk is (...) te oordelen hoe de situatie van die groepen evolueert en of de publieke voorzieningen, die ter beschikking zijn gesteld, al dan niet effect sorteren inzake gelijkwaardigheid en gelijkheid van kansen. Zonder de mogelijkheid om situaties te meten, kun je zowel het een als het tegendeel gaan bewijzen (...). Het risico bestaat dat zij die over de middelen beschikken om hun versie van de werkelijkheid luid en krachtig te bevestigen, dat zij het zijn die gehoord worden.”

“Het klopt dat er in Vlaanderen een aanzet tot beleid is, maar men mag niet zeggen dat er in Wallonië niets bestaat. Het is moeilijk om een gemeenschappelijke gedragslijn aan te nemen. Neem het geval van de regionale integratie-

centra, men ziet dat ze verschillende richtlijnen hanteren. Men mag zeggen dat Wallonië een tijd lang en ook nog nu gedacht heeft dat er geen problemen zijn van immigratie en integratie in Wallonië, gezien de meeste migranten van Europese afkomst zijn en dat de grote meerderheid resulteert uit een relatief oude inplanting. Men heeft het een beetje aanvaard en historisch toegegeven eerst aan de “verbrusseling” en nu de “vervlaamsing” van het immigratieprobleem.”

“We moeten ervoor oppassen de kwestie van het Vlaams Blok te koppelen aan het integratiebeleid. (...) Want dat zou veronderstellen dat er een oorzakelijk verband bestaat en dat is helemaal niet zo.”

Het vraagstuk van de culturele statistieken

“Zonder statistieken is er geen beleid te voeren. (...) Ik vind dus tellen op zich - hoe discriminerend ook - niet verwerpelijk, tenzij je natuurlijk iedereen zou gaan tellen.”

Professor Ed van Thijn

“We zitten nu in een onduidelijke situatie. 't Is te zeggen: wij benoemen om te kunnen handelen en aan de andere kant handelen we zonder de dingen bij naam te noemen. Zelfs zonder het te zeggen nemen we soms etnische criteria aan. In de democratische politieke partijen bijvoorbeeld is het bij de lijstvormingen politiek correct om zijn Italiaan te hebben en zijn Marokkaan. (...) En in een aantal sociale huisvestingsmaatschappijen houdt men geen statistieken bij maar er staat wel een kleine “a” voor Arabier.”

Onderzoekers van de ULg, de ULB en de KUL

2.3.2. Sociale woningen

De doorsnee-Belg wil niet meer in een sociale woning wonen..

“Ik weet niet hoe het in andere steden is (...), maar ik heb gezien dat men “getto's” creëert. (...) Als er een Turk komt, zegt men: “Tiens, er is een woningcomplex waar Turken wonen”, en paf, men stuurt die Turk naar die cité (...). Dat is

Een intercultureel en sociaal bemiddelaar

legitiem, in die zin dat er regionale banden bestaan, en ze kennen het land niet, dus verhuren ze een appartement dicht bij zijn landgenoten (...). Maar die man die daar komt wonen, die weet helemaal niets af van die problematiek, komt in een vicieuze cirkel terecht.”

*Een directeur van
een maatschappij
voor sociale
huisvesting:*

“De meerderheid van mensen, die in een sociale woning terechtkomen, is van vreemde origine, om twee redenen: 1 – het beperkte inkomen van deze mensen toont aan dat ze uitgesloten zijn van de arbeidsmarkt en 2 – ze zijn over het algemeen voor een deel uitgesloten van de privé-woningmarkt. (Discriminatie) Gevolg is dat huurders van Europese oorsprong de sociale woningen verlaten, ofwel omdat hun inkomen is gestegen, ofwel omdat ze beslissen uit de stad weg te trekken. Het uitzicht van hun buurt is gewijzigd en die mensen zijn niet voorbereid op de evolutie van de maatschappij en op de etnische vermenging. Bij elk vertrek komen er plaatsen vrij voor de minstbedeelden, doorgaans migranten, en dat wekt de indruk dat het vooral migranten zijn die in sociale woningen binnenkomen, en de anderen niet meer. (...) Welnu, het is nooit de bedoeling geweest de huurders te groeperen naar afkomst, maar juist te waken over een goede spreiding. Maar in het licht van de economische situatie van die mensen gebeurt er vanzelf zo'n groepering. (...)

We zouden het woningpark moeten uitbreiden door bouw en renovatie op de privé-woningmarkt, als men wil dat sociale woningen zich niet meer alleen richten tot de minstbedeelden.”

“Vroeger was de opdracht van sociale woningmaatschappijen zorgen voor huisvesting, onderhoud en beheer van de woningen. Vandaag daarentegen moeten ze zich eerst bezighouden met sociale problemen. We zijn dus getuige van een totale ommekeer in de opvatting over de rol van sociale huisvesting. De vragen hebben nu betrekking op de opvoeding, de tewerkstelling, en zelfs op politiezaken.”

*Een directeur van
een sociale
huisvestings-
maatschappij:*

“Er is een probleem van ondervertegenwoordiging van Belgen. Wij vinden geen autochtonen meer. Er was een project om te komen tot 35 procent Belgen maar dat is mislukt, want er waren niet genoeg kandidaturen.”

“Naast de sociale mix moeten we ook de etnische mix op de politieke agenda plaatsen.”

“Er is een verschil tussen grote en kleine steden. In de kleine steden is 81 procent van de kandidaten Belg, in de grote steden slechts 33 procent.”

“In enkele jaren tijd is de situatie van de huurders meer en meer precair geworden. Sociale werkers vinden dat ze geconfronteerd worden met een waterval aan problemen die de huurders ondervinden, ze voelen zich voorbijgestreefd en ze worden neerslachtig. In de toekomst moeten we ons zeker meer toeleggen op de vorming en de omkadering van de sociale werkers. Ze stellen ook een merkwaardige paradox vast tussen de passiviteit en het individualisme van de huurders als gevolg van het leven in een sociale woning, en hun grote kracht om zich te verenigen als het op klachten aankomt. We moeten zeker rechten en plichten opnieuw definiëren.”

*Een verantwoorde-
lijke voor
projecten van
sociale cohesie*

“Wat betreft samenwonen, zijn er acties gevoerd om banden te scheppen of aan te halen tussen de huurders onderling en tussen de huurders en de huisvestingsmaatschappijen. Dat lukt de ene keer al beter dan de andere maar we kunnen op dit moment nog geen conclusies trekken. We kunnen wel zeggen dat we op de ingeslagen weg moeten verder gaan, zelfs al kunnen we niet ontkennen dat de agressiviteit van de huurders toeneemt. Binnen de kortste keren zullen we ons daarover vragen moeten stellen.”

“We beseffen dat de huisvestingsmaatschappijen de problemen kristalliseren die de maatschappij in de brede zin van het woord niet heeft opgelost.”

“De jongeren komen 's avonds samen aan de ingang van het gebouw om te discussiëren en dat geeft een gevoel van onveiligheid, maar ze doen niets dat niet mag, wat moeten we dan doen?”

*Een directeur van
een maatschappij
voor sociale
huisvesting*

“Spanningen treden vaak op tussen ouderen en jongeren. Dat gaat dan over de manier waarop de woning gebruikt wordt, over lawaai, netheid, geurtjes uit de keuken, dat

schept een reeks spanningen en dat is een voedingsbodem voor extremistische ideeën.”

“Voor de maatschappijen is het moeilijk alle normen te doen naleven. Bijvoorbeeld het feit dat je de was niet op het balkon mag hangen.”

Een vertegenwoordiger van een huisvestingsmaatschappij:

“Bewonersvergaderingen behoren niet tot de culturele traditie van allochtonen. Het zijn dus de Belgen die samenkomen om te discussiëren, over ’t algemeen over de problemen die zij hebben met de allochtone huurders.”

“De doorsnee-Belg wil niet meer leven in sociale woningen die een zeer slechte reputatie hebben.”

“De verkiezingsresultaten vindt men terug in de sociale woningen. De retoriek van het Vlaams Blok slaat aan bij de huurders.”

Een directrice van een sociale huisvestingsmaatschappij:

“ (...), wij kennen woningen toe aan asielzoekers. We doen dat met de oranje kaart, die ze kregen van het OCMW, zo kan het OCMW alle kandidaten volgen.”

“In de schoot van de wijk zijn er verscheidene verenigingen, die werken met en voor huurders, op alle niveaus: tewerkstelling, vorming, cultuur, jeugd, vrouwen, (...) Dat werkt zeer goed. De mensen vinden aansluiting bij die initiatieven.”

2.3.3. De tewerkstelling

Ik maak de Staat schoon maar de Staat wil van mij af.

Ljubisa:

“Op dit moment heb ik nog een zeer duidelijke herinnering aan de verwarde gevoelens en de moed die mijn beroep me gaf om vooruit te gaan, zelfs als dat onmogelijk leek.”

“Ik maak de straten schoon en ondanks mijn oranje fluo-pakje ziet niemand mij. Ik maak de Staat schoon maar de Staat wil van mij af. Ik wou mijn school afmaken in Belgrado, maar hoe? Hoe als niemand in je omgeving weet hoe het moet. Ik hoop dat ik de kans krijg om vrachtwagenchauffeur te worden, categorie C.”

Ozgan

“Zaterdag heb ik hem naar zijn werkplaats gevoerd en hij werd uitgesloten wegens zijn huidskleur, die alleen maar te wijten was aan de zon (...) Als wat mijn zoon overkwam een bijkomende motivering is om verder te gaan in de studies, zal hem dat nog niet garanderen werk te vinden, ondanks mijn steun en mijn aanmoedigingen.”

Abdelmajid

“Bij ons, in ons milieu, zelf als Belgische, is dat nog niet zeker. Want ze nemen, hoe moet ik het zeggen, ofwel ben je Belg, maar je bent Belg op papier, je ziet er niet als Belg uit, en ze nemen de Belgen, die Belg zijn van zuiver bloed, om het zo te zeggen, want niemand is van zuiver bloed, of dat nu in België is of elders (...); dus het is niet zeker, ook niet als je de Belgische nationaliteit hebt, of door te studeren, het hangt af van op wie je valt (...). Maar ik heb het niet eens over vrouwen die een hoofddoek dragen, ik heb het over vrouwen die géén hoofddoek dragen, die gestudeerd hebben, die hier in België geboren zijn, die Belg zijn (...).”

Naoual

“Goedendag. Als werknemer bij Belgacom zie ik geen enkel “gekleurd” kaderlid in de hogere hiërarchie. Toeval of gewild? Ik vraag het me af (...) Voor wanneer een Belgische en zwarte omroepster op de RTBF en een kleurling eerste minister? Bestaat in België het Amerikaanse begrip “*equal opportunities employer*”? In onze openbare diensten? Van harte.”

Claude

Een vertegenwoordigster van een sociaal centrum:

“Afrikaanse vrouwen hebben het dikwijls nog moeilijker dan mannen. Veel vrouwen zijn opgeleid, maar door hun statuut zijn ze uitgesloten van de reguliere arbeidsmarkt en van een hoop structuren die hun integratie zouden kunnen bevorderen.”

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse vereniging:

“De erkenning van de diploma’s is een van de zaken die ons het meeste stoort. De EU heeft een project gestart en het Waalse Gewest zorgde voor de omkadering, dat project heet VITAR (Valorisation, Intégration en Transfert des compétences), en in deze studie heeft men vastgesteld dat in tegenstelling tot andere gemeenschappen, de Zwart-Afrikaanse gemeenschap een overgediplomeerde gemeenschap is. Maar er is een gebrek aan erkenning van de deskundigheid van die mensen. Dus moeten die mensen aardbeien gaan plukken om hun plan te kunnen trekken, of ’s nachts huis-aan-huisfolders uitdelen omdat ze ’s morgens toch melk moeten hebben voor hun kinderen, soms doen ze zaken die niet door de beugel kunnen, praktijken die geweld oproepen. We moeten daar rekening mee houden want integratie verloopt vooral langs deze weg, de erkenning van deskundigheid.”

“Er moet een betere omkadering komen voor hen die in Afrika willen gaan werken. (...) Men weet dat er al enige jaren een herneming is van de ontwikkelingssamenwerking. (...) Maar als Afrikanen komen vragen om in Afrika te gaan werken, worden ze vaak voorbijgestoken, weet u, zo gebeurt het echt, hoor, voorbijgestoken door jonge mensen die daar zomaar aankomen, die geluk hebben, wij hebben achterstand in het onderwijs, omdat er een hele hoop problemen zijn in Afrika en als men een maximumleeftijdsgrens stelt, zeg maar tot 30 jaar, in Afrika is men op 30 nog zeer jong en op 30 wil men nog een diploma halen.”

Een vertegenwoordigster van een vereniging van Afrikaanse vrouwen:

“Er moet gelijkwaardigheid van diploma’s komen en het moet gedaan zijn met dat beleid dat wij een beleid van twee maten en twee gewichten noemen, zodra men spreekt van wetenschappelijke of van wettelijke diploma’s. Ik ken een jongen van Afrikaanse afkomst die in Afrika gediplomeerd is in internationaal recht. Hij is hier komen specialiseren en op het einde van de rit gaf men hem een wetenschappelijk

diploma. Maar hij kan met dat type diploma zijn beroep niet uitoefenen. Resultaat: hij heeft zijn diploma maar hij kan niet werken en hij zit weer in een soort migratie want hij verlaat België.”

“Bij die inspanningen voor integratie is er een fenomeen dat specifiek is voor de Afrikaanse gemeenschap. Omdat de meerderheid van de vluchtelingen studenten zijn die hier waren en die niet konden terugkeren gezien de politieke situatie, oorlogen en conflicten, ofwel zijn het studenten die ginder waren en die verplicht werden in ballingschap te gaan. (...) We hebben een hele serie mensen gevonden die echt zoveel mogelijk hun plan trekken, maar er is ook een arts die werkt als taxichauffeur, een andere als camionneur, echt zo van die jobs waarvoor geen kwalificaties gevraagd worden, want die mensen die nemen gewoon om het even welke job die ze kunnen krijgen.”

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse vereniging

“Gezien er nog steeds geen gelijkwaardigheid van diploma's bestaat, creëren heel wat Zwart- Afrikanen hun eigen job, door de oprichting van een vereniging.”

Een vertegenwoordiger van een intercultureel centrum

“Migranten van de tweede en derde generatie voelen dikwijls wrok tegenover de vluchtelingen. Zij zijn meestal opgeleid en vinden makkelijker werk dan de allochtone jongeren, in schoolinstellingen van tweede keuze. We moeten die situatie echt frontaal aanpakken, met een concreet en aangepast beleid.”

Een socioloog

De vrouwen (van Afrikaanse afkomst) volgen meer en meer een opleiding in de dienstensector (kinderverzorgster, ziekenverzorgster, keukenhelpster...) soms na goede universitaire studies!”

Een vertegenwoordigster van een vereniging van Belgo-Afrikaanse families

“Ze vragen dat het diploma dat zij in het buitenland behaalden, zou erkend worden en dat men rekening zou houden met hun verleden.”

Een vertegenwoordiger van een onthaalstructuur en promotie van migranten:

“Vrouwen van de tweede of derde generatie hebben socio-economisch opmerkelijke vooruitgang geboekt.”

Een schooldirecteur:

“En het klopt dat op de dag dat er in Molenbeek geen 5000 werklozen meer zullen zijn, dat we dan misschien automatisch het probleem van het fundamentalisme zullen hebben opgelost...”

Een vertegenwoordiger van de ORBEM:

“De ORBEM voert al 17 jaar een echte politieke strijd tegen discriminaties. Alles begon met een studie van het Internationaal Arbeidsbureau die aan het licht bracht dat er discriminaties waren bij de aanwervingsprocedure. Van toen af is wat vroeger taboe was aanvaardbaar geworden. Van dan af hebben we in de Europese context een specifiek orgaan opgericht – het gaat hier over het territoriaal tewerkstellingspact. Dat pact overstijgt elke administratieve en institutionele logica. (...)”

In het tweede actieplan dat we nu realiseren voor 2006, wordt de strijd tegen de discriminaties bij de aanwerving verscherpt (...), met een niet te verwaarlozen budget. (...)”

Enkele acties die wij ondernemen:

- Oprichten van loketten tegen discriminaties, die kunnen geraadpleegd worden door werkgevers en werknemers (...);
- Bewust diversiteitsmanagement in sectoren waar dat nog niet gebeurd is;
- Sensibiliseren van de vakbonden;
- We maken opnieuw een studie (...) om te zien of er nog steeds discriminatie is, welk type discriminatie en hoe belangrijk ze is ze en of we maatregelen kunnen treffen, enz.”

“Waarom heeft de studie van het Internationaal Arbeidsbureau zoveel impact op het beeld dat er discriminaties zijn en waarom ook zo weinig invloed op het openbaar beleid?”

Onderzoekers van de ULg, de ULB en de KUL

“Die studie heeft een echte verandering teweeggebracht. Discriminatie kwam inderdaad voor in een aantal studies die gebeurden tussen 1980 en 1996. Nochtans was dat begrip als dusdanig niet aanvaard. Men dacht altijd dat het voornaamste paradigma van werkloosheid bij migranten hun gebrek aan kwalificaties was of het feit dat ze niet aangepast waren aan de arbeidsmarkt. Maar wat er aan de oppervlakte kwam, was het feit dat er discriminatie was, (...) de verantwoordelijkheid van de werkgevers en hun aanwervingspraktijken”

“Hoewel goede bedoelingen een constante waren kan men moeilijk spreken van een echt beleid om de positie van de burgers van vreemde afkomst op de arbeidsmarkt radicaal te verbeteren. Een eerste specifiek beleid is op punt gesteld met het Vesoc-akkoord (...) ten gevolge van de ophefmakende studie van het Arbeidsbureau. (...) Bij gebrek aan een bijzondere gebeurtenis of van een coalitiewissel op politiek niveau, hebben wij aangetoond dat het vooral de tussenkomst was van een derde partner, het Centrum voor gelijkheid van kansen, die erin geslaagd was een politiek venster te openen en de beleidsmakers ertoe verplichtte om tussen te komen. (...) Enkele jaren nadat het in voege kwam, is het akkoord omgevormd tot een politiek van meer algemene diversiteit voor de verschillende achtergestelde groepen.”

“Met onze acties willen we de nieuwkomers bereiken op gebied van taal, vorming in verband met specifieke situaties, op het niveau van de bemiddeling (...). We werken samen met de Kamer van Koophandel rond tewerkstellingsinitiatieven, rond loketten in de privé die hen helpen om werk te vinden. (...) We doen aan *coaching* om die mensen te helpen.”

Een vertegenwoordiger van een dienst voor trajectbegeleiding van werkzoekenden

“Het werk is begonnen in 1992 maar op een nogal onduidelijke manier. (...) In 1996 startte er een diepgaander werk (...), we zijn een aantal zaken en het nodige denkwerk gestart, vertrekkende van de vraag: “Wat is dat, een dienst

Meneer Graulich, raadgever voor ethiek en diversiteit van het FOREM

van kwaliteit aanbieden aan vreemdelingen of aan mensen van vreemde afkomst?" (...) Dat leidde tot een project, dat wij "Inter-nation" noemen en dat als doel heeft werk te scheppen en te promoten voor vreemdelingen. (...) We werken ook voor de begeleiding van die mensen en we voerden een sensibiliseringscampagne (...) voor de omkadering van een groot deel van het personeel."

*Een ambtenaar
van de cel
tewerkstelling bij
het ministerie van
de Vlaamse
Gemeenschap:*

"Wij werken aan een plan van diversiteit. Het gaat hier om een plan om de ondernemingen ervan te overtuigen dat diversiteit een meerwaarde betekent. Het gaat er hier niet over om hen te verplichten maar om hen te steunen. We werken nu met 30 vertegenwoordigers, samen werken wij aan de concretisering van dat beleid."

"Er is geen sprake van de invoering van positieve discriminatie. Onze benadering ligt meer op het niveau van positieve acties. Bij gelijke bekwaamheden hebben diegenen die gediscrimineerd worden een voetje voor (...). De ondernemingen zijn niet verplicht met ons samen te werken (...), ze komen zelf, ons partnership gebeurt op vrijwillige basis. Dat werkt, we zien al resultaten sinds 2002 (...) Het grootste verwijt dat we krijgen, is dat het te traag gaat. Het is waar: deuren openen, praktijken en mentaliteit veranderen, dat duurt een tijdje; maar gezien het op vrijwillige basis is, kan het vlugger gaan."

"Ik voel niets voor de idee om het parcours van een allochtone werkzoekende te scheiden van dat van een autochtoon door een begeleidingsdienst in te schakelen die zich alleen maar tot allochtonen zou richten, maar we moeten zorgen dat er mensen zijn om hun aanwerving te stimuleren en om met hen te durven discussiëren. En natuurlijk, als we getuige zijn van een discriminatie dan moeten we reageren."

*Een consulente
van een uitzend-
bureau:*

"We hebben gezien dat sommige groepen niet geïntegreerd waren in de arbeidsmarkt. In dat kader hebben wij projecten opgezet van sociale cohesie, die slaan op de verbetering van de tewerkstellingsgraad van de risicogroepen, het meervoudige partnerschap gericht op (...) het sensibiliseren van de ondernemingen voor vooroordelen en vooringenomenheid. We proberen om aanvragen met discriminerend karakter niet te beantwoorden, we proberen om met de bedrijven echt in

dialogo te treden. En geen positieve discriminaties voor de risicogroepen. We proberen hen de noodzakelijke bekwaamheden te geven, (...) het beroep en de taal aan te leren.”

“De deur blijft gesloten voor mensen die anders zijn. Tegen allochtonen zijn er twee soorten bezwaren. Een objectief: een diploma, dat in België niet erkend is, en een subjectief: zelfs als het objectieve bezwaar uitgeschakeld is, blijven de vooroordelen zwaar doorwegen. De Belgen van Noord-Afrikaanse afkomst bijvoorbeeld, die een cursus informatica volgen en Nederlands leren, solliciteren intensief, maar ze worden nooit uitgenodigd voor een gesprek.

Een vertegenwoordigster van een onderzoeksinstituut rond arbeidsproblematiek

We hebben een studie uitgevoerd over het gedrag van werkzoekenden. Er bleek dat allochtonen actiever naar werk zoeken, geregeld naar de VDAB gaan en naar uitzendbureaus. Het feit dat de VDAB brieven stuurt naar de werkgevers is een positieve inspanning, maar niet genoeg want er is geen enkele garantie; er is een andere stimulans nodig. Sensibilisering is positief maar werkt op lange termijn. Op korte termijn zijn er strengere maatregelen nodig. (...) Het openen van deuren blijft het zwaarste obstakel. (...) En daarbij, als een bedrijf allochtonen aanwerft, is dat nog niet genoeg om de vooroordelen weg te nemen. (...) Het onthaal is zeer belangrijk. Bijvoorbeeld de uurroosters aanpassen voor allochtone alleenstaande moeders. (...) Er is meer flexibiliteit nodig. De organisatie moet kiezen voor een positieve benadering. (...) De diversiteit gebruiken, daarvan profiteren. Bijvoorbeeld, dat de allochtone verpleegsters aan de autochtone de culturele verschillen uitleggen.”

“Ik leid een centrum voor onderzoek naar gender en diversiteit van de arbeidskrachten in het bedrijfsleven en mijn uitgangspunt is de verankering van de diversiteit in de ondernemingen en organisaties. De twee verankeringspunten waarop wij werken, zijn: respect voor de wetten en sociale verantwoordelijkheid, strijd tegen discriminaties, enz. De vraag is hoe we diversiteit kunnen koppelen aan doeltreffendheid en efficiëntie van de ondernemingen. Daarvoor zijn er verscheidene luiken.

Een directrice van een universitair onderzoekscentrum

– Hoe kunnen we de inbreng meten van een groeiende diversiteit van de werknemers in termen van meer crea-

tiviteit, van meer voldoening en dus in termen van een groter marktaandeel.

- Heel de notie van doelmatigheid. Het komt erop aan de ondernemingen te overtuigen dat zij baat hebben bij een meer gediversifieerd personeelsbestand. Maar nu moeten we niet naïef zijn, diversiteit scheppen, een zaakvoerder houdt daar niet van want dat is ingewikkelder. (...) We moeten zien hoe we hem kunnen begeleiden (...).
- Ik interesseer me ook fel voor directe discriminaties en het proces van systematische discriminatie, namelijk alles wat bestaat in het personeelsbeleid dat aanvankelijk niet bewust wil discrimineren maar dat in de praktijk als effect sorteert dat de discriminaties telkens weer terugkeren. Het is moeilijk om daar iets aan te doen want het wordt per definitie niet als dusdanig ervaren. Het zijn zaken die evident lijken, men moet dus in een afbouwproces stappen om te kunnen aanvaarden dat men op een andere manier kan opbouwen.
- De dimensie van de diversiteit in de diversiteit: etnische afkomst gekruist met geslacht, met leeftijd en opleidingsniveau. We moeten elke dimensie apart kunnen aanpakken, maar we moeten ook vermijden te stigmatiseren (nepjobs, vreemdelingen die alleen met vreemdelingen werken...).

Dat lijken mij de grote uitdagingen voor de komende jaren.”

Een socioloog: “We moeten de notie diversiteit bevragen. Er zijn twee noties van diversiteit. Enerzijds toegang tot de arbeidsmarkt en dus positieve discriminatie en anderzijds een beleid van diversiteit op het werk. Tot voor de studie van het Arbeidsbureau werd toegang tot de arbeidsmarkt alleen behandeld in functie van vorming en men ging uit van de veronderstelling dat die mensen niet de vereiste bekwaamheden bezaten. We moeten ook onderstrepen, dat in sommige situaties vreemdelingen bijna wettelijk kunnen gediscrimineerd worden. Bijvoorbeeld: vreemdelingen in de bouw die acht uur werkten voor 8 euro per uur, of de arbeidsvergunningen voor internationaal vervoer die aan Moldaviërs werden gegeven. De vraag is te weten hoe we een billijke behandeling kunnen bereiken. Er is onderzoek verricht naar meisjes die een hoofddoek dragen en die allemaal een universitair diploma hebben en allemaal gediscrimi-

mineerd worden op de arbeidsmarkt. Het is dus geen kwestie van diploma maar van godsdienst (...). Totnogtoe heeft België altijd schrik gehad om een echt beleid te voeren op vlak van discriminatie. Op Vlaams niveau is het probleem beter bekend zelfs als we ons beperken tot de sensibilisering van personeelsdiensten, van werknemers, (...) Maar we hebben geen wapen om te strijden tegen discriminatie, zoals het gebruik van de wet om gelijkheid af te dwingen, in de vrouwenstrijd bijvoorbeeld. Men zou de sociale partners kunnen verplichten zoals het geval is in Canada en in Nederland.”

“We werken op de kwaliteit in de hoop dat die de kwantiteit zal beïnvloeden, maar inderdaad het gaat zeer traag. Daarbij, dat bereikt alleen ondernemingen die dat willen, en rekening houdend met een ernstige realiteit, namelijk te weten dat in sommige streken werkloosheid bij allochtonen vijf keer hoger is dan bij autochtonen (...)”

Een diversiteitsadviseur

“In 1966 was ik adjunct bij de productiedirecteur van een firma in Anderlecht. Toevallig kon ik op de personeelsdienst nota's inkijken over aanwervingen uit de jaren 1964-65. Daar stond rood onderstreept: “Werf bij voorkeur Marokkanen aan.” De Marokkaan werkt hard en is moedig.”

Abdelmajid

3. Gedeeld burgerschap

3.1. De neutraliteit van de Staat en de uiting van religieuze overtuigingen

Ik heb nooit aan politiek gedacht...

“Het is niet zonder nut eraan te herinneren dat de jongste debatten over politieke filosofie het accent legden op de zeer netelige kwestie van de neutraliteit van de Staat. Zij leggen de nadruk op de idee dat openbare instellingen de normen en waarden incorporeren die functioneren ten voordele van opvattingen van de meerderheid. Toch bestaat er geen eensgezindheid over de antwoorden die men moet geven op deze ongelijke aanwezigheid van symbolen, normen en waarden van de minderheden in de structuren en de werking van de Staat.”

*Onderzoekers van
de ULg, de ULB en
KUL*

“Ondanks de grondwettelijke bepaling die het pluralisme van levensbeschouwingen waarborgt, blijven de federale staat en sommige openbare machten deelnemen aan katholieke ceremonies, zoals het Te-Deum opgedragen op de nationale feestdag, maar vooral blijven ze er belangrijke

Een juriste

overheidsgelden aan besteden. Die praktijken die al bestaan sinds 1831 kunnen geïnterpreteerd worden als een poging om feitelijk een staatsgodsdienst te behouden.”

Een socioloog: “België heeft een geheel andere band met religie dan Frankrijk, in die mate zelfs dat religie ook aanwezig is in de zogezegd neutrale openbare ruimte en dat het mogelijk is dat een vrij, confessioneel onderwijs meer dan één op de twee scholieren onderwijst.”

Een schooldirecteur: “Wij zijn in een katholieke school, en dus is er een uitdrukkelijk bevel van het bisdom, van het katholiek onderwijs, om onze trouw aan de bisschop te verzekeren. (...) Onder ons gezegd, we laten ze maar zeggen, we doen toch onze zin, we zijn toch in het vrij onderwijs, maar ik denk dat ook dat ergens deel uitmaakt van het debat.”

Een vertegenwoordiger van een comité tegen het verbod op de hoofddoek: “Afwijzen van proselitisme, iets waar wij op aandringen, dat is wel degelijk weigeren te aanvaarden dat wie dan ook in een officiële school - want er zijn scholen met een pedagogisch project dat proselitisme toestaat, dat moet wel gezegd worden - dat niemand een ideologie mag verkondigen en zeker de leraars niet. Het verschil tussen een leraar en een leerling is dat de deontologie voor de leraar veel strenger moet zijn want hij bekleedt een machtspositie.”

Een socioloog: “In één op drie gevallen kunnen de leraars het type van schoolnet, waarin zij geweest zijn, opgeleid en gesocialiseerd werden, niet plaatsen. Hoe kan men dan aan jonge vrouwen in de onderwijsinstellingen uitleggen dat neutraliteit iets heel krachtig is, als de leraars zelf geen definitie kunnen geven van deze neutraliteit? Er moet een gemeenschappelijke definitie komen van neutraliteit.”

“In België is er maar een gedeeltelijk proces van neutraliteit. Op politiek vlak bestaan er identitaire groepen, soms zelfs op etnische of op taalkundige basis ...”

“Toen ik besloot een hoofddoek te dragen heb ik nooit aan politiek gedacht.” *Aïsha*

“De vestimentaire code houdt een respect in voor de tradities van onze voorouders. Het is het recht van vrome joden, zolang ze maar op geen enkele manier gaan bekeren.” *Een vertegenwoordiger van het coördinatiecomité van joodse organisaties in België*

“Godsdienst is een privé-zaak.” *Een vertegenwoordigster van een joods centrum*

“Probleem is dat ons statuut nogal onzeker is, tussen aanhalingstekens. We zijn geen gemeentelijke bemiddelaars maar sociaal-gemeentelijk; dat wil zeggen (...) dat wij afhangen van het schepencollege en niet van de gemeenteraad. Dus daar heb je heel het probleem van de onpartijdigheid, van de neutraliteit, van de onafhankelijkheid, die wij niet objectief aan de mensen kunnen garanderen (...). We kunnen de functietitel van gemeentelijk bemiddelaar niet dragen, want we hebben de middelen niet en we geven niet alle waarborgen voor onafhankelijkheid.” *Een gemeentelijk sociaal bemiddelaar*

“Ik denk dat er in het Franstalig katholiek middelbaar onderwijs vier types van houdingen bestaan met betrekking tot het affirmeren van de religieuze overtuiging: een eerste strekking is “herconfessionaliserend”: “Laten we weer zin geven, laten we zelfs van het evangelie weer de spil maken van de opvoeding.” Dat lijkt een beetje moeilijk te rijmen met de publieke opdracht en zelfs met wat men verwacht van een burgermaatschappij. Ik denk dat (...) 10 tot 20 procent van de schooldirecties of van de inrichtende machten van het vrij onderwijs zo denkt. Dit is de meest uitgesproken positie. *Een schooldirecteur*

Er is een tweede strekking die zegt: "Laten we het verwijzen naar het christendom beperken tot waarden." Men maakt dus een soort moreel christendom door te stellen: "Godsdienst is belangrijk, maar wij hebben toch geen monopolie." Ik denk dat de grote meerderheid van de directies, 30 tot 50 procent, zich daar situeert.

Een derde strekking luidt: "Laten we christelijke en morele waarden samenbrengen, of godsdienst en overtuiging, zo je wilt, om de jongeren te helpen hun eigen identiteit te ontwikkelen." Ik denk dat 20 tot 30 procent van de schooldirecties zo denkt.

En dan is er een nog meer extreme positie, die ik persoonlijk deel - ik weet niet zeker of mijn inrichtende macht daar ook zo over denkt - dat is een geïnstitutionaliseerde secularisatie: men schaft alle verwijzingen naar religieuze overtuigingen af, bij ons zijn er geen kruisbeelden, ik denk dat ze vanzelf van de muren gevallen zijn en niemand is ze terug gaan vastnagelen. (...) Er is geen foto van de paus. (...) Ik kan de kwestie van de hoofddoek niet regelen zonder ook globaal heel dat debat te regelen. Maar ik weet niet of de totaliteit van de directies vandaag rijp is om het te voeren en ik zie ook hoe moeilijk het is om met het andere net tot dialoog te komen."

Een schooldirecteur:

"Ik ga gedeeltelijk met u akkoord (wat betreft een wetgeving om het dragen van de hoofddoek op school te verbieden), omdat over 10 of 15 jaar (...) maar dan moet men dat ook overal in overheidsgebouwen verbieden en aan sommige universiteiten. Waarom werd in Erasmus, een eerbiedwaardig ziekenhuis, of in andere openbare ziekenhuizen, en dit is geen aanval, welteverstaan, als burger stel ik alleen maar vast dat daar vrouwen met hoofddoek werken. Ik heb me al laten verzorgen door een vrouw met hoofddoek. Ik heb daar nooit een probleem van gemaakt, maar dat zijn dingen die voorkomen. In sommige administraties zijn er vrouwen met hoofddoek, (...) dus als men dat in de scholen doet, moeten we misschien ook gaan kijken in alle openbare diensten. Is dat de goede weg?"

3.2. Opvoeding en burgerschap

... loskomen van de levensvoorwaarden, opgelegd door culturen...

“De burger is nooit neutraal.”

Een sociologe

“Als er één vak fel verdacht is, dan is dat geschiedenis. Ze kan de realiteit sterk vervormen. De geschiedenis van België moet kunnen herzien worden, namelijk door rekening te houden met heel de inbreng van de immigratie.”

Een socioloog

“Er is geen democratie zonder gemeenschappelijke taal en de gemeenschappelijke taal is de rede.”

“Door het feit zelf van z'n belangen te verdedigen moet iedere burger en iedere groep burgers, de verwoording van zijn belangen in kwestie kunnen onderwerpen aan de proef van het algemeen belang en zo bewijzen dat hij behoort tot de gemeenschap en het collectief project. Het is namelijk zo dat het algemeen belang, het collectief project, de Staat, de burger ... dat allemaal kan opnieuw in vraag worden gesteld. De toestand slaat niet op de manier waarop de band tussen het algemene en het persoonlijke wordt in overweging genomen, maar op de verplichting om bij te dragen tot het scheppen van die band.”

Isabelle

“De echte democratische uitdaging is de eis van gelijkheid: democratische gelijkheid is geen programma dat kan aangepast worden aan verschillende culturen, maar wel een voorafgaand principe dat niet kan beperkt of gemanipuleerd worden. Wij willen eraan herinneren dat democratische gelijkheid breekt met de bestaansvoorwaarden die opgelegd zijn door culturen, of modellen van sociale en economische organisatie.”

Een vertegenwoordigster van de federatie van jeugthuizen

Een pedagoge: “De interculturele pedagogie heeft niet tot doel culturen te onderwijzen of het nu de onze is of die van anderen, maar om weer aan elke scholing zijn culturele dimensie te geven. Het gaat er niet om aan het onderwijs een nieuw streefdoel te geven, maar in tegendeel te denken dat, onder druk van de gebeurtenissen, de school, de gemeenschap, in een intercultureel perspectief verplicht is de interculturele dimensie te ontwikkelen. Geen nieuw vak of nieuw hoofdstuk, interculturele pedagogie is een methodologisch en strategisch antwoord op het culturele pluralisme.”

Woordvoerders van een vereniging voor homoseksuele allochtonen: “We moeten instrumenten ontwikkelen om de leraars te helpen het thema van de homoseksualiteit in de scholen ter sprake te brengen.”

Vertegenwoordigers van een Afrikaanse organisatie: “Wij dringen aan op de verspreiding van de echte geschiedenis (oude en hedendaagse) van de landen van herkomst van de mensen uit Zwart-Afrika, die in België leven, en van Afrika in het algemeen. Om te beginnen door komaf te maken met de korte paragrafen over de ‘Afrikaanse’ geschiedenis, die nog steeds in de handboeken van het officieel onderwijs staan, zoals ook de informatie over de geschiedenis en de voorstelling van de Zwart-Afrikaanse gemeenschappen. Bij dat werk moeten uiteraard mensen uit Zwart-Afrika worden betrokken, die zijn dikwijls wetenschappelijk gevormd in die materie.”

Een vertegenwoordigster van een vrouwenorganisatie: “Zeer concreet willen wij dat er in de onderwijsprogramma’s lessen voorzien zijn in burgerlijke opvoeding, en geschiedenis van de godsdiensten en de filosofieën.”

Een socioloog: “Tegenwoordig draagt gebrek aan religieuze cultuur bij tot een slechte cultuur want er zijn geen sleutels voor inzicht. Deze onwetendheid stelt problemen bij de aaneenschakeling van heden en verleden en sluit heden en verleden op in stereotypen. De verbanning van godsdienst buiten de

school leidt tot fundamentalisme, (...) er moet een onderwijs komen dat zich tot de rede wendt in plaats van een godsdienstonderwijs dat voorstelt een geloof te delen.”

“Als ik één prioriteit mag noemen. Een van DE prioriteiten in een politieke actie die de dialoog wil bevorderen tussen mensen om te komen tot een maatschappij waarin het beter samen-leven is: in alle leerprogramma’s een cyclus inter-culturele opvoeding invoeren en steun verlenen aan alle privé-initiatieven die bijdragen tot deze permanente vorming.”

Frédéric

“Open geest en de ontwikkeling van een kritische geest bij jonge mensen is slechts mogelijk door opvoeding en dat reeds vanaf zeer jonge leeftijd. In het beroeps – en technisch onderwijs moeten er weer algemene cursussen geschiedenis komen, en Frans, en aardrijkskunde.”

Een veldwerker

“Er moet een systeem komen van permanente opvoeding tot burgerschap, deze basisopleiding moet zich richten tot alle burgers. Die informatie moet aan de mensen de middelen geven om een kritische geest aan te kweken.”

Een vertegenwoordigster van een plaatselijk centrum voor permanente vorming

“We moeten godsdienstlessen en lessen over godsdienst niet tegen elkaar uitspelen want dat zou voortvloeien uit een strategische, tactische procedure, niet uit een pedagogische.”

Een socioloog

Een vertegenwoordiger van een centrum voor interculturele actie:

“Er is een probleem van samenhang in het beleid. Bijvoorbeeld: het decreet op de hogescholen voorzag de invoering van een module interculturaliteit. In sommige scholen is dat ingevoerd maar daarna heeft men een module neutraliteit ingevoerd, ook interessant, maar die werd ingevoerd ten koste van de andere. Er is dus een groot probleem van samenhang.”

Een vertegenwoordiger van de joodse verenigingen:

“Het is primordiaal dat de wortels van het kwaad (antisemitisme) worden aangepakt. Het onderwijs moet een zeer belangrijke rol spelen. Premier Verhofstadt heeft onlangs gezegd: “Geschiedenisonderwijs verzekert ons van een geweten” als antwoord op een voorstel van een parlementslid om in de lessen geschiedenis meer aandacht te besteden aan de Tweede Wereldoorlog en de holocaust. (...) Dat is natuurlijk zeer belangrijk, maar in een eerste fase is dat niet het meest dringende.”

3.3. Onbehagen en gevoelens van vijandigheid of discriminatie

Hij zei ons dat het maar een grapje was.

Onderzoekers van de ULg, ULB en de KUL:

“Het succes (van de islamofobie, als concept) berust op de gedachte dat de redeneringen en de praktijken waarmee men moslims beoogt uit te sluiten, van een geheel eigen aard zijn en geen uitstaans hebben met andere ordinare vormen van racisme.”

“In het huidige discours dekt islamofobie alle (...) vormen van uitsluiting. Daarin ligt precies de zwakte van dit concept. Islamofobie omvat zowel vooroordelen tegenover de islam, uitspraken over de minderwaardigheid van moslims, houdingen en gedragingen, door haat geïnspireerd, als vormen van sociale ongelijkheid in de toegang tot openbare voorzieningen of nog directe of indirecte vormen van discriminatie. Het huidige concept van islamofobie gooit moeiteloos vormen van ongelijkheid door mekaar die de leden van de moslimgroep treffen, niet als religieuze groep in de strikte zin van het woord, maar ook als vreemdelingen, immigranten, minderheden of achter-

gestelde klassen. In die zin kan islamofobie soms meer efficiënt gebruikt worden als intellectueel verweermiddel voor de moslims en de antiracistische beweging dan als analytische categorie en heuristisch kader voor de sociale wetenschappen.”

“Je moet weten, een leraar Frans maakte me daar gisteren op attent, dat er bij de leraars in de scholen een aantal migranten zijn. En ik verzeker je, het zijn geen mensen van artikel 20, het zijn mensen met de vereiste diploma’s. Wel, de reactie van sommige laatstejaars was “ja, omdat dit een minder goede school is, met migrantenleerlingen, stuurt men ons migrantenleraars.” Terwijl ik de redenering natuurlijk omkeerde en zei: “Zie je wel, je kan er komen, je kan slagen, want ik heb oud-leerlingen aangeworven die een grauaat elektronica of iets dergelijks hebben behaald.” Dus, de perceptie die de leerlingen hebben van zichzelf (...) dat is een gat in de markt waar we moeten op inspelen.”

Een schooldirecteur

“Het Europees Observatorium in Wenen tegen racisme en vreemdelingenhaat heeft de opkomst van weerzin tegen buitenlanders in Europa al jarenlang gemeten. Er waren wel onderlinge verschillen. België heeft altijd heel hoog op die lijst gestaan. (...) Na 11 september ging de weerzin zich in één klap richten tegen de islam. (...) De onvrede, die al bestond en die in buurten van grote agglomeraties als een sluipend gif leefde, kreeg meteen een uitlaatklep.”

Professor Ed van Thijn

“Uitsluiting neemt soms rare vormen aan. Alles wat te maken heeft met verdraagzaamheid, met relaties, met respect voor de anderen, respect voor onze verschillen, dat vinden we niet, niet alleen niet tussen de verschillende culturen maar ook niet in de schoot van de joodse gemeenschap. We worden dat gewaar, vooral sinds de tweede Intifada. Sindsdien heerst er een hard klimaat binnen de joodse gemeenschap. Mensen worden beschuldigd van verraad.”

Een vertegenwoordiger van een joodse organisatie

“In de scholen (...), in plaats van “vuile klootzak” zeggen ze nu: “Vuile jood”. Vroeger was dat “Vuile Vlaming”. “Vuile jood” is een banaal scheldwoord geworden tussen Noord-

Afrikanen. Dat is geen normaal antisemitisme, dat is geen niet-joods, het is een soort latent aanwezige cultuur, die verder gaat dan eenvoudigweg beschuldigen. Men identificeert een vijand.”

Marc: “Waarom moet de joodse gemeenschap hier verschijnen? Wij wonen toch al meer dan 200 jaar officieel in België. Men had het probleem van de dubbele nationaliteit kunnen vermijden. Ik vind het beledigend dat het nog steeds bestaat en we weten dat die dubbele nationaliteit een bron is van beledigingen en beschuldigingen. Een mens is altijd een mozaïek, ik ben Oost-Vlaming, ik ben ook jood; ik ben Vlaming, ik ben Belg; ik heb geen dubbele nationaliteit, ik heb een loyaliteit die bestaat uit tien elementen naar gelang de plaats waar ik me bevind. Ik heb het er moeilijk mee dat men me uit de maatschappij stoot wegens mijn joodse en Vlaamse afkomst, dat maakt me opstandig. Ik maak deel uit van de maatschappij en plots moet ik hier komen zitten en mijn joodse identiteit rechtvaardigen. Maar waarom? Omdat er agressie bestaat tegen de joodse gemeenschap?”

Een vertegenwoordiger van een zionistische jongerenbeweging: “Wil men ons het feit in de schoenen schuiven dat wij aangevallen worden? Is dat onze fout? Mijn god! Wat overkomt er ons?”

Een vertegenwoordigster van een joods cultureel centrum: “Er zijn ook eisen op het vlak van de veiligheid (...) . Wij hebben een gevoel van onveiligheid (...) , ik kan niet aanvaarden dat ook vandaag nog de kinderen van de Maïmonidische school niet afstappen in metrostation Lemonier maar een station vroeger of later, omdat kleine benden hen om de hoek opwachten, (...). Geen enkel kind van die school ziet zijn toekomst in België nog zitten. (...) Belgische burgers moeten vrij naar school kunnen gaan, net zoals de rabbijn van de synagoge in Schaarbeek moet kunnen gaan wandelen zonder begeleiding, dat is een minimum; maar het is niet alleen dat, de jongeren van onze jeugdbeweging (...) dragen een blauw scoutshemd, toch wordt dat herkend, en ze kunnen niet meer gaan spelen in het park van Vorst. (...) En wij, als we in de metro stappen,

dan gaan we ons davidsterretje afdoen (...) , wij kunnen ons niet echt veilig voelen en terzelfder tijd een davidster dragen (...) . De verklaringen van de politieke autoriteiten zijn volgens ons niet helder en duidelijk genoeg, ze zouden "Stop!" moeten zeggen daar waar het niet gaat, en ook aan de slachtoffers moeten zeggen (...) dat ze er zijn voor hen (...) . En ik denk ook, wij zijn joden van de diaspora (...), maar er is een niet te ontkennen band tussen de joodse gemeenschap en de Staat Israël. Men kan niet doen alsof dat niet bestaat, en wij die nochtans linkse joden zijn (...), tegen de bezette gebieden (...), maar door die band hebben wij de indruk dat heel dikwijls Israël wordt gediaboliseerd (...). Deze diabolisering (...) heeft misschien spanningen tussen de gemeenschappen aangewakkerd (...), dat heeft op een bepaald moment zulke proporties aangenomen dat jonge Arabiertjes dachten dat we hier in Gaza waren. Wij onderhouden uitstekende betrekkingen met veel moslim-groepen en met de Arabische gemeenschap in België, maar er zijn kleine extremistische groepen, en het bewijst niet meteen een dienst aan die gemeenschap te dulden dat slachtoffers van racisme op hun beurt racistische daden gaan stellen. We moeten van alle burgers in België hetzelfde eisen, dat doen we nog niet."

"(...) Wij zijn het niet die de oplossing moeten vinden, België moet dat doen. Wij vragen veiligheid aan de Belgische Staat. En opvoeding bestaat op alle niveaus. Wij willen de gesprekspartners zijn van groepen gematigde Arabieren. Wij hebben echte partners nodig, we hebben steun nodig (...), maak ons sterker en versterk in alle gemeenschappen de open en gematigde stromingen, geef die meer kracht, zo zullen we partners krijgen."

"Er zijn drie belangrijke redenen waarom antisemitisme nu vooruitgaat: er is ten eerste de jongste golf van immigratie, vooral Marokkaanse, die zich voor een klein deel niet heeft kunnen integreren in de Belgische maatschappij. Diegenen die niet geïntegreerd zijn, voelen zich uitgesloten. (...) Ze werken hun ongenoegen uit op de regering en op de zwaksten of op een verzwakte groep in de maatschappij, in dit geval de joodse gemeenschap. Het is evident dat ook het conflict in het Midden-Oosten een belangrijke rol speelt met nefaste gevolgen. Ten tweede is, bewust of niet, de joodse gemeenschap de jongste jaren in de nationale pers gestigmatiseerd en verzwakt voorgesteld (...) En ten derde is er een grote verantwoordelijkheid van de ngo's, zij zijn

Een vertegenwoordiger van een joodse organisatie

schuldig, zij gaan hun boekje te buiten door propaganda te voeren voor haat en het conflict met Israël. Tijdens een bijeenkomst in Durban scandeerden 2000 deelnemers "Dood aan de joden". De combinatie van die drie factoren is de basis van antisemitische aanvallen die de joodse gemeenschap de jongste jaren heeft ondergaan."

"Nu enkele voorbeelden van antisemitisme die een zeer negatieve invloed hebben op ons leven en waarbij de overheid helaas haar rol niet speelt: passagiers uit Israël die aankwamen op Zaventem kregen hun bagage met daarop "Vuile jood" en hakenkruisen. Ondanks de klacht, die werd ingediend door het Centrum voor gelijkheid van kansen en door het Forum van joodse verenigingen, heeft het jaren geduurd voor een werknemer op Zaventem hiervoor gestraft werd. Dat is werkelijk een blijk van zwakte van het gerechtelijk opsporingsonderzoek.

Als men in een artikel in Knack duidelijk antisemitische ideeën leest en men dat aan het Centrum en aan het Forum van joodse organisaties voorlegt, antwoordt men - ik citeer - "Gezien het in het interview gaat om iemand die geciteerd wordt, is het niet evident dat de wet tegen het racisme hier van toepassing is." Als Roeland Raes negationistische uitspraken doet, dient men klacht in, maar jaren later stelt men vast dat justitie nog altijd niets gedaan heeft.

Bij deze voorbeelden zijn we ervan overtuigd dat de wet tegen het racisme, zoals die nu voorligt, niet werkt of slecht geïnterpreteerd wordt en dus moet worden aangepast.

En het wekt verbazing en het is alarmerend dat extreem-rechts in België tegenwoordig een pro-joods discours propageert. Onze politici moeten hun verantwoordelijkheid opnemen en maatregelen treffen om te vermijden dat de situatie nog zou verslechteren."

Rustem: "Ik heb nog altijd, ook vandaag nog, schrik van vuurwerk."

“Noch in de koran, noch in de bijbel staat geschreven dat holebi's van de daken moeten gegooid worden met hun hoofd naar beneden.”

*Woordvoerders
van een vereniging voor
homoseksuele
allochtonen*

“De representatieve organen van de islam moeten een duidelijke positie innemen die elk beroep op haat en uitsluiting afwijst. Wat de moskeeën doen is zeer belangrijk maar ook de moslimexecutieve moet inzake verdraagzaamheid een duidelijk standpunt innemen.”

“ Wat homoseksualiteit betreft: het is verschrikkelijk hoe sommige moslims daarover praten, maar ze zeggen eigenlijk helemaal niets anders dan de rooms-katholieke Kerk.”

*Professor Ed van
Thijn*

“Wij stellen vast dat, hoe groter de Afrikaanse gemeenschap wordt, hoe meer ze in bepaalde milieus wordt verworpen. We kunnen het daarbij niet echt over racisme hebben, want het gaat noch min noch meer om de verwerping van “het anderszijn”, en de Zwart-Afrikaanse gemeenschap is natuurlijk heel opvallend. Ik ben al 30 jaar in België, ik heb geen problemen gehad maar toch, als ik binnenkom, ben ik Afrikaanse, ik denk dat een Spaanse of een Poolse, iemand die recent geïmmigreerd is, makkelijker zal passeren dan ik, hoewel ik hier al 30 jaar ben, maar laten we zeggen dat me dat niet stoort omdat ik het begrijp, maar ik besef dat ik achter een luifel zit en ik moet een inspanning doen om te voorkomen dat deze luifel mijn participatie zou hinderen, als ik het zo mag zeggen.”

*Een vertegenwoordigster van een
Afrikaanse
organisatie*

“In een school waar zwarten en Belgen waren, overigens een school die goed aangeschreven staat, heeft een lerares katholieke godsdienst in de klas gezegd dat het zwarte ras een verdoemd ras is. Wel, stel je in de plaats van de zwartjes in die school. Wel, een jongen die niet op zijn tong gevallen is, heeft gezegd: “Luister mevrouw, je liegt ons iets voor want je hebt ons gezegd dat God goed is en als God goed is, kan hij geen vervloekt ras scheppen” en de lerares zei “Buiten” en de jongen stond buiten, hé.”

“De politieke, etnische, regionale, aan een clan gebonden problemen stralen af op de allochtonen in het land dat hen onthaalt. Dat leidt tot een tekort aan solidariteit, waardoor

te weinig nagedacht wordt over strategieën om hun integratie te bevorderen. Bij kwetsbare mensen kunnen reflexen van traditioneel geloof ontstaan, geloof in vergiftiging, zelfs op afstand, maraboepraktijken, diverse taboes. Er is ook onmin over huwelijken wegens culturele of tribale kwesties. Al die problemen vergiftigen de contacten tussen de Afrikaanse verenigingen.”

*Een officier van
politie:*

“Over de interetnische spanningen die wij hebben vastgesteld, (...) Er is een gedeelte van de Kongolese gemeenschap in de Matongewijk die een vzw heeft opgericht en die heeft spontane manifestaties uitgelokt, niet toegelaten (...) en de eerste twee zijn nogal slecht verlopen, in die zin dat er aansporing was tot rassenhaat van sommige Kongolezen tegen alles wat van ver of van dicht op een Rwandees of een Tutsi geleek. Wij zijn dus moeten tussenkomen, en niet alleen op vlak van dialoog met die mensen, om hen ook te laten inzien dat zelfs zwarten onderling racistische daden kunnen stellen. Er zijn pv's opgesteld, mensen hebben klacht neergelegd, (...), een Rwandees café is zelfs gedeeltelijk vernield; en de schrik zat er dus even in, in de zin van: “We gaan toch geen interetnisch conflict importeren hier bij ons in het gastland.”

“We hebben dus samenkomsten belegd met de vertegenwoordigers (...) en dankzij alle inspanningen op het niveau van interculturele dialoog, hebben we een einde kunnen stellen aan die mensenjacht.”

4. Cultuur en diversiteit

4.1. Culturele diversiteit en organisatie van het openbaar leven

De wereld is gemengd dus is België gemengd.

“Het lijkt wel of de cultuur de oorzaak is van de problemen. Soms heb ik de indruk dat het individu beschouwd wordt als een object van cultuur, als iemand die een proces ondergaat. Men legt te weinig de nadruk op het individu als iemand die zelf actief vormgeeft aan dat proces...”

Maggi

“De grens tussen privé en publiek is altijd al in vraag gesteld. Vandaag zien we groepen homoseksuelen uit de migrantengemeenschappen naar voren treden én ook mishandelde vrouwen, (...), die beide hebben alvast twee dingen gemeen: 1. het zijn verdrukte of uitgesloten groepen; en 2. zij wegen zwaar op de samenleving en tonen hun subjectiviteit, zonder toe te laten dat die subjectiviteit terug zou gedrongen worden in de privé-sfeer. In België is met die verschillende uitdrukkingsvormen op een originele

Een socioloog

manier omgesprongen, als was het in een laboratoriumsituatie. Nu moeten we ze dus *a posteriori* gaan definiëren. Zowel universalistische als communautaristische definities schieten tekort.”

Een antropoloog: “Noch het mono-, noch het multiculturele model kan gerealiseerd worden. De maatschappij is niet één, maar verdeeld in groepen. Er zijn akkoorden tussen alle groepen nodig en we moeten die akkoorden toepassen op iedereen. De oplossingen moeten pragmatisch zijn naar gelang van het geval en de vragen moeten voorwerp zijn van discussie. De aanbevolen benadering is die van het actief pluralisme.”

Een vertegenwoordigster van de Federatie van jeugdhuizen: “De culturele privé-industrie doet het alsmaar beter. Maar haar het cultuurmonopolie laten, betekent op lange termijn dat men de armste jongeren uitsluit.”

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse organisatie: “Op cultureel niveau hebben wij logistieke steun verleend, we stellen aan de Afrikaanse gemeenschap een lokaal ter beschikking waar ze kunnen uitdrukking geven, hoe zal ik het zeggen, ik heb bijvoorbeeld vastgesteld dat zelfs universitaire vasthouden aan hun tradities, en wij geven logistieke steun, omdat er families zijn die tijdens een rouwperiode niet weten waarheen. In de Afrikaanse gemeenschap is rouw een symbolisch moment van solidariteit, en als je dan drie kamers hebt en je krijgt 50 man over de vloer die hun medeleven komen aanbieden. (...) Dus hebben wij zalen voor die culturele tradities voorbehouden en stellen die dus ter beschikking.”

Kezban: “De wereld is gemengd dus België is gemengd.”

Dinçer: “Ik kwam 15 jaar geleden in België toe met een valiesje (...) en ik stelde vast dat men er niet in een geëvolueerde, geëmancipeerde maatschappij leefde, maar in een maat-

schappij als in het “kleine dorp”, waar men vandaan komt. Een meisje van 9 jaar dat weigert me een hand te geven om te leren dansen, is iets dat ik niet kan aanvaarden, want daar waar ik vandaan kom, gaan de dingen anders, men neemt er elkaars arm en men danst.”

“Mijn Engelse vriendinnen leggen me uit dat men zich in hun land niet wil bemoeien met de cultuur van de andere, men laat moslimvrouwen de keuze om te leven zoals zij willen. Mijn vriendinnen zijn beschermt tegen elke polemiek en klacht.”

Hermine:

“In het geval van de ramadan (...) we zijn voor een voldongen feit geplaatst. Indertijd had ik aan de directeur-generaal gevraagd dat hij me zou zeggen wat wij moesten doen, maar op de laatste dag van de ramadan bleek dat er twintig leerlingen op school waren, want alle anderen waren van Maghrebijnse afkomst. Goed, dat was niet één dag, maar verscheidene dagen. Dat was twee, drie dagen naargelang dat op een woensdag viel, de donderdag en de vrijdag werden daarbij genomen en het werd zaterdag en zondag en het werd maandag. Ik, ik vond dat ik zeer genereus was door een vakantiedag te aanvaarden, want we moeten toch de realiteit onder ogen zien, ik was al zeer breeddenkend en ik riep dus de godsdienstleraars samen en ik heb gediscussieerd. Het jaar daarna is dat beperkt gebleven tot één dag, één op het schaapfeest en één voor het einde van de ramadan.”

Een schooldirecteur:

“In plaats van te spreken van een multiculturele maatschappij, zouden we beter spreken over een maatschappij in verscheidenheid, waar elk voorval met evenveel respect moet benaderd worden. In onze werkelijkheid van leed en onrecht betekent dit dat sommige gebeurtenissen, sommige godsdiensten en sommige culturen moeten geherwaardeerd worden. Daarom is het belangrijk mekaar verhalen te vertellen en politieke analyses te maken, zelfs in het dialect. We kunnen niet nadenken over samenwonen zonder te weten welke globale en lokale politiek de maatschappij bepaalt. En dan komen we eens temeer bij de

Een vertegenwoordigster van sociaal centrum:

economie, bij de globalisatie, bij het Europese antwoord op de migrantenstroom, op stemrecht, op tewerkstelling; op de parade in de Wetstraat en op Vlaanderen op zijn smalst.”

4.2. Enkele initiatieven voor de interculturele dialoog

We doen aan stijldansen of full contact.

Een vertegenwoordigster van sociaal centrum:

“Ik werk in een wijk waar er veel spanningen zijn, we werken met arme mensen, met sans-papiers, met migranten. Ons doel is de mensen te bereiken, te steunen en samen te brengen opdat ze onderling sterker zouden worden, het leven beter zouden aankunnen en het hoofd kunnen bieden aan onrechtvaardigheden. Wij gebruiken een methode ‘Urban mission’. Wij trachten zeer dicht bij de mensen te staan. Eerst willen wij naar hen luisteren. Ik leef met die mensen, wij leven in dezelfde wijk, meer dan 25 procent van de bewoners zijn werkloos. Dat zijn personen die geconfronteerd worden met de Europese eenmaking. Daarbij is racisme een belangrijk fenomeen...

Ik zou het willen hebben over een samenleving in diversiteit. Het gaat om individuen. Die mensen moeten hun eigen identiteit kunnen versterken, om banden te kunnen smeden met de anderen moet men weten wie men is. Op dit moment komen al die opvattingen samen in de schoot van de vzw. Het gaat hier niet om een denkplatform maar om veldwerk om vrede te brengen in de stad. In 2002 hebben we een college op poten gezet voor de vrede, omwille van de jood-moslimproblematiek. Want wat belangrijk is, is de mensen de kans te geven elkaar te ontmoeten. Daarom werken we samen met de katholieke en de protestantse migrantenkerk. Ik denk niet dat ik iets nieuws zeg als ik beweer dat wij in onze wijk heel normaal leven, de ene naast de andere, de ene tegenover de andere, de ene met de andere. Hier lijken woorden als integratie en multiculturaliteit van een andere planeet te komen. Hier leven wij samen, mensen die doorgaans niet de actor zijn van hun eigen geschiedenis, de globalisering gaat hen boven het hoofd, racisme ervaart men er elke dag en uitsluiting is er de regel.”

“Wij maakten iets positiefs mee in het kader van het project Stadsklap. Stadsklap is een samenwerking tussen de integratiedienst van Antwerpen, de Gazet van Antwerpen en radio Multipop (...). Dankzij dit project hebben nieuwkomers gedurende een halve dag Belgen ontmoet met wie ze konden discussiëren. Door dit initiatief konden ze vragen stellen aan Antwerpenaars over hun leven, hun tradities, hun cultuur (...) Aan de andere kant konden de Belgen (...) hun ook vragen stellen. Het positief punt van dit project is dat je contacten kan scheppen met autochtonen. We willen onderstrepen dat dit initiatief er gekomen is door een gemeentelijke maatregel en niet door een Gemeenschaps-decreet.”

Een coördinator van een onthaalbureau:

“We hebben meermaals contact genomen met verenigingen, die zich specifiek bezighouden met vrouwen uit de migratie, om een vorm van samenwerking te zoeken. Onze pogingen kenden geen succes. Het komt ons voor dat de manier waarop verenigingen gesubsidieerd worden alleen maar een scheidingswand kan opwerpen tussen de diverse sectoren; iedereen is bang om zijn prerogatieven en een deel van de toelagen te verliezen (...) Het doel van de vereniging moet in de lijn liggen van een welomschreven sector (...) Het lijkt ons dat die vrouwen gewoon een eigen plek zoeken, waar ze elkaar kunnen ontmoeten en in hun eigen taal over van alles kunnen praten. Dat is toch normaal.”

Een vertegenwoordigster van een vrouwenvereniging:

“De Afrikaanse verenigingen hebben een probleem van erkenning. We hebben al heel wat subsidies gekregen, maar het gaat telkens om specifieke toelagen, want je moet erkend zijn om te kunnen onderhandelen, want als je niet erkend bent, is het moeilijk om subsidies te krijgen, en om erkend te worden moet men vaste, regelmatig weerkerende activiteiten hebben, maar je kan geen activiteiten organiseren die regelmatig op de agenda staan als je geen subsidies krijgt en dat wordt dan echt een vicieuze cirkel. Ik denk dat het op die manier moet bekeken worden.”

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse organisatie:

“Men moet die organisaties op gelijke voet plaatsen met de Belgische verenigingen en het partnership bevorderen, specifieke projecten voorstellen, op die manier zullen ze

zich nuttig voelen voor de Belgische maatschappij, en dat zal een efficiëntere deelname aanmoedigen.”

Jacques: “Er is me ook gevraagd of we iets concreets kunnen voorstellen. Ik moet zeggen dat er voor de gemeenschap van mensen uit Zwart-Afrika geen Hoge Raad bestaat, het is niet zoals voor de andere gemeenschappen, of ze nu moslim, Turks of joods zijn, die raden bestaan, en de raad voor Zwart-Afrika bestaat niet, dat is een piste die we moeten onderzoeken, maar voor het zo ver is (...), want de inter-ethnische spanningen zelf zijn zo sterk dat het zeer moeilijk is om zo'n raad op te richten. Dat is misschien de reden waarom hij nog niet bestaat. Maar ik geloof dat een federaal coördinatiebureau, met mensen van het terrein, omdat, in feite, wat belangrijk is dat is dat contact met de mensen en aan te voelen wat er gebeurt, (...), dus dat zouden bevoorrechte gesprekspartners zijn en ook efficiënte tussenpersonen om te informeren, de basis te sensibiliseren over de maatregelen die voor hen werden genomen ...”

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse organisatie: “Ons doel was logistieke en technische steun te verlenen aan Afrikaanse verenigingen omdat er daar een echt probleem was. Daarnaast ook wat ruimte creëren voor uitwisseling, we hebben het hier over het ontmoeten van de Belgische gemeenschap, dus moeten we gelegenheden vinden waar de Belgische en de Afrikaanse gemeenschap elkaar kunnen ontmoeten. Wij hebben geïnvesteerd in samenwerking met de Belgische verenigingen. Er is een partnership met de Belgische verenigingen van Molenbeek, waar we uitwisselingen organiseren, tentoonstellingen bijvoorbeeld, ik vind kunstenaars, ik neem contact op met de gemeente (...)”

Een veldwerker: “Het is belangrijk symbolische publieke acties te voeren om te tonen dat de moslimcultuur integraal deel uitmaakt van onze samenleving. Toch zou het fout zijn zich alleen te wenden tot allochtone minderheden. Het voortdurend in de gaten houden geeft een gevoel van criminalisering.”

“Het is 18 uur. Door dezelfde deur zal een groep punkers binnenkomen in zwart en groen met enkele oranje vlekken, gevolgd door rasta’s, een groep van vijf grote blacks in survivaldress die hiphoppen, een dozijn meisjes die voor het percussieatelier komen. Een man alleen met z’n gitaar duwt de deur open met z’n schouder in een leren spijker-vest, hij komt repeteren met z’n rockgroep. Jonge Marokkanen organiseren een minitafeltennistoernooi met Turken en met grunges. Sommige jongeren dragen een hoofddoek, andere een ring aan elke vinger. Sommigen hebben een kleine bankrekening, die ze zelf beheren, anderen zijn platzak en hebben geen cent. Hier gaan we allemaal samen stemmen, rood, groen, blauw en oranje. Thuis bidden we in alle talen of geloven we in niets. Papa is werkloos, postman, prof, handelaar, (...) Mama is stiefmoeder of niet. We hebben ouders, die al dan niet gescheiden zijn, een gastgezin of grootouders die voor ons zorgen. Je bent een kei, op straat of in wiskunde. We doen aan stijldansen of *full contact*. We houden van Madonna of Marilyn Manson. We dragen merkkledij of we dossen ons uit met uitgekiende combinaties van spullen van de rommelmarkt. We zijn komen aanwaaien vanuit de vijf continenten, al dan niet met geluk. We zijn sterk of ziek, groot of klein, rijk of blut. We zijn blond, gekruld, lichtjes kaal of paars met blonde lokken.”

François:

4.3. De media

We voeren in de televisieseries, die dagelijks worden uitgezonden, personages op van vreemde origine en we hebben een programma over gemengde huwelijken dat heel goed aanslaat.

“De hoofddoek is vooral onderwerp van een mediaoorlog. Het is veel te veel gemediatiseerd. Het gaat net zo als met de sterren. De media maken zich meester van een onderwerp en ze gooien zich erop als gieren.”

Karima:

Een directrice van een sociale huisvestingsmaatschappij: “De media geven een verkeerd beeld van de sociale huisvesting. Op 200 berichten over sociale huisvesting was er maar één positief. Zo'n negatief beeld verspreiden brengt de huurders in moeilijkheden, als ze werk willen zoeken bijvoorbeeld.”

Een vertegenwoordiger van een sociale coördinatie: “In de media zien we vooral stellingnamen van de religieuze wereld als ik dat zo mag zeggen en vooral van de politieke wereld. Maar het verenigingsleven is niet aanwezig in het publieke debat.”

Een vertegenwoordiger van joodse verenigingen: “De internationale pers is grotendeels verantwoordelijk voor de verwarring die is ontstaan tussen wat Israëliësch is en wat joods is. Een ander fenomeen is de massale media-aandacht voor alles wat met Israël te maken heeft. Problemen zoals Darfour worden summier behandeld maar alles wat Israël betreft, krijgt aandacht buiten proporties. Zo komt het dat Israël en de joden zondebokken worden en beschuldigd van al het menselijk leed in de wereld.”

Onderzoekers van de ULg en de UCL: “Op het niveau van de nationale media hoor of zie je de moslims bijna niet.”

Een vertegenwoordiger van een zionistische jeugdbeweging: “De oorzaak van de problemen ligt bij de media. Televisie, kranten, radio zijn medeverantwoordelijk voor het negatieve beeld dat het publiek heeft van Israël. Men verdraait de feiten, ze worden slechts gedeeltelijk weergegeven of doodgezwegen. Die media krijgen waarschijnlijk richtlijnen van de Europese regering om haar pro-Arabische politiek te steunen. Het is onaanvaardbaar dat men nooit of uiterst zelden iets positiefs hoort over Israël. Die houding geeft carte blanche aan de allochtone jeugd om de joodse bevolking lastig te vallen en aan te vallen.”

“Ik zou willen onderstrepen dat de Europese regelgevers, die deelnemen aan de dialoog over culturele diversiteit in de marge van de discussies van de UNESCO, zeer bekommerd zijn over het aanbod van sommige programma’s per satelliet of door initiatieven die, om aan de waakzaamheid te ontsnappen, uitzenden vanaf offshoreplatforms of geregeld veranderen van plaats van uitzending. Internationale samenwerking wordt uitgebouwd.”

Mevrouw Evelyne Lentzen, voorzitter van de Conseil Supérieur de l’Audiovisuel:

“Het komt toe aan de regering en aan het parlement om de “communautaire” media al dan niet te beschouwen als belangrijke medespelers voor de uitvoering van het integratiebeleid en daaruit de nodige conclusies te trekken voor het audiovisuele beleid.”

“We steunen de idee dat een radiofrequentie van het type “etnische of communautaire media” zou moeten worden verleend aan de gemeenschap van Zwart-Afrika.”

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse organisatie:

“De frequenties door de Franse Gemeenschap toegekend aan de communautaire radio’s zijn verdeeld over zes radio’s op één frequentie. Dat scheidt nogal wat problemen.”

Een vertegenwoordiger van een Arabische radio:

“Niets belet een gemeenschap van vreemde origine om een erkenning te vragen als privé-radio of privé-televisiestation. Wij vragen bijvoorbeeld aan privé-stations en aan ketens van regionale tv-zenders uit te zenden in het Nederlands, maar het commissariaat kan afwijkingen toestaan. De nieuwe erkenningsprocedure voor privé-stations (...) heeft geleid tot de erkenning van meerdere lokale radio’s (...), die gedurende een aantal uren willen uitzenden in een andere taal.”

Mr Henri Coremans, voorzitter van het Vlaams commissariaat voor de media:

“In principe is de lokale radio het meest toegankelijke medium (...) Een nieuw decreet dat de Europese richtlijnen in de Vlaamse wetgeving verwerkt (...) zal binnenkort gepubliceerd worden (...) Een van de aspecten die zullen gereguleerd worden, gaat over de radio-uitzendingen via

internet. Die komen van radiodiensten die geen erkenning of zendvergunning meer nodig zullen hebben, maar die alleen nog aan het Commissariaat moeten gemeld worden. Eenmaal die regeling van kracht wordt, zal de radio op internet nog veel toegankelijker worden dan de lokale radio.”

*Iemand uit de
perswereld:*

“In 1994 is een inventaris gepubliceerd van alle allochtone gesprekspartners tot wie journalisten zich kunnen wenden: woordvoerders, specialisten en organisaties. (...) Die inventaris is nu sterk verouderd.”

“Het is van essentieel belang de bestaande werkmiddelen die de redacties en de journalisten moeten toelaten in een multiculturele geest open informatie te geven, te actualiseren en te versterken.”

“De etnische gemeenschappen zouden zelf meer blij moeten geven van een doelbewuste en proactieve houding ten opzichte van de informatiemedia. Dat kan hun zichtbaarheid bij een groot publiek verhogen en de bewustwording van de interculturele realiteit versterken.”

“De aanwerving aanmoedigen van allochtoon personeel op de redacties, vooral op zeer zichtbare functies zoals die van presentator, is eveneens een middel dat kan bijdragen tot een betere bewustmaking van de multiculturele werkelijkheid van onze huidige samenleving.”

*De heer Jean-Pol
Philippot,
Administrateur
General van de
RTBF:*

“Het is duidelijk dat wij het Aïdfeest, dat het einde van de ramadan aankondigt, behandelen in samenhang met de implicaties voor de moslimgemeenschap in België. We doen dat dus eerst en vooral omdat dit feest gevolgen heeft voor de samenleving, net zoals bij speciale gebeurtenissen in de landen van herkomst (verkiezingen, natuurrampen...). Kortom, wij schenken meer aandacht aan sommige landen waarvan meer mensen in België wonen dan aan andere landen, maar we willen zowel quota als getto's vermijden.”

“De VRT speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van identiteit en van structuren inzake gelijkheid van kansen en minderhedenbeleid. De VRT kan een rol spelen als drager van integratie. Zij is een factor van sociale band en beoogt interculturaliteit.”

Een werknemer in de mediawereld

“Op de VRT wordt een programma gepresenteerd door iemand van Griekse afkomst. In de televisieseries, die dagelijks worden uitgezonden, voeren we personages op van vreemde origine en we hebben een programma over gemengde huwelijken dat heel goed aanslaat. We hebben ook een kinderprogramma, gepresenteerd door kinderen en waar bijvoorbeeld tijdens de ramadan een kind uitlegt wat dat betekent.”

“Wij staan open voor elke vraag tot medewerking maar tot nu toe hebben wij er nog geen gehad.”

Een vertegenwoordigster van een joodse radio

“Ik kijk graag naar de BBC want ik vind dat het daar goed gepresenteerd is. Wij zijn nog zo ver niet in onze media. Allochtone journalisten zitten doorgaans in nicheprogramma's, bijvoorbeeld interculturele programma's.”

Mr. Andreas Germershausen, commissaris voor gelijke kansen in de senaat van Berlijn

4.4. Godsdiensten en culturen

Ik heb gehoord dat de Kerk van de moslimgemeenschap nu erkend is, met subsidies en alles.

“Om de woorden van filosoof Kymlicka te gebruiken: als de minderheden maatregelen vragen voor externe bescherming, kunnen ze niet terzelfder tijd interne beperkingen opleggen aan hun leden.”

Onderzoekers van de ULg en de UCL

Professor Ed van Thijn: “Ik lees tegenwoordig veel in de thora en in het Oude Testament. Daar staan verschrikkelijke dingen in, maar ook heel prachtige dingen. Maar welke idioot die deze boeken leest, gaat ervan uit dat alles wat erin staat, moet worden toegepast op deze eigentijdse samenleving? Ik heb respect voor religie, maar ik heb geen respect voor antieke waangedachten. We hebben, wat dat betreft, elkaar altijd wakker geschud en gezegd: dit doen we wel en dit doen we niet. Zo komen de kernwaarden van onze samenleving tot stand, als het moet in een botsing en anders in dialoog.”

Een vertegenwoordigster van een sociaal centrum: “In Antwerpen heb je ook de Afrikaanse kerken, maar die zouden gecoördineerd moeten worden, wat maar problemen geeft, want de dialoog is moeilijk, we zouden dat willen doen met de Raad van Kerken in Antwerpen en de Zwarte Kerken maar voor ’t ogenblik is het moeilijk om ze te coördineren.”

Een vertegenwoordiger van het Coördinatiecomité van joodse verenigingen van België: (Over binnen de gemeenschap geregelde huwelijken) “Op het strikt religieuze vlak bestaan er regels en als men het traditioneel religieuze statuut wenst te behouden, is het best om zich hieraan aan te passen. De vrijheid om te huwen buiten de gemeenschap bestaat. Maar er kan eventueel een probleem rijzen van overdracht aan het nageslacht, gezien de bestaande religieuze regels.”

“De joodse religieuze gemeenschap is een garantie voor het behoud van zekere tradities die, zonder haar, zouden verdwijnen.”

“In de moderne maatschappij heeft de mens tradities nodig die emotionele veiligheid bieden.”

Een vertegenwoordigster van een moslimvereniging: “We moeten ook weten dat er een groot aantal moslims is, die gewoon niet-religieus zijn, maar omdat de godsdienst nog zo sterk aanwezig is onder de moslims, komt dat areligieuze tot uiting in de zin van het aanvaarden om te leven volgens de westerse wetten.”

“Onze opvatting over de religie is die van een islam van de Verlichting, een Europese islam. Die islam van de Verlichting is de islam van Andalusië, die de eerste vorm van Europese islam was. (...) De islam komt weer op, onder de schittering van de filosofie van de Verlichting. Zo'n opvatting van de islam evolueert om in perfecte harmonie te zijn met de waarden van de samenleving, die ons onthaalt.”

“Ik droom van gebedshuizen waar joden op zaterdag bidden, moslims op vrijdag en christenen op zondag.”

“Ik denk dat het minder voorkomt, ik ben er zeker van (...) Twintig jaar geleden gebeurde dat echt dikwijls, maar tegenwoordig (...) , de jongeren laten zich ook horen (...) maar toch speelt dat culturele nog altijd een beetje, en we zien dat men soms, uit respect, die gewoonte volgt, en dus gaat men officieel de hand vragen, dus zo bekeken gebeurt dat nog, maar dat element van dwang, die gearrangeerde huwelijken, dat komt minder en minder voor, ik zeg niet dat het helemaal niet meer voorkomt, vooral in de meer landelijke gebieden, daar komt dat vaker voor en soms leidt dat tot drama's (...) Dat ligt allemaal niet zo eenvoudig, je moet niet zeggen: “Dat is een slechte zaak, je moet dat afschaffen”, maar je moet erover praten, er binnen het eigen milieu over discussiëren. Als men dat overlaat aan buitenstaanders, dan wordt dat bedreigend, het is een beetje alsof ze invloed willen uitoefenen op die dingen (...) In de moskeeën praten de imams daar geregeld over (...)”

Een vertegenwoordiger van een Turkse organisatie

“Ook katholieke jongeren zijn meer doctrinair, dus het verwondert me niks dat het bij moslims gebeurt.”

Een opvoeder

“De islam is niet alleen meer een overgeplante godsdienst (...), hij is tegenwoordig een diep ingewortelde godsdienst. (...) We kunnen deze godsdienst niet langer beschouwen als een eenvoudig importproduct. Analyses die berusten op de culturele afstand, zijn niet meer in staat om rekenschap te geven van een werkelijkheid, die vandaag veel complexer is en veel sterker ingeworteld, dan nauwelijks enkele jaren geleden. De nieuwe islamgelovigen zijn steeds

Onderzoekers van de ULg en de UCL

vaker Belgische burgers die de erkenning vragen van hun religieuze identiteit op basis van de principes zelf waarop ons democratisch burgerschap gevestigd is.”

Ridwan: “De gebeden, die kunnen ook na het werk gebeuren. Er bestaat daarin heel wat soepelheid, door bepaalde moslims ontkend. We moeten hen helpen die soepelheid te zien. We moeten onze grenzen afbakenen.”

Een advocaat: “Juridisch gezien is het totale statuut van de erediensten in België zogoed als bepaald door het statuut van de katholieke Kerk, die overigens van een gunstregime geniet, zowel op financieel vlak als protocollair, politiek (...) en moreel. Ander erediensten lopen er een beetje als satellieten bij. Zo is de gelijkheid, door de Grondwet bepaald en bevestigd door talloze internationale verdragen, op dit gebied dode letter. Om u een zeer treffend voorbeeld te geven: het ministerie van Justitie erkent één katholieke parochie per 600 inwoners, terwijl voor een protestantse parochie 600 gelovigen nodig zijn, 600 gelovigen voor een joodse gemeenschap, bediend door een rabbijn, en 250 gelovigen voor een anglicaanse parochie. We zien dus dat de katholieken alleen een bevolking in z’n geheel beschouwd moeten aantonen, ongeacht de levensbeschouwelijke samenstelling, terwijl de andere erediensten hun gelovigen moeten aantonen.”

“In rechte en in feite geniet de katholieke Kerk van een zeer bevoorrechte situatie, dat is historisch zo gegroeid. Nu, de geschiedenis kan nooit beschouwd worden als *het differentiëeringscriterium, in staat tot objectieve rechtvaardiging, en redelijk en evenredig tot het nagestreefde doel*, zoals door het Arbitragehof geëist om een discriminatie te bekrachtigen.”

Een coördinator van een Turkse organisatie: “Als ik spreek over extremisten en fundamentalisten, dan zijn dat mensen die extreme of fundamentalistische daden willen stellen, dan zijn dat niet noodzakelijk mensen die een ideologie aanhangen in verband met de islam. (...) Zij gaan hun geloof extremer beleven maar dat is nog niet hetzelfde als zeggen “Wij zijn fundamentalisten” (...) Voor

mij zijn de fundamentalisten diegenen die aanslagen plegen. Wat op internationaal vlak gebeurt, heeft zijn weerslag hier. Als je ziet dat er druk is in de richting van islamitische groepjes in het Midden-Oosten, dan zijn er soms affiniteiten (...), maar die affiniteiten dat is geen uitdrukking van fundamentalisme.”

“De evangelische kerken bestaan niet alleen in België, dat is een beweging die ook van het continent komt, want het merendeel van die dominees komt niet van hier (...) Alles wat te maken heeft met geloof, met overtuiging, met levensbeschouwing is altijd moeilijk in te schatten, want wij zijn tegelijk organisatie en tegelijk individu en je kan dat niet altijd van elkaar loskoppelen. (...) Voor ons duidt die situatie op de eerste plaats op een moeilijk leven en op een moeilijk zijn (...) Maar dat is niet noodzakelijk negatief, in die zin dat de evangelische kerken een plaats zijn waar men weer sociaal wordt, meer bepaald voor de jongeren. Er zijn benden, de *Black Demolition* worden die genoemd, die zich nu in groep willen bekeren. Maar zich bekeren, wat betekent dat in de taal van de Afrikaan, dat betekent verzaken aan diefstal, zijn zonden toegeven, niet meer stelen, enzovoort, en dus hebben die kerken ergens, afgezien van ontsparingen die onbetwistbaar bestaan, ook een sociale rol, want al die jongeren, die bij gebrek aan inpassing in de maatschappij en mislukt in hun studies zich vastklampen aan God, wel, die worden minder gevaarlijk voor de samenleving en in alle geval meer verantwoordelijk. En dus op dat gebied, denk ik dat de evangelische kerken, als ze goed worden omkaderd om moreel misbruik van personen te voorkomen zoals gesteld in de wet op de sekten, voor mijn part positief mogen worden aangemoedigd, maar gecontroleerd, en ik denk dat de kerken, die over het algemeen niets te verbergen hebben, volledig bereid zijn tot samenwerking, als de minister voor Erediensten of de overheid ooit per abuis de zaken nog eens een beetje beter zou trachten te controleren.”

Een vertegenwoordiger van een Afrikaanse organisatie

“Ik zou toch de impact van de religie niet onderschatten. De kerken, daarbij heb je de positieve kant, die u al naar voren bracht. Maar er is toch ook een negatieve kant aan, want er zijn kerken maar er zijn ook sekten, en de sekten worden volgens mij gevaarlijk in die mate dat ze kunnen ontsporen, en dat laat zich nu al voelen. In het gezin bijvoorbeeld komt

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse organisatie

er echtelijke ruzie omdat er vrouwen zijn, de kerken interesseren zich meer voor de vrouwen, misschien omdat zij er vatbaarder voor zijn, maar er zijn vrouwen die heel de nacht al biddend doorbrengen. Wel, als u een vrouw zou hebben, die de hele nacht aan het bidden is (...), en 's morgens moeten de kinderen klaargemaakt worden om naar school te gaan, of er moet toch wat aan het huishouden gedaan worden, en zo beginnen dan de huwelijksproblemen, als direct gevolg daarvan. Ik denk ook dat we daarover binnen de Afrikaanse gemeenschap moeten praten.”

Een Afrikaanse dominee:

“Ik heb vernomen dat de kerk van de moslimgemeenschap nu erkend is, met subsidies en alles. Wij, onze kerken, we moeten ze ook inventariseren en structureren, ze middelen geven. Zij spelen een zeer belangrijke rol, omdat ze invloed hebben, zelfs hier in België nietwaar, bijna overal in de wereld, het is de politiek, of het is de Kerk, dat zijn de twee grote pistes als je wilt slagen, als je een duwtje in de rug wilt, dan is het de Kerk of de politiek.”

Een officier van politie:

“Het klopt dat we een tendens zien naar, enfin een toename van evangelische kerken, die opkomen in de Matongewijk en trouwens elders ook (...) Voor de uitbouw van die kerken wordt een bepaalde techniek toegepast, (...), een predikant die het goed kan uitleggen, wordt al gauw door die kerken gevraagd en men belooft hem een inkomen, niet alleen voor hem maar ook voor zijn familie, en natuurlijk gaat hij daarop in, want daardoor kan zijn familie overleven, het is dus de Kerk die die mensen betaalt, dus hij installeert zich, zelfs in een winkel, dat maakt zelfs geen deel uit van de eredienst, het zijn vaak persoonlijke initiatieven of vertakkingen van kerken die uit de Verenigde Staten komen overgewaaid.”

5. De interculturele dialoog op school

5.1. Het onderwijs

Afgezien van erover praten, wat doen we met die werkelijkheid?

“Ik hou van de school, en ik denk dat je zonder school niet iemand kan worden.”

Arsen

“Als er tegenwoordig op school groepen zijn die de omstandigheden betwisten waarin ze gesocialiseerd en geschoold zijn, dan moet men toegeven dat de schoolmachine om politiek te integreren niet functioneert.”

Een socioloog

“Het woord intercultureel is een begrip geworden dat vele ladingen dekt. Een beetje te veel een modewoord, te veel geneigd om zeer, zeer verschillende realiteiten in onder te brengen. In wat volgt, gaat het om een bepaald soort “intercultureel”, in werkelijkheid, veel te weinig intercultureel. Eerder getto eigenlijk, vermomd als intercultureel. Om miserie ook, zowel materiële als morele. Het gaat minder -

Het opvoedkundig personeel van een beroepsschool met positieve discriminatie

althans op dit ogenblik - om een dialoog, dan wel om een oproep, een schreeuw. Van beroepsmensen van wie men verwacht dat de dialoog hun vak is. En die zich ten einde raad voelen. Hier dus geen intentieverklaringen noch hatefulijke uitspraken, noch rozengeur en maneschijn. Maar anekdotes uit de dagelijkse praktijk. En een vraag: afgezien van erover praten, wat doen we met die realiteit? We zijn op. We kunnen geen stap meer verder.

We voelen ons tegenwoordig als ontmijners die veel te veel mijnen tegelijk moeten ontmantelen. Dat ontploft in ons gezicht, elke dag meer en meer. Wij vormen asocialen. Gevolg? Omdat we hun niet de opvolging en de degelijke omkadering kunnen bieden die zij nodig zouden hebben, gaan sommige leerlingen kapot voor onze ogen, terwijl dat in andere omstandigheden helemaal anders had kunnen uitdraaien. Ook de dynamiek van de klas gaat eraan. En in hun kielzog sleuren zij anderen mee. (...) Het is natuurlijk niet verloren voor iedereen. (...) Verdeel en... (...) Dat geeft elke dag aanleiding tot herhaaldelijke onbeschoftheid, die de moraal ondermijnt en die het gevoel van geweld oproept, dat zo wordt verworpen. Wat wij willen zeggen, dat is, "geweld", dat wordt geproduceerd."

Een schooldirecteur:

"Het is even moeilijk een echte interculturaliteit te ontwikkelen in een school met een grote meerderheid moslimleerlingen als in een eliteschool in de periferie. Er is misschien minder vermenging, maar het is moeilijker. Het is in feite de komst van jongeren uit Centraal-Afrika en uit de Oostbloklanden die een zekere heterogeniteit schept in die scholen die genieten van positieve discriminaties."

Een opvoeder:

"We moeten zien dat we geschiedenislessen geven, aardrijkskunde, Frans, taal (...) in het beroepsonderwijs, men is die kinderen aan het klaarstomen voor bepaalde beroepen, en dat is moordend, des te meer omdat wij goed weten dat zij over negen of tien jaar toch geen toegang zullen krijgen tot het beroep waarvoor zij opgeleid werden. Dus alstublieft, zorg ervoor dat alle kinderen een minimale kennis verwerven. Beroepsonderwijs leert niet meer lezen of schrijven, de kinderen kunnen niet lezen, ze kunnen niet schrijven, hoe kunnen ze anders dan gewelddadig omgaan met conflicten met anderen, als ze zelfs geen woorden meer hebben om te praten?"

“Men heeft het over de situatie van de kinderen en over hun tekort aan vorming. Er zijn kinderen die klassen hebben overgeslagen door de verbanning. Ik kan hier het voorbeeld aanhalen van Rwanda dat iedereen kent, nu hebben we ook het geval van Zaïre. Ofwel kunnen ze volgen ofwel haken ze af ofwel gaan ze naar zogenaamd positief gediscrimineerde scholen. Maar op dat moment krijgen ze een etiket opgeplakt want de andere leerlingen minachten die scholen: “vuilbakscholen, scholen voor mislukkelingen ...” Terwijl een school een plaats is waar een kind leert zichzelf naar waarde te schatten en te spiegelen aan positieve referenties. Dus die jongeren daar zeggen “Er is een probleem, neen, we willen niet naar die school”, ze hebben dus al een leerachterstand en men oriënteert ze naar scholen waar men hun zegt “Neen neen, dat is geen goeie school.” Dat maakt dat die kinderen echt het gevaar lopen om elk houvast te verliezen. Dat zijn de jongeren die rondhangen en die men probeert te omkaderen, maar er is een ernstig probleem op dit gebied.”

Een vertegenwoordigster van een Afrikaanse organisatie

“De schifting bestaat en er is werkelijk niets ondernomen tegen die situatie van niet-heterogeniteit. We staan voor twee soorten scholen.”

Mevrouw Martine Dorchy, gewezen coördinerend prefect van de stad Brussel voor de scholen van de Franse gemeenschap

“We zitten vandaag als het gaat over het aantrekken van leerlingen echt in een soort economische marktlogica.”

Een schooldirecteur

“Als we het hebben over niet mee kunnen op school, moeten we niet alleen over het middelbaar onderwijs spreken. Want een kind dat in de kleuterklas komt en de taal niet kent (...), we kunnen al spreken over schoolachterstand van in het kleuteronderwijs.”

Een intercultureel en sociaal bemiddelaar

Een schooldirecteur: “Het gaat over een school met positieve discriminatie. Wij hebben 460 leerlingen van wie 20 van Belgische afkomst. In onze school zijn er 50 nationaliteiten. We hebben nieuwkomers en natuurlijk een grote meerderheid van Marokkaanse leerlingen. We hebben ook leerlingen met een grote leerachterstand: 64 procent van de kinderen is meer dan een jaar achter en 17 procent heeft meer dan 3 jaar achterstand (...) Hoe zijn wij ons dan bewust geworden van de interculturaliteit? Het is door het geweld dat wij ons er rekenschap van hebben gegeven dat er bij ons interculturaliteit bestond. Tot op dat moment hadden we altijd gezegd dat onze leerlingen zich absoluut moesten aanpassen aan de Belgische samenleving. Punt uit. We stelden ons geen vragen. Daarna hebben we ingezien dat de leerlingen (...) in moeilijkheden zaten (...) We hebben ontdekt dat er andere codes bestonden (...), de codes die de leerlingen gebruikten, waren voor ons tamelijk onverstaaanbaar.”

“We hebben drie gedwongen huwelijken gehad in twee jaar en half, (...) en al heel vlug worden die meisjes zwanger en moeten stoppen met de school. Dat is nogal dramatisch. (...) De meisjes werken thuis en kunnen niet studeren. (...) En de jongens hebben ook geen tijd om te studeren, want die worden tewerkgesteld in zo'n dingen als bureaus schoonmaken of dat soort zaken. (...) De leerlingen komen naar school om uit te rusten, *dixit* de ouders.”

Een schooldirectrice: “Wij zijn een katholieke school. Een technische en beroepsschool. In de eerste twee jaren hebben wij 72 procent allochtone leerlingen. In het derde jaar 45 procent. We hebben 23 nationaliteiten, maar de meeste komen uit Turkije, meer bepaald uit een dorp in de buurt van Ankara. In dat dorp zijn de waarden en de normen nog zeer traditioneel, zoals het dragen van de hoofddoek en gearrangeerde huwelijken. De hoofddoek is in onze school geen bijzonder probleem. We hebben wel andere problemen: de culturele kloof tussen autochtone en allochtone leerlingen. Wij betreuren ook het principe van het gearrangeerde huwelijk. De leerlingen uit het vierde jaar kantoopleiding kunnen soms niet verder studeren omdat ze aangespoord worden om te trouwen, en ze halen dus geen enkel diploma. De machohouding van de jongens is soms zeer moeilijk. We hebben vrouwelijke leerkrachten die voor die jongens niet geloofwaardig zijn, want in hun cultuur is het

de man die het woord voert. We hebben ook veel laattijdige inschrijvingen, nogal wat leerlingen komen pas na september weer naar school. Ik zou graag een tussenkomst zien van de wetgever. De ramadan, het tekort aan schoolgerief, het taalprobleem (...) We gaan er steeds verder op achteruit wat veel Turken betreft.”

“Eind augustus 2004 heb ik eerst een brief gekregen en daarna ontving ik ouders van Turkse origine, die me uitscholden voor racist omdat hun kinderen niet geslaagd waren. Het was de eerste keer dat dit gebeurde. Ze stelden vast, en ze hadden in feite gelijk, dat door het onderwijsniveau in de eerste graad er veel mislukkingen waren in de families van Turkse afkomst. Die mislukking kan verklaard worden door het gebrek aan beheersing van kennis en vaardigheden, al opgelopen in het lager onderwijs. Maar de ouders maakten daar een soort racistisch feit van. Dat was het moment om aan dialoog te beginnen, ook al was dat soms niet gemakkelijk.”

Een schooldirecteur

“Wij hebben geen enkel probleem met de toepassing van andere regels, voor de lessen lichamelijke opvoeding, voor het zwemmen of voor de biologies, (...) hoewel we goed weten dat sommige leerlingen zeggen dat ze aanvaarden om te studeren wat er gevraagd wordt, maar dat ze de vrijheid behouden om daar niet in te geloven. Sommigen geven dus aan dat ze het moeilijk hebben om zich terug te vinden in de wetenschappelijke theorieën. Op dat vlak worden we niet voldoende ondersteund door de leraars islamitische godsdienst. Ik mag de inhoud van hun lessen niet controleren, maar ik zie de examenvragen. Een vraag, die geregeld terugkeert, is: “Geef de wetenschappelijke bewijzen van het bestaan van God.”

Een schooldirecteur

“Onze school ligt in een gemeente met nogal veel werklozen. Eerst waren er Italiaanse migranten, nu vervangen door Turken en Noord-Afrikanen, die hier in de fabrieken zijn komen werken. De school telt 900 leerlingen, (...) er zijn 7 nationaliteiten, (...) wat problemen schept om Frans

Een schooldirecteur

te leren. We moeten dus bijkomende middelen hebben. Zoals overal is het vooral in het beroepsonderwijs dat het aantal leerlingen van vreemde origine het grootst is.”

“De kwestie van de turnlessen, van het zwembad. Helaas zijn er dokters die een medisch attest afleveren “om levensbeschouwelijke redenen”. (...) Ik wik mijn woorden: er bestaan dokters die daarvoor betaald worden en ik denk dat dit toch iets is dat we aan de kaak moeten stellen. (...) In Brussel zijn er zelfs dokters die consultatie hielden op café en die voor 100 of 200 frank een doktersbriefje schreven. Ten tweede: de maaltijden. Wij hebben besloten om varkensvlees niet te verbieden. We hebben dus twee soorten maaltijden in de refter. Wat nieuw is, dat is het probleem van het “*halal*” vlees. Ze maken de leerlingen wijs dat ze gevogelte moeten eten en enkel vlees, op een bepaalde rituele wijze geslacht. Verder kunnen we niet gaan. We hebben al twee soorten maaltijden. Het is een geste, maar we moeten niet te veel gestes stellen. Ten derde: de lessen biologie. Maar dat probleem ben ik meer in Brussel tegengekomen. Bij ons is dat tamelijk zeldzaam. Misschien denken ze het, maar durven ze het niet zeggen. Soms zijn er leerlingen die het vrij onderzoek afwijzen, de filosofie van de Verlichting, het atheïsme, (...) Dat is erg, want de islam moet zich openstellen. (...) Het probleem van de seksuele en affectieve opvoeding: je moet dat altijd met héél veel handschoenen aan behandelen.”

Een schooldirecteur: “Die afwijzing van bepaalde opvoedkundige principes, het in-vraag-stellen van bepaalde lessen, bijvoorbeeld lichamelijke opvoeding, is een probleem. Zwemmen, dat is niet direct een groot probleem, want als je ziet hoeveel meisjes mee gaan zwemmen, (...) minder dan de helft van de meisjes, bij ons, gaat naar de zwembad. Ze hebben allemaal een briefje, niet om levensbeschouwelijke redenen, maar misschien om esthetische.”

Een schooldirectrice: “Ik ga wel een beetje een ander verhaal vertellen: ik ga het hier niet hebben over de problemen maar wel over de manier waarop wij die trachten op te lossen. (...) Ons atheneum was de eerste pluralistische school in Vlaanderen, de eerste vrijzinnige school, gekend als een bastion van Vlaams nationalisme en van vrijzinnigheid. De jongste jaren is de populatie sterk geëvolueerd. Op dit ogenblik

hebben we 45 tot 50 nationaliteiten en we hebben 80 procent allochtonen tegen 20 procent autochtonen. Dat gaat van migranten van de tweede of derde generatie tot nieuwkomers. (...) Al die nationaliteiten, dat houdt ook in verschillende overtuigingen en godsdiensten. We zien dat niet als bedreiging, behalve wat de uurroosters betreft, want dat impliceert nogal wat uren (...) Heel ons beleid steunt op interculturele dialoog. Ik ben directrice van het atheneum geworden op 1 september 2001. Op 11 september 2001, een datum die iedereen kent, werd de wereld dooreengeschud en dus ook onze school, die een afspiegeling van de wereld is; ook onze school kende een cultuurclash. (...) Met de leraars hebben wij besloten de dialoog nog intenser te maken. (...) We hebben pedagogische projecten op het getouw gezet. Om er zoveel mogelijk mensen bij te betrekken. Naar aanleiding van de gebeurtenissen van 11 september is een eerste thema ontstaan: het thema van de tijd, met een minuut stilte. Maar die minuut stilte hebben wij opgedragen aan alle culturen en nationaliteiten, want we hadden reacties van leerlingen uit Bosnië, uit Angola ...: "Kijk, ook wij hebben familieleden verloren en wij hebben nooit een minuut stilte gekregen." Dan hebben we gezegd: "O.K., we gaan het opentrekken." en sindsdien zien we alles breder. Ik kan u verzekeren, het was zeer stil. (...) Ik heb hier een aantal mensen horen spreken over "zich te laat herinschrijven, de ramadan, huiswerk niet op tijd inleveren", maar terwijl wij westerlingen ons bestaan afstemmen op horloges en onze toekomst plannen, denken zij cyclisch en voor hen is de tijd een rekbaar begrip. Door dat thema te behandelen en door na te denken over de verschillende manieren waarop diverse culturen met dat thema omgaan, scheppen we bij de leerlingen een soort van empathisch bewustzijn, waardoor zij kunnen zeggen: "Ah, daarom moeten we om 8u30 hier zijn." Het is een werk van lange adem, er is geen onmiddellijk resultaat, maar we werken nu al vier jaar op die manier en ik kan zeggen dat het invloed heeft op heel het beleid. En wat betreft de feestdagen, net zoals meneer hebben wij ook een dag voor de ramadan. Ook dat heeft te maken met het thema Tijd."

"Het enige probleem is niet willen deelnemen aan de turnlessen, niet willen gaan zwemmen. Er zijn vaak doktersbriefjes. (...) Een paar keer hebben we zelfs een privé-

Een schooldirecteur

zwembad gezocht, om een leerlinge het examen van augustus te laten afleggen. Dat mag wel een keer gebeuren, maar dat mag geen systeem worden.”

Een schooldirectrice: “Ik wil even terugkomen op het probleem van het zwemmen. Wij hebben te maken met een leerprogramma dat zwemmen in de eerste jaren verplicht stelt. Zoals andere scholen hebben wij geen eigen zwembad. Ik heb dus busvervoer georganiseerd. En voor de eerste keer waren er twee meisjes die ostentatief weigerden te gaan zwemmen. Zij respecteren het reglement niet en wij hebben hun gezegd “Als jullie je niet onderwerpen aan het reglement, moeten jullie de school verlaten”. Ofwel is het belangrijk, ofwel niet maar dan moet men het van het programma schrappen. Want ik vind dat we in een totaal hypocriete situatie zitten die onze energie opsloopt.”

“Voor u is de ideale maatschappij van de toekomst een maatschappij zonder religieuze symbolen, zonder uiterlijke kentekens. Voor mij is een maatschappij ideaal als ze die dingen juist wel toestaat.”

Een schooldirectrice: “Wij zijn een school van het algemeen secundair onderwijs aan de westrand van Brussel. Een Nederlandstalige school. We zijn ook een UNESCO-school. Dat zijn scholen die zich ertoe verbinden de ideeën van de Verenigde Naties te verdedigen, zeer actief te werken volgens hun ideeën, ook in de lessen. Dat weerspiegelt zich in een groot aantal vakken, maar vooral in de lessen mondiale vorming: ieder jaar werken zij zeer actief rond thema's als gelijkheid man-vrouw, agressie, respect voor andermans godsdienst. (...) Wij hebben ook het label van “School zonder racisme” gekregen. Een jaar of twaalf geleden hadden we bijna geen allochtonen, je begrijpt waarom, omdat het algemene secundair was. We hadden alleen maar enkele Iraniërs en daar bleef het bij. De jongste jaren is dat compleet veranderd. Er zijn nu 17 nationaliteiten op 526 leerlingen, waarvan 16 van over de hele wereld en van de overige 509 is er ongeveer 15 procent van Marokkaanse afkomst, en op de tweede plaats Kongolezen, ondertussen Belg geworden.(...) In het begin hadden de allochtone jongeren het moeilijk om over te gaan naar de tweede graad. We geven aan die leerlingen bijkomende taallessen. Daarvoor gebruiken we uren gelijkekansenonderwijs. Die leerlingen

krijgen 8 uur Nederlands per week. Op het einde van de ramadan is er het fameuze suikerfeest. Een paar jaar geleden viel dat juist midden in de examens. Er waren wat wrijvingen. Mijn leraar islamitische godsdienst is gaan praten met de leerlingen en wij hebben een compromis bereikt dat aan twee van de twaalf leerlingen, die het suikerfeest wilden vieren, toestond om thuis te blijven. Alle anderen zijn naar het examen gekomen. Tegen de andere twee hebben we gezegd: "O.K., geen probleem, je legt dat examen later af." Bij de buitenschoolse activiteiten zijn het meestal financiële redenen waarom ze niet deelnemen. Daarvoor hebben wij een speciaal fonds."

"Voor de schoolreizen: altijd diplomatisch optreden."

Een schooldirecteur

"We moeten ons hoeden voor een nieuw soort zelfcensuur, die ons zou beletten onderwerpen aan te snijden die in onze cultuur belangrijk zijn, zoals homoseksualiteit, atheïsme, gelijkheid tussen de geslachten (...)"

Mevrouw Martine Dorchy, gewezen coördinerend prefect van de stad Brussel voor de scholen van de Franse Gemeenschap

"Soms roept de inhoud van een les conflicten op. In de lessen Frans gebeurt het soms dat bepaalde auteurs door leerlingen worden afgewezen. Een leerling weigerde Parfum van Süskind te lezen omdat er een blote vrouw op de kaft stond."

"In het kader van het vak moraal en algemene vorming is de les affectieve en seksuele opvoeding, verzorgd door iemand van een centrum voor gezinsplanning, in een schooljaar weggevallen tijdens de ramadan. Een deel van de leerlingen wilde nergens naar luisteren en boycotte die activiteit onder voorwendsel dat men tijdens de ramadan niet over seks spreekt. Dat belette een van de aanstokers niet diezelfde dag op heterdaad van diefstal betrapt te worden."

"Een schoolhoofd signaleert dat personeel van Maghrebijnse afkomst het soms moeilijk heeft om zich aan te passen aan een publiek van dezelfde oorsprong."

*Iemand uit het
Nederlandstalige
onderwijs in
Brussel:*

“Het feit dat sommige leraars naar een overwegend ‘witte’ school vluchten in de buurt van Brussel, maakt dat de leraars, die in hun school blijven, zeer gemotiveerd zijn om te werken in een multicultureel kader.”

“Uit een anonieme enquête blijkt dat 75 procent van de leerlingen zegt geen problemen te hebben met andere leerlingen; 93 procent zegt dat ze geen problemen hebben met leerlingen van vreemde afkomst en 95 procent zegt hetzelfde over leerlingen van een andere godsdienst. In de scholen van het algemene type is er meer verdraagzaamheid.”

*Onderzoekers van
de ULg, ULB en
KUL:*

“In de Franse Gemeenschap is er nog geen sprake van beleid, specifiek gericht op onderwijs voor leerlingen van vreemde origine, gezien het feit dat de meeste middelen, globale ondersteuning bieden aan leerlingen uit achtergestelde milieus. Kenmerkend hiervoor is dat geen beroep wordt gedaan op meer omschreven criteria (...) maar enkel op basis van sociaal-economisch bepaalde categorieën. In tegenstelling tot de situatie in Vlaanderen, bestaat er zeer weinig onderzoek naar de scholingsgraad van leerlingen van vreemde afkomst in de Franse Gemeenschap, en onderzoeksprogramma's op lange termijn zijn zogoed als onbestaande. Vergelijking van onderzoeken en teksten (...) toont aan dat sommige oriëntaties in dezelfde richting gaan. Dat is het geval voor het belang van de relaties tussen school en gezin, voor het belang van de sociale herkomst voor slaagkansen op school, voor de verwijzing naar differentiatie in het onderwijs, voor het beroep doen op bemiddeling alsook op de medewerking en de openheid van de schoolwereld op de buitenwereld.”

“Vergelijkend onderzoek toonde eveneens aan dat bepaalde analyses (bijvoorbeeld van de praktijken van geïnstitutionaliseerde discriminatie) en bepaalde noties, zoals de interculturele benadering, nauwelijks aandacht krijgen in het beleid en het voorwerp uitmaken van een eerder beperkte of op zijn minst laattijdige institutionalisering.”

“Wat het vraagstuk van de segregatie op school betreft, blijkt dat de dimensie van discriminatie op etnische basis en niet enkel op sociaal-economische basis in de politieke teksten vaak wordt omzeild.”

“Het zijn scholen met een zeer goede naam en er bestaat een wachtlijst. Wij kijken nauwkeurig toe op de inschrijvingen in het kader van een beleid van democratisering van ons onderwijs, wij zorgen ervoor dat we de aanvragen van personen op de wachtlijsten objectief analyseren en waken over ontsporingen.”

Mr Roberto Galuccio, kabinetschef van de schepen van openbaar onderwijs en van jeugd van de stad Brussel

“De schoolbevolking behoort duidelijker tot een bepaalde religieuze en levensbeschouwelijke strekking, maar wij letten toch op de multiculturaliteit van de scholen en wij houden statistieken bij om te zien of een school niet de omgekeerde weg opgaat. In dat verband werken wij ook aan de schoolresultaten, om ervoor te zorgen dat kinderen geen achterstand oplopen.”

“Scholen worden koopwaar.”

“Het katholiek onderwijs (...) wil openstaan voor mensen met hun verschillende godsdiensten en overtuigingen. (...) Het opvoedkundig project wil respect voor de gewetensvrijheid en de vrijheid van leerlingen en leerkrachten. Toch geven we een voorkeur aan de christelijke traditie, want wij beschouwen dat als een bijdrage, naast vele andere, tot de persoonlijkheidsontwikkeling. Voor het godsdienstonderricht wordt enkel de katholieke godsdienst onderwezen (...), wij beschouwen dat als de culturele drager van het inzicht in het christelijk geloof, wanneer dit wordt bevraagd door de rede en door andere religieuze tradities. (...) Pluralistisch wat het publiek betreft, geëngageerd in zijn geschiedenis en in zijn project, is er een herdefiniëring van de school aan de zijde van het gesitueerd institutioneel pluralisme, dat wil zeggen met zijn wortels in de traditie van het christelijk geloof. Je moet van ergens zijn om overal te zijn, je moet een eigenheid hebben om toegang te hebben tot het universele.”

Kanunnik Armand Beauduin, voorzitter van de federatie van het katholiek basisonderwijs en directeur-generaal van het algemeen secretariaat van het katholiek onderwijs

“In de inhoud van de lessen kan een spanning ontstaan tussen wetenschap en religieuze overtuiging in zijn fundamentalistische versie. Dat is niet alleen zo voor de wereld van de islam, er bestaan ook fundamentalistische interpretaties van het christelijk geloof, zelfs als dat niet de allure aanneemt van noemenswaardige conflicten (bijvoorbeeld het creationisme of de evolutieleer ...) (...) Gemengd onderwijs (jongen-meisje) geeft maar zelden aanleiding tot spanningen, in de lessen lichamelijke opvoeding of in de

zwemlessen. Sommige moslimfamilies hebben het er moeilijk mee dat hun meisjes te maken hebben met een mannelijke turnleraar, wat in onze scholen nochtans statutair is geregeld.”

“Het kan gebeuren dat grote moslimfeesten aanleiding geven tot ongewettigde afwezigheid van leerlingen, zelfs tot gedrag van jongeren, moeilijk verenigbaar met het schoolwerk, maar dat zorgt niet voor grote storingen. En in de refecteries worden de voedselvoorschriften gerespecteerd.”

“In katholieke scholen worden nu moslim of joodse leerkrachten aangeworven, meestal met een diploma, behaald in het katholieke net. Scholen met een sterke moslimpopulatie hebben soms liever leraars die dicht bij de cultuur van de leerlingen staan.”

5.2. Onderwijs en religieuze symbolen

Gisteren kwam een leerling binnen met groen haar, maar dan ook opvallend, felgroen. Ik heb hem daarover aangesproken, door te zeggen: “Kijk, daar hebben we er eentje, die propaganda maakt voor de groene beweging!”

Colette: “Ik moet zeggen dat ik veel over de hoofddoek heb horen praten en ik heb daar nog altijd geen mening over, want ik heb zoveel zaken gehoord over de hoofddoek dat ik het eigenlijk niet meer weet. Dus ik veroorloof mij niet om te zeggen of je nu al dan niet een hoofddoek mag dragen, want ik heb te veel gehoord en ik denk dat er veel stomiteiten verteld worden (...) Ik weet niet meer wat juist is.”

Een schooldirecteur: “Wij hebben 800 leerlingen, verdeeld over algemeen, technisch en beroepsonderwijs. De meesten zitten in het technisch. (...) Ongeveer een vierde van onze leerlingen zijn moslim. Tot vorig jaar was de hoofddoek toegelaten. Dat stelde geen probleem of we zagen geen probleem. Wij waren de laatste school hier in de stad die de hoofddoek nog toeliet. Alle andere scholen hadden de jongste jaren besloten de hoofddoek te verbieden. Wij hadden ons daarvan gedistantieerd, want wij zagen geen problemen,

want het ging over 2 leerlingen, nu zijn dat er 25. Maar toen zeiden de leerlingen dat hun keuze voor onze school geen positief gemotiveerde keuze was, maar alleen maar gemotiveerd door het feit dat ze nergens anders naartoe konden. Ze haalden ook als argument aan dat ze op straat, op school, in de klas, bekeken werden. (...) Sommigen zegden dat ze scheve opmerkingen kregen omdat ze een hoofddoek droegen. We hebben dan nagedacht, we hebben het besproken onder collega's, met de ouders, (...) en uiteindelijk hebben we ons reglement herzien in die zin dat het dragen van een hoofddeksel vanaf dit jaar verboden is. (...) We houden natuurlijk rekening met het feit dat het niet is omdat een meisje geen hoofddoek draagt, dat ze zal kunnen deelnemen aan bosklassen of aan een verblijf aan zee. Maar wij denken dat het voor hen toch gemakkelijker zal zijn om zich te integreren op andere gebieden. Maar we zijn er nog niet..."

"Dat is zoals ik, als mijn vader niet wou dat ik jeans droeg, wel, dan stopte ik die in mijn tas en als ik de hoek om was, deed ik mijn jeans aan." *Annie*

"Wij zijn grote verdedigers van een actief pluralisme, in die zin wil ik pleiten voor een actief pluralistische school, waar de verschillen niet gezien worden als een bedreiging maar als een verrijking. Dat is niet gemakkelijk, maar we zien elke dag resultaten, die we niet kunnen vertalen in statistieken, omdat het over gedragingen gaat; op school heerst er een zeer ontspannen sfeer, en wij denken dat dit duidelijk te danken is aan die openheid. (...) Moet de overheid zich hierover uitspreken? Ik zeg duidelijk ja. (...) Als we niet tot een eenvormig standpunt komen, geven we aan de leerlingen niet dezelfde kansen, omdat ze dikwijls gediscrimineerd worden wegens die hoofddoek en ze discrimineren zichzelf door die hoofddoek te dragen. Maar op dit ogenblik zijn wij een van de laatste scholen waar de hoofddoek nog mag. In de hogescholen en universiteiten is het toch ook overal toegelaten. Als ze stage moeten gaan doen, dan wordt het ineens verboden. Ik denk dat er meer coherentie moet zijn, maar ik vrees dat de samenleving zo conservatief is dat het moeilijk is die positieve neutraliteit te "verkopen" aan de meerderheid. Daarom moeten we pragmatisch te werk gaan en steunen op ervaring. Omdat mensen hun standpunt wijzigen door nieuwe ervaringen. *Een schooldirectrice*

Je kan regels opleggen van bovenaf, maar het moet van binnenuit komen. Dat is een proces van lange adem, maar ik zou willen dat we dat doel van een bepaalde coherentie bereiken in het kader van de gelijkheid van kansen.”

Een schooldirecteur: “Hoe kunnen we een zekere solidariteit en overeenstemming tussen de scholen bereiken, als men geen wetten uitvaardigt en men elke school maar laat doen? En wat de hoofddoek betreft, ik heb de indruk dat er in de diverse getuigenissen toch nog al wat begripsverwarring bestaat tussen het religieuze, het culturele en het sociaal-economische aspect, (...) er bestaat daar toch heel wat verwarring over (...) Ik zou de vraag in een andere richting willen sturen. (...) Ik heb de indruk dat wat u wou zeggen niet is dat de overheid moet tussenkomen over de hoofddoek, maar over een hele reeks andere parameters die wellicht te maken hebben met problemen, die misschien belangrijker zijn. (...) Ik denk ook dat er over veel zaken veel gepraat wordt, veel, veel. Maar ik sta perplex, als ik hoor wat men “een normaal voorkomen” vindt. Een piercing, dat is normaal. In het oor, dat is normaal. In de neus, dat is dan niet meer normaal.”

Een schooldirectrice: “Ons schoolreglement bepaalt dat geen enkel, maar dan ook geen enkel uiterlijk teken van filosofische, religieuze of politieke overtuiging mag getoond worden. Daarentegen kan over alles gesproken worden en dat is dan ook wat gebeurt, via allerlei projecten. Denk nu niet dat ik u ga vertellen dat er geen problemen zijn, dat is niet waar, maar wij worden nu toch een zekere verbetering gewaar. (...) Twee meisjes zijn zeer tevreden dat wij hebben gezegd “Niets op het hoofd.” Onze Belgische jongens zijn niet zo tevreden, ik moet ze elke dag zeggen: “Geen petje, geen muts, doe die pet af ...” Maar die meisjes kwamen me zeggen dat ze tevreden waren, dat op die manier voor hen een probleem was opgelost. Ik denk dat ze bedoelden, door de druk van buitenaf. Ons leerlingenaantal blijft continu groeien, zowel Belgische als allochtone leerlingen. (...) Die jonge allochtonen aanvaarden ons en onze school zoals wij die zien. (...) Ik denk dat het onvoorzichtig zou zijn aan de overheid een veralgemeend verbod te vragen. (...) Ik denk dat scholen veel meer moeten werken op de onderlinge verstandhouding, en beetje bij beetje kan de situatie dan

verbeteren. (...) Ik wil maar zeggen: men spreekt altijd maar over jonge Turken of Marokkanen maar tegenwoordig ondervinden alle jongeren problemen.”

“Noch van de leerlingen, noch van de ouders heb ik ooit eisen gekregen. Gewoon omdat iedereen het reglement kent en omdat de ouders dit niet in vraag stellen. Je moet ook weten dat wij een school zijn met positieve discriminatie, maar het is wel algemeen onderwijs. Het is dus een school, die bij moslims aangeschreven staat als een goede school, die voorbereidt op hoger onderwijs en op de universiteit in het bijzonder. (...) Op de 270 leerlingen zijn er 15 meisjes die de hoofddoek aandoen bij het verlaten van de school. De andere dragen hem ook buiten de school niet meer. (...) Ik stel vast dat het op onze school goed verloopt, dus wil ik zeggen dat ik voorstander ben van die dingen. Ik geloof dat men ongelijkheid moet afschaffen. Volgens mij gaat het mogen dragen van uiterlijke religieuze tekenen meer in de richting van ongelijkheid. Ik geef de voorkeur aan het principe van de neutraliteit. (...) Ik geloof niet dat er een wet moet komen. De beste manier om er te komen is overtuiging en dialoog.”

Een schooldirecteur

“Ik zou willen zeggen dat ik liever een gekleurde samenleving heb dan een grijze; een multiculturele samenleving, waar alle verschillen met elkaar omgaan. Alleen, in ons land bestaan getto's als gevolg van het schoolpact. (...) Het is een groot taboe, maar als we willen praten over een pluralistische school, moet er echt gepraat worden over een wijziging van het schoolpact. (...) Dan zouden we misschien gemeenschappelijke objectieven kunnen nastreven en tegelijk aan iedereen z'n eigen diversiteit laten. En ik denk dat die diversiteit niet moet verward worden met uiterlijke tekenen.”

Een schooldirecteur

“Er bestaat een neiging om het dragen van de hoofddoek te criminaliseren. Het wordt meer en meer beschouwd als afwijkend gedrag, gepaard gaand met allerlei vormen van sancties, schoolse sancties, soms eerder informele, soms formele. (...) Het is bekend dat er een wetsvoorstel in de maak is dat straffen voorziet als het aangezicht helemaal

Een criminologe

bedekt is. Dat is dus een poging tot criminalisering en het moet gezegd worden dat het uiterst zeldzaam is dat de Staat zich in die mate met vestimentaire vraagstukken bezighoudt. We moeten ons vragen stellen bij deze naar mijn gevoel overdreven belangstelling van de Staat voor de hoofddoek.”

Een vrouwenvereniging: “Wij denken dat een hoofddoek verbieden aan jonge meisjes die dat gekozen hebben uit vrije wil, de vertaling is van een wens tot conformering van normaal gedrag aan het exclusief model van één bepaalde visie op neutraliteit, die voorbijgaat aan de strikte neutraliteit, door de Grondwet bepaald.”

Een vertegenwoordiger van een Collectief tegen het verbod op het dragen van de hoofddoek: “Wij verzetten ons tegen proselitisme op school en wij verdedigen de stelling dat alle leerlingen hun schoolverplichtingen moeten nakomen. Wij zijn gehecht aan de gelijkheid tussen mannen en vrouwen, aan de neutraliteit van het onderwijs, maar wij zijn van mening dat het verbod op het dragen van de hoofddoek op school een houding is die de vrijheid doodt en illegaal, contraproductief en discriminerend is.”

“Wat ons ook bezighoudt, is de manier waarop de schoolreglementen worden opgesteld. (...) Dat gebeurt namelijk in essentie door de inrichtende machten alleen, ofwel in overleg tussen leraars, directies en inrichtende machten. Maar bij mijn weten komt het uiterst zelden voor dat de betrokken leerlingen en hun ouders worden geraadpleegd.”

Malika: “We hebben hier dus niet die hele mediaheisa gehad zoals in Frankrijk, maar het resultaat is hetzelfde.”

Een journaliste: “De hoofddoek is een symbool van discriminatie. Het is geen toeval als, in alle landen waar de islamitische hoofddoek wordt opgelegd, de vrouw herleid is tot een tweedegradersburger. En toch is het verbieden van de hoofddoek op school geen gunstige maatregel, omdat hij de zwakste schakel treft: jonge meisjes, die het hoofd moeten bieden

aan allerlei soorten pressie, die met identiteitsproblemen zitten zoals andere adolescenten, die soms willen provoceren ... (...). Een dergelijk verbod wijst in feite op de lafheid van bepaalde politieke verantwoordelijken, met name progressisten, die om niet racistisch te lijken, veel te lang geweigerd hebben de werkelijkheid onder ogen te zien en die de discriminaties waarvan moslimvrouwen het slachtoffer zijn, hebben doodgezwegen.”

“We moeten onderzoeken of scholen die het dragen van de hoofddoek toelaten, niet vooral beroepsscholen zijn. Wat leidt tot een mechanisme, waarbij jonge meisjes die de hoofddoek dragen, teruggedrongen worden in het beroeps-
onderwijs. En zo komen we tot de kwestie van de classificatie en de legitimatie van discriminatie in een democratie.”

Een criminologe

“Wat het dragen van de hoofddoek betreft, dat wordt ook een modeverschijnsel en een middel om aanvaard te worden door de gemeenschap en om gerespecteerd te worden.”

Een vertegenwoordigster van een plaatselijk centrum voor permanente vorming

“Het dragen van een hoofddoek door een vrouwelijke leerkracht wordt niet aanvaard in katholieke scholen, want dat wordt onverenigbaar geacht met de loyaliteit, die vereist is tegenover het christelijk karakter van de school en met de plicht om discreet om te gaan met het uiten van andere geloofsovertuigingen. Het gaat niet over het recht van de leerlingen om een hoofddoek te dragen, want dat is overgelaten aan het gezond verstand van de interne schoolreglementen.”

Kanunnik Armand Baudouin, voorzitter van de federatie van het katholiek basisonderwijs en directeur-generaal van het algemeen secretariaat van het katholiek onderwijs

“De scholen zijn vrij wat betreft hun intern schoolreglement, dat wordt niet door het net geregisseerd. De meeste katholieke scholen (80%) verbieden het dragen van een hoofddeksel en dus de islamitische hoofddoek.”

“Wij willen geen bijkomende tussenkomst van de wetgever of ministeriële voorschriften. Zelfs al zou het gevolg zijn dat plaatselijke schooloverheden bevrijd worden van

conflicten, waarmee zij te maken krijgen, en dat er een algemene norm komt, die concentratie voorkomt van de moslims in bepaalde scholen, die zich gastvrij opstellen uit overtuiging of vanuit een bepaalde rekruteringsstrategie, dan nog zou een tussenkomst van de overheid vooral het nadeel hebben dat slechts *in abstracto* wordt geregeld wat enkel correct *in concreto* kan geregeld worden door een volgehouden dialoog.”

“Eenmaal er in een school een meerderheid is van moslimleerlingen en als 50 procent van de meisjes de hoofddoek dragen, verbiedt men ze om een oververtegenwoordiging te vermijden.”

Een schooldirecteur: “Ik herhaal mijn opvatting dat het een symptoom is. Laten we anders gaan werken en misschien zal het probleem van de hoofddoek dan niet meer bestaan.”

Copyright Foto's
Eric de Mildt ©

Copyright Illustraties
Michel Squarci
michel.squarci@tiscali.be

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding
Koningsstraat 138
1000 Brussel
02.212.30.00

www.diversiteit.be

*De teksten van het Eindverslag en van de Getuigenissen
zijn te consulteren op de website
www.intercultureledialoog.be*